Erik Åsard

LO och löntagarfondsfrågan

En studie i facklig politik och strategi

Uppsala 1978

80

SKYTTEANUM

Fackföreningsundersökningen 5

Rabén & Sjögren

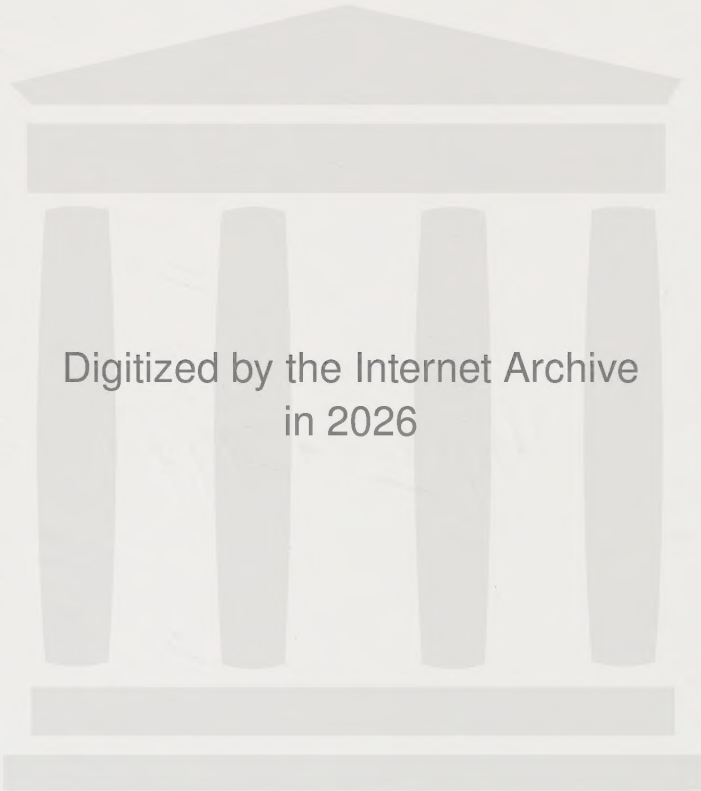
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548909_0029

Erik Åsard
LO och löntagarfondsfrågan

Skrifter utgivna av
Statsvetenskapliga föreningen
i Uppsala
Nr 80

Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond:
Fackföreningsundersökningen 5

Erik Åsard

LO och löntagarfondsfrågan

En studie i facklig politik och strategi

Rabén & Sjögren

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© Erik Åsard 1978
Tofters tryckeri ab, Östervåla 1978
ISBN 91-7222-216-6

Innehåll

1. **Inledning** 7
   Noter 12
2. **LO och den liberala vinstandelstanken** 14
   Vinstandelstanken: kort idéhistorisk bakgrund 16
   Folkpartiet och vinstandelsfrågan 24
   LO går till motattack 26
   Två fackliga idégivare: Per Edvin Sköld och Ernst Wigforss 31
   Den statliga löntagarfondsutredningen tillsätts 36
   Noter 42
3. **LO och den solidariska lönepolitiken: problem och debatt 1922–1971** 51
   Det inre utjämningsproblemets dominans 52
   Solidarisk lönepolitik som stabiliseringspolitik 66
   LO-utredningen 1961: branschrationaliseringsfonder 78
   LO-rapporten 1966: branschfonder 85
   Det yttre utjämningsproblemet aktualiseras 90
   LO-kongressen 1971: kapitalägarlinjen knäsätts 94
   Noter 104
4. **Kapitalbildning och löntagarinflytande: på jakt efter en syntes 1972–1976** 121
   Stadium 1: Kapitalbildningen och löntagarinflytandet 122
   Stadium 2: Lönepolitikens yttre utjämningsproblem 123
   Stadium 3: Förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet 136
   Stadium 4: Lönepolitikens yttre utjämningsproblem och löntagarinflytandet 156
   Noter 175
5. **LO och löntagarfondsfrågan** 185
   Efterskrift: LO–SAP-förslaget 1978 188
   Noter 192

Summary 193

Käll- och litteraturförteckning 200, 206

1. Inledning

Två frågekomplex har särskilt dominerat och satt sin prägel på svensk 70-talspolitik: dels försöken att genom en rad olika reformer demokratisera förhållandena på arbetsplatserna och ge löntagarna ökat inflytande och medbestämmande i kraft av deras arbete, deras ställning i produktionen, dels frågan om de anställdas rätt till del av och inflytande över vinsterna och kapitaltillväxten i företagen. Dessa båda frågor, som skulle kunna benämnas *företagsdemokratiproblemet* respektive *kapitaldemokratiproblemet,* har på allvar aktualiserats och lyfts fram i debatt och praktisk politik först under detta decennium efter att under många år legat i träda.

En avgörande anledning till det förstärkta och förnyade intresset för dessa problem är fackföreningsrörelsens – varmed avses Landsorganisationens – på vissa punkter förändrade syn och mera profilerade politik. Vad avser företagsdemokratiproblemet består förändringen i att LO i 70-talets början kräver avskaffande av arbetsgivarens ensamrätt att leda och fördela arbetet, dvs. den gamla omtvistade paragraf 32, och för första gången uttalar sig för styrelserepresentation för de anställda.[1] När det gäller kapitaldemokratiproblemet innebär förändringen, att LO vid samma tidpunkt reser krav på att löntagarnas inflytande inte bara skall grundas på arbete utan också på kapitalägande.[2] Kravet på en ändring av relationerna mellan arbetsmarknadens parter – "industriell demokrati" – kopplas sålunda samman med kravet på en ändring av rådande makt- och ägarstruktur i ekonomin – "ekonomisk demokrati". I bägge fallen medför dessa nya ställningstaganden – förutom en omfattande offentlig debatt – att en rad mer eller mindre konkreta förslag och riksdagsmotioner framläggs, vilka senare leder till utredningar och i vissa fall till ny lagstiftning.

Att löntagarna skall ha ett visst inflytande i företagen, baserat på det arbete de utför, är ett gammalt politiskt krav som med varierande intensitet – och utan att närmare preciseras – länge drivits av såväl socialdemokratiska partiet som LO. Med i första hand effektivitets- och rättviseskäl som grund har detta i programmatisk form hävdats alltsedan det wigforsska utredningsbetänkandet om industriell demokrati 1923 över avtalet om företagsnämnder 1946 fram till de nya arbetsrättsliga lagarna under 70-talet.[3]

Om de allmänna principerna för reformeringen av arbetslivet har det i huvudsak rått en bred enighet mellan alla större politiska partier i landet.[4] Betydligt mera omstridd och konfliktladdad har frågan om löntagarfonder och förmögenhetstillväxten i företagen visat sig vara. Så snart LO presenterat ett första förslag om kollektiva löntagarfonder hösten 1975, utbröt omedelbart en stor och stundtals hetsig debatt i ämnet.[5] Uppmärksamheten blev inte mindre när LO-kongressen 1976 beslöt ställa sig bakom ett något överarbetat förslag.[6] I själva verket torde ingen enskild politisk sakfråga sedan ATP-stridens dagar ha vållat sådan debatt och aktivitet som just löntagarfondsfrågan. En rad olika förslag och skisser har sedermera lagts fram från skilda håll,[7] och sedan början av 1975 sitter dessutom en statlig utredning med direktiv att i en första etapp konstruera "en eller ett par modeller för löntagarfonder ... ägnade att förebygga risken för vidgade förmögenhetsklyftor, stärka den solidariska lönepolitiken och främja utvecklingen mot ökad företagsdemokrati".[8]

Det var under 60- och början av 70-talet, som kapitaldemokratiproblemet gradvis aktualiserades inom LO. Ett inflytande enbart via arbetsrättsliga reformer räcker inte till, sade man sig, om det önskvärda målet – "ekonomisk demokrati" – skall kunna uppnås. Också själva ägandet måste förändras. Denna uppfattning kom klart till uttryck i några dokument på LO-kongressen 1971, vilken beslöt tillsätta en utredning för att lösa frågan om, som det hette, branschfonder och löntagarsparande i företagen.[9] Det var denna utredning, ledd av ekonomen Rudolf Meidner, som nära fyra år senare föreslog, att en viss del av vinsten i de svenska storföretagen varje år skulle avsättas till kollektivt ägda och förvaltade fonder.

Frågan om löntagarfonder och vinstdelning i företagen har emellertid en förhistoria som sträcker sig betydligt längre tillbaka i tiden. För LO:s del har den sålunda vuxit fram som ett svar på de fördelningspolitiska problem, som den solidariska lönepolitiken skapar. Det är den politiska och idémässiga bakgrunden till dessa tankar, som utgör det huvudsakliga ämnet för denna avhandling.

Syftet med studien är att beskriva och analysera de fackliga målsättningar, bedömningar och handlingslinjer, som småningom leder fram till LO-förslaget om kollektiva löntagarfonder 1976. Den övergripande frågeställningen kan formuleras så: vilka målsättningar och bedömningar har varit vägledande för LO i löntagarfondsfrågan från seklets början och fram till LO-kongressen 1976?

Tre analysområden behandlas. Det första gäller LO:s ställningstaganden genom åren till den liberala vinstandelsidén, dvs. tanken att de

anställda på individuell basis skall ha andelar i företagens vinster. Det andra analysområdet är den solidariska lönepolitikens utveckling och förändring 1922–1971. En distinktion görs mellan lönepolitikens inre och yttre utjämningsproblem, och särskild uppmärksamhet ägnas de skilda förslag och målsättningar, som under årens lopp framlagts för att lösa dessa problem. Analysområde nummer tre är den s.k. meidnerska utredningen och dess skilda målsättningar, bedömningar och val av handlingslinjer åren 1972–1976. Mera specificerade fråge- och problemställningar kan återfinnas i anslutning till de olika kapitel som här nämnts.

Analysnivån är själva huvudorganisationen, alltså LO centralt och dess ledning. När analysen någon gång går ner på förbundsnivå, är det Metallindustriarbetareförbundet – det förbund som särskilt aktiverat sig i löntagarfondsfrågan – som granskas.

Efter vad som nu sagts bör det med visst eftertryck betonas, att frågan om vinstdelning, delägande och löntagarnas andel i kapitaltillväxten – det som särskilt i utländsk litteratur med ett sammanfattande uttryck brukar kallas för "förmögenhetspolitik"[10] – ingalunda är någon särpräglad svensk specialitet, vilket man lätt kan få för sig om man enbart följer diskussionen i ämnet här hemma. Tvärtom är det så, att Sverige i ett internationellt perspektiv är påfallande sent ute, både vad gäller debatt och faktiskt handlande. I en lång rad västliga industriländer av någorlunda jämförbar typ har man under större delen av efterkrigstiden – dock särskilt under 1950- och 60-talen – ingående diskuterat och i vissa fall genomfört en rad olika system med vinstdelning och delägande, en fråga som alltså först på senare år rönt någon uppmärksamhet att tala om här i landet.

Vad man närmare bestämt diskuterat är om det inte vore rimligt att även löntagarna – individuellt eller som kollektiv – får del av den kapitalackumulation som sker i företagen, och som normalt helt tillfaller kapitalägarna. I det syftet har man i framför allt Frankrike, Västtyskland, USA och Kanada men även i t.ex. England, Nederländerna, Danmark och Österrike framlagt en mängd olika krav på att – inom ramen för existerande marknadshushållning – minska förmögenhetsskillnaderna och/eller sprida ägandet via diverse sparfrämjande åtgärder, folkaktier, investeringslön, individuella vinstandelssystem osv. Två skilda grupper av åtgärder kan här urskiljas: dels sådana där syftet är att stimulera till sparande av löneandelar för att komma till rätta med instabilitet och störningar i ekonomin, dels sådana där syftet är att ge löntagarna del i själva kapitalbildningen, vilka kan sägas ha en något högre socialreformatorisk ambitionsgrad.[11] Det är till denna senare åtgärdsgrupp, som LO:s förslag 1976 närmast ansluter sig.

Denna internationella utveckling, vars praktiska betydelse inte bör överdrivas, kommer inte att närmare beröras i det följande. Anledningen är tvåfaldig. Dels skulle en sådan uppgift bli alldeles för omfattande.[12] Dels har också denna utveckling – bortsett från exemplet Västtyskland[13] – haft ringa betydelse för LO:s olika ställningstaganden i frågan. Men det finns således alla skäl att redan här betona, att om den följande framställningen till följd av denna nödvändiga avgränsning ger ett intryck av, att Sverige skulle vara särskilt originellt eller långt framme i dessa frågor, är det en observation som illa stämmer överens med verkligheten. Liksom vad gäller företagsdemokratiproblemet har vi här att göra med en egendomlig svensk eftersläpning, vars orsaker får sökas såväl i den svenska ekonomins strukturella utveckling som i organisationsväsendets specifika historia och framväxt i vårt land.[14]

En annan nödvändig avgränsning, som här har måst företas, gäller den omfattande offentliga debatt, som de båda LO-förslagen 1975–76 sålunda medförde. Denna debatt, som i sig utgör ett avhandlingsämne, kommer inte heller att närmare nagelfaras annat än i den mån vissa inlägg och opinionsyttringar kan tänkas ha haft betydelse för själva utredningsarbetet inom LO.

Studiet av politiska idéer och ideologier intar sedan länge en tämligen framträdande plats i den statsvetenskapliga forskningen. Otaliga är de böcker som på något sätt och utifrån något slags perspektiv behandlar dessa frågor, alltifrån analyser av mera storslagna ideologiska tankesystem till studier av det politiska vardagsspråket i dagstidningars ledarartiklar. Men det dröjde åtskillig tid innan de teori- och metodproblem, som åtföljer ett idéanalytiskt framställningssätt, blev föremål för något mera uttalat intresse. I svensk statskunskap var portalgestalter som Gunnar Heckscher, Carl Arvid Hessler och Herbert Tingsten länge de enda, som ägnade någon möda åt saken.[15] Med en lätt överdrift kan det sägas, att det först är under 70-talet som idéanalytiska metaproblem närmare diskuterats och problematiserats.[16]

Vanligt är att skilja på två olika huvudtyper av politisk idéanalys. För det första kan man koncentrera sig uteslutande på det innehåll idéerna förmedlar och uppfatta dem som teser respektive skäl för eller emot dessa teser. En sådan infallsvinkel – den *innehållsliga* idéanalysen – går ut på att pröva giltigheten av teserna och skälen. Därvid kan man tolka och precisera utsagorna samt även pröva deras relevans, logiska konsistens och empiriska hållbarhet.

För det andra kan man intressera sig för de politiska idéernas (eller andra idéers) uppkomst, upphov eller ursprung å ena sidan eller deras spridning, stöd och konsekvenser å den andra. Då står inte längre spörsmålet om idéernas innehåll i förgrunden utan i stället olika aktörers omfattande av idéerna. Detta betraktelsesätt – lämpligen benämnt *förklarande* idéanalys – skjuter förklaringsfrågan i centrum; aktörernas ställningstaganden eller beslut ställs i relation till deras egna sakliga och strategiska bedömningar eller skilda kausala betingelser. Båda dessa huvudformer av politisk idéanalys är självfallet fullt legitima vetenskapliga företag, men man bör ha klart för sig att de har distinkt olika syften och att det t.ex. inte går att besvara en innehållslig frågeställning med en förklarande infallsvinkel.[17]

Denna avhandling utgår från en innehållslig, giltighetsprövande ansats. Intresset är sålunda främst inriktat på att dels beskriva det problem, som aktörens[18] budskap uttalar sig om samt det perspektiv som läggs på problemet, dels att närmare granska föreställningarnas klarhet, systematik, relevans, konsistens och logiska giltighet. Vad avser den sista punkten i den innehållsliga idéanalysen, hållbarhetsprövningen, har dock denna studie endast begränsade ambitioner.

När det gäller vissa centrala händelser och utvecklingslinjer, t.ex. förändringar i målsättningar och bedömningar från tid till annan, kommer emellertid även en förklarande ansats att användas. Den typ av förklaring det då rör sig om, är den s.k. intentionala förklaringsmodellen, vilken i motsats till den kausala varianten söker förklaringar i termer av *skäl* snarare än orsaker.[19]

Skall man försöka analysera en aktörs politiska budskap, kan man ej låta sig nöja med att enbart beakta vad denne gör för sakliga bedömningar av en viss fråga. Även aktörens strategiska bedömningar måste göras till föremål för kritisk granskning. Den ambitionen kommer genomgående att prägla den följande framställningen.

En aktörs *sak*bedömning innebär i detta sammanhang helt enkelt, att aktören så långt möjligt söker bilda sig en *egen* uppfattning i själva sakfrågan utan några särskilda överväganden av annan art. *Strategi*bedömningen å andra sidan innebär, att aktören gör en bedömning av hur *andra* aktörer kan komma att agera, om han själv skulle inta en viss, av saköverväganden motiverad ståndpunkt.[20]

Strategibedömningen kan i sin tur, vill jag hävda, vara av två olika slag: intern och extern. Den *interna* strategibedömningen kan i fallet en enskild politiker gälla överväganden gentemot t.ex. den egna partigruppen, i fallet

ett politiskt parti överväganden gentemot den egna riksdags- eller medlemsgruppen, i fallet en intresseorganisation överväganden gentemot de egna medlemsgrupperna eller sammanhållningen inom rörelsen. Den *externa* strategibedömningen kan på motsvarande sätt i fallen den ensamme politikern eller ett parti sägas innebära överväganden gentemot t.ex. andra politiker, partier eller väljarkåren i stort, i fallet en intresseorganisation överväganden visavi andra utomstående grupper av aktörer, exempelvis staten eller arbetsgivarsidan. Skillnaden mellan de två strategibedömningarna kan således sägas gälla vilket slags koalition – egen eller annan – som aktören väljer att söka sig till i den aktuella frågan.

Det viktiga i vad som nu sagts är, att försök att analysera eller förklara politiska ställningstaganden eller beslut enbart genom att beakta överväganden i sakfrågan måste betraktas som både ofullständiga och otillräckliga. Även strategibedömningen måste tas med i den analys, som forskaren gör.[21] Denna avhandling kan ses som ett försök att understryka vikten av denna idéanalytiska tes.

Noter till kap. 1

1. Kraven framfördes explicit i *Demokrati i företagen*, s. 11 ff., 18 f., 60, 66. Jfr. Schiller 1974, s. 106.
2. *LO-kongressen* 1971, s. 859 ff.
3. SOU 1923:29–30; *Avtal om företagsnämnder* (1946 med ändringar 1958). Av de senaste arbetsrättsliga lagarna kan nämnas de om styrelserepresentation, anställningsskydd, facklig förtroendemans ställning, arbetsmiljön, anställningsbefrämjande åtgärder och medbestämmande i arbetslivet. För en översikt av denna lagstiftning, se Bergqvist & Lunning 1976 och Schmidt & Victorin 1975.
4. Skiljelinjen i frågan har gått mellan de fyra stora riksdagspartierna å ena sidan och Vänsterpartiet Kommunisterna och en del mindre vänstergrupper – främst Sveriges Kommunistiska Parti, SKP – å den andra. De senare har främst protesterat mot att den nya lagen enligt deras mening utökar arbetsgivarens rätt att avskeda vid olovliga strejker. Se Mot. 1975/76:2495 av hr. Hermansson m.fl. (vpk); *Medbestämmandelagen – en antistrejklag*. För en kritisk socialdemokratisk inställning, se Å. Olsson 1977, s. 104 ff.
5. *Löntagarfonder* (fortsättningsvis kallad Meidner m.fl. 1975).
6. *Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder* (fortsättningsvis kallad *LO-rapporten* 1976). Kongressbeslutet: *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 235.

7. Här avses särskilt *Löntagarkapital* (TCO-förslag 1976) och *Företagsvinster – Kapitalförsörjning – Löntagarfonder* (näringslivets alternativ 1976, fortsättningsvis kallat *Waldenströmrapporten).*
8. Regeringens skrivelse nr. 103 (kommittéberättelse 1976), s. 243 ff. (cit. s. 245). Utredningen, som leds av f. landshövdingen Hjalmar Mehr, består av företrädare för arbetsmarknadens parter och de politiska partierna. LO:s representant är Rudolf Meidner. Inom utredningen arbetar även ett antal specialutredningar. Enligt utredningens ordförande är det ännu ovisst när arbetet kan vara klart. *Arbetsgivaren* 1977:33, s. 7; *DN* 17.9 1976. Efter den borgerliga regeringens tillträde hösten 1976, har dessutom några utredningar om ökat lönsparande tillsatts. *DN* 29.11 1977.
9. *LO-kongressen* 1971, s. 815 ff., 859 ff., 877, 936 f.
10. *LO-rapporten* 1976, s. 232.
11. Ibid., s. 232 ff.
12. Den internationella litteraturen på området är redan nu gigantisk, och befinner sig alltjämt i stadig tillväxt. För en översikt, se den utförliga litteraturförteckningen i Wredén 1976, s. 323 ff.
13. Debatten i Västtyskland, vars s.k. förmögenhetsbildningslagar tillsammans med det franska "participationssystemet" är de hittills enda exemplen på lagstiftningsåtgärder i Europa, verkade delvis inspirerande på det arbete, som LO-utredningen under Rudolf Meidner utförde. Se nedan, s. 124 f.
14. Jfr. kap. 2, not 14.
15. Heckscher 1937, s. 426 ff.; Hessler 1942, s. 168 ff.; Tingsten 1941, s. 9 ff.; Tingsten 1966, s. 5 f.
16. För exempel, se Andrén 1975, s. 13 ff.; Heeger 1972, s. 307 ff.; Lane 1975, s. 97 f.; Lewin 1972, s. 437 ff.; Lindkvist 1974, s. 160 ff.; Lindkvist 1975, s. 65 ff.; Söderfeldt 1973, s. 225 ff.; Vedung 1974, s. 1 ff.; Vedung 1977, passim.
17. Vedung 1977, s. 18 ff. Vedungs benämning på de två huvudtyperna är innehållslig och funktionell idéanalys. För olika exempel på innehållslig och funktionell idéanalys, se ibid., s. 25 ff.
18. Begreppet "aktör" kan här syfta på antingen en individ, en grupp av individer, ett parti, en partikoalition eller en intresseorganisation. Jfr. Sjöblom 1968, s. 48 f.
19. För en diskussion om skilda förklaringsperspektiv och deras plats inom samhällsvetenskapen, se t. ex. Hempel 1965 och Piaget 1974.
20. Jfr. Vedung 1977, s. 21 f. Vedung räknar i sin modell med tre olika komponenter, vilka kan inordnas under ett s.k. rationalistiskt förklaringsperspektiv: substanskalkyl, preferenskalkyl och sammanvägningskalkyl. Den första motsvarar vad vi kallat för sakbedömning. De två sistnämnda komponenterna har det inte funnits anledning att här närmare beakta. Ibid., s. 20 f.
21. Strategibegreppet är naturligtvis inte nytt inom politikvetenskapen. I svensk statskunskap har det emellertid främst använts – teoretiskt och/eller empiriskt – i samband med analyser av politiska partiers agerande. Se Molin 1967, s. 141 ff.; Sjöblom 1968, s. 15 f., 30, 36, 47, 66 f.; Vedung 1971, s. 56 ff., 119 ff., 228 ff., 285 ff., 297, 318, 361, 382. Den föreslagna distinktionen mellan intern och extern strategibedömning har dock veterligen inte tidigare företagits i denna typ av politikforskning.

2. LO och den liberala vinstandelstanken

På Landsorganisationens femte ordinarie kongress i november 1909, hållen bara några månader efter den förödande storstrejk, som under lång tid svårt kom att brandskatta den svenska fackföreningsrörelsen såväl ekonomiskt som medlemsmässigt,[1] framförde styrelsen för Skoarbetareförbundet i en motion en försynt och kortfattad undran:

> Vilken ställning böra de organiserade arbetarna intaga till 'principen' om 'andel i vinsten' och – om principen anses vara riktig – under vilka former bör dylika erbjudanden emottagas?

Landssekretariatets svar var till formatet knapphändigt, till tonen kallsinnigt. Frågan är inte särskilt aktuell, hette det, eftersom det torde höra till undantagen att arbetarna erbjuds andel i vinsten i ett företag. Kongressen ombads i stället uttala, att lönen för utfört arbete borde utgå i kontant ersättning i form av tidlön eller ackordslön, ett utlåtande som bifölls utan debatt.[2]

Som svar på skoarbetarnas förfrågan var detta varken träffande eller särskilt uttömmande. Något ställningstagande i sakfrågan var landssekretariatet, LO:s styrelse,[3] uppenbarligen inte intresserad av att göra. I stället bad man kongressen konfirmera en princip, som redan var allmänt vedertagen och som överhuvudtaget inte nämnts eller ifrågasatts av motionärerna.

Åtta år senare, på 1917 års LO-kongress, stod samma fråga ånyo på dagordningen. Denna gång var det en avdelning inom Gruvindustriarbetareförbundet som motionerat. Tydligt inspirerad av de sociala omvälvningar, som vid denna tid skakade det etablerade samhället, yrkade man, att förbund eller avdelning som tillhörde LO vid upprättandet av avtal skulle söka införa bestämmelser om att arbetarna "skola erhålla en viss procent av den vinst som uppkommer av arbetet i fråga". Någon särskild motivering till detta förslag ansåg man inte nödvändig; alla medel som kan användas av arbetarna i deras dagliga kamp för bättre levnadsförhållanden bör tas i bruk, hette det, och här fanns ett måhända verk-

ningsfullt vapen, som ännu ej satts in i kampen mot fienden.

Även vid detta tillfälle ställde sig landssekretariatet avvisande. Det är inte lämpligt att vid lönerörelser resa krav på införande av "en ersättningsform, som i hög grad bleve okontrollerbar och till sitt innehåll ytterst problematisk". Närmare bestämt skulle arbetsgivarna, om ett dylikt krav restes, säkerligen yrka att arbetarna i så fall också skulle ta på sig eventuella förluster på driften. Mot den bakgrunden fanns det enligt sekretariatet inga fördelar att vinna av förslaget.[4]

Som vi ser bemödade sig LO-ledningen nu – till skillnad från 1909 – att försöka motivera sitt korthuggna avslagsyrkande, men argumenteringen i sak är inte den väsentliga. Ett vinstandelssystem vore "okontrollerbart" och "problematiskt", heter det, men vad som egentligen avsågs härmed preciserades inte. Det är i stället det externstrategiska perspektivet som dominerar, främst då arbetsgivarnas förväntade reaktion på ett sådant förslag. Ansvars- och risktagandeargumentet blir av avgörande betydelse när LO, fortfarande åderlåten av storstrejkens verkningar, för andra gången tar avstånd från vinstandelsidén.

Två talare yttrade sig i den efterföljande kongressdebatten 1917, ett tecken på att tanken nu rönte åtminstone någon uppmärksamhet i de breda LO-leden. C. L. Lundberg, Stockholm, var kritisk mot att frågan inte blivit tillräckligt ingående ventilerad. I stället för sekretariatets snabba nedsabling borde det ha företagits en utredning för att få vetskap om vinstens verkliga storlek på varje arbetsplats och även hur man skulle kunna kontrollera driften. Ansvarsargumentet ansågs här med andra ord vara högst dubiöst. Inte heller den andre talaren, N. P. Linde från Stockholm, var särskilt trakterad av några mera subtila strategiska resonemang. Frankt slog han fast, att om man nu valde att slå in på de i motionen föreslagna vägarna, skulle det vara en "tvingande nödvändighet" att även se till "huru man skulle kunna få ledningen av verksamheten om hand". För att ha utsikt att uppnå något konkret resultat, menade denne talare i tämligen kategoriska ordalag, måste arbetarna ha möjlighet att kunna avskilja en dålig företagsledning från verksamheten.

De mera militanta propåerna tilltalade emellertid inte kongressen, som beslöt att godkänna sekretariatets utlåtande.[5] Därmed hade man avfört vinstandelsfrågan från LO:s intressesfär för över tre decennier framåt. Inte på någon av de 12 därefter följande LO-kongresserna har frågan tagits upp och drivits som krav i motioner, tilläggsyrkanden eller debattinlägg.[6] När fackföreningsrörelsen ändå vänder tillbaka till ämnet i början av 1970-talet, sker det utifrån helt andra utgångspunkter än vad som tidi-

gare varit brukligt. Men dessförinnan skulle LO få tillfälle att utveckla och precisera sin syn på den liberala vinstandelsidén – härtill nödd och tvungen av yttre krafters spel.

Vinstandelstanken: kort idéhistorisk bakgrund

Vinstandelstanken har ideologiskt sina rötter i en av 1800-talets dominerande idéströmningar, den klassiska liberalismen. Idén om att utveckla ett nytt, konfliktfritt och harmoniskt förhållande mellan kapitalägare och löntagare började vinna viss spridning vid seklets mitt, ungefär samtidigt med att industrialismen gjorde sitt begynnande segertåg i Europa och småningom även i USA. En framträdande exponent för det nya synsättet var John Stuart Mill. I sin bok "Principles of Political Economy" uttalade sig Mill sålunda om hur förhållandet mellan parterna borde utvecklas:

> The aim of improvement should be not solely to place human beings in a condition in which they will be able to do without one another, but to enable them to work with or for one another in relations not involving dependence. Hitherto there has been no alternative for those who lived by their labour, but that of labouring either each for himself alone, or for a master. But the civilizing and improving influences of association, and the efficiency and economy of production on a large scale, may be obtained without dividing the producers into two parties with hostile interest and feelings, the many who do the work being mere servants under the command of the one who supplies the funds, and having no interest of their own in the enterprise except to earn their wages with as little labour as possible . . . If the improvement . . . shall continue its course, there can be little doubt . . . that the relation of masters and work-people will be gradually superseded by partnership, in one of two forms: in some cases, association of the labourers with the capitalist; in others, and perhaps finally in all, association of labourers among themselves.[7]

Mills entusiasm över det fåtal vinstandelsföretag, som bildats vid denna tid, var påtaglig. I förlängningen såg han en ny företagsform avteckna sig, där det dominerande draget var "the association of the labourers themselves on terms of equality, collectively owning the capital with which they carry on their operations, and working under managers elected and removable by themselves".[8]

Det land, varifrån Mill i första hand hämtat inspiration till sina idealis-

tiska skisser, var Frankrike. En företagare vid namn Edme Jean Leclaire, ägare av en målerifirma i Paris, meddelade i juni 1840 sina 80-talet anställda att de skulle få del av företagets vinst. Dock påpekade han nogsamt, att företagets skötsel även fortsättningsvis skulle åvila honom själv. Leclaire, kallad "den moderna vinstdelningens fader", underlät likväl inte att uppmana sina anställda att medverka till att projektet blev lyckosamt; detta låg, menade han, såväl i hans eget som i arbetarnas intresse. Trots en betydande inledande tveksamhet från de anställdas sida rönte experimentet viss uppmärksamhet och kom att i icke oväsentlig grad påverka andra företagsledare i samma riktning.[9] Någon grasserande spridning fick dock inte exemplet Leclaire. Under hela 1840-talet var det bara ett tiotal företag, nästan alla i Frankrike, som beslöt vandra i hans fotspår.[10] Därefter synes vinstandelstanken sakta men säkert ha vunnit visst insteg också i Tyskland, Storbritannien och USA.

I takt med industrialismens fortsatta framväxt, den tilltagande arbetsdelningen och kapitalägarnas intresse av ökad produktivitet och minskade partsmotsättningar bredde olika typer av vinstandelssystem ut sig över de ledande industristaterna. I slutet av 1880-talet anordnades en internationell vinstandelskongress i Paris, huvudstaden i det land där systemet ännu var ojämförligt vanligast. I en av de resolutioner som antogs hette det, att "vinstandelstagare, som tillåtes få del i kapitalet, därigenom blir en verklig bolagsman, deltagande i förlust som i vinst, varigenom i synnerhet den egentliga kooperationen förberedes, i vilken varje lottägare på samma gång är arbetare eller anställt biträde". Men även om den idé, som i Frankrike kom att kallas "participation", i England "industrial partnership och i USA "profit sharing" långsamt blev allt populärare bland företagsledare och företagstyper av skilda slag, utgör de företag, som idag tillämpar någon form av vinstandelssystem i den industrialiserade västvärlden endast en synnerligen liten del av det totala antalet företag.[11]

Ett av skälen till denna tröghet var det starka motstånd som principen om andel i vinsten mötte från två olika håll: dels från konservativa företagsägare som fruktade för en försämring av kapitalets avskastning och av ägarnas suveräna ställning inom företagen, dels från socialistiska och marxistiska företrädare, som såg den som ett bedrägligt försök att skyla över klasskampen och binda upp arbetarna till en i grunden antagonistisk samhällsklass. Utifrån vitt skilda ideologiska utgångspunkter tog båda dessa läger skarpt avstånd från vinstandelstanken, i det ena fallet därför att man inte önskade några som helst ändringar i förhållandet mellan parterna, i det andra därför att de djupgående förändringar man arbetade för

bara skulle försenas och försvåras av dylika skenreformer.[12] Det var således inte bara inom den svenska reformistiska fackföreningsrörelsen, som man tidigt ställde sig avvisande till vinstandelstanken; motsättningar och skiljaktiga uppfattningar i frågan är av gammalt datum och lever i allt väsentligt kvar än i dag.[13]

Den svenska debatten om vinstdelning och vinstandelssystem har i stort följt motsvarande diskussion i andra länder. Men det dröjde påfallande länge innan några företag i praktiken vågade sig på dessa nymodigheter.[14] Först på plan var försäkringsbolaget Skandia,[15] som 1875 införde ett system med vinstandelar för en mindre del av personalen. 1888 tillkom ett liknande system i stenkolsgruvan i Bjuv. I det sistnämnda fallet skulle vinstandelen utgöra "lika stor procent på utdelningsbeloppet till aktieegarne som utdelningen utgjorde procent av aktiekapitalet". Andelen fördelades därefter bland arbetarna i förhållande till lönen. I början av 1890-talet införde ytterligare ett antal företag inom bl.a. stenkols- och pappersbranschen olika vinstandelssystem, men någon utbredning att tala om fick inte denna verksamhet.[16]

De fåtaliga praktiska försök som gjordes var emellertid tillräckliga för att vid denna tid initiera den första egentliga vinstdelningsdebatten i Sverige. I augusti 1891 antogs t.ex. en resolution vid Teknikermötets sammanträde i Göteborg, där man ansåg frågan om arbetarnas delaktighet i vinsten "synnerligen beaktansvärd" och uttalade sig för "önskvärdheten af att vinstandelssystemet måtte blifva i vårt land allmännare kändt".[17]

Ett år senare motionerade friherre Rudolf Klinckowström i riksdagen om tillsättande av en kommitté för att behandla frågan om "förbättrande af arbetarklassens ställning". Denna motion, som närmast kan betraktas som en smärre specialutredning på inte mindre än 187 fullmatade sidor, var påtagligt influerad av de franska vinstandelsexperimenten, och pläderade energiskt för införande av liknande åtgärder i Sverige.[18] Motionen är intressant ur åtminstone två perspektiv: dels för den innehållsliga argumenteringen och den behandling den rönte, dels som en reflex av den uppfattning som mera framstegsvänliga kretsar inom borgerligheten hade vid denna tid om hur den nyformerade socialistiska arbetarfronten skulle bemötas och desarmeras. Därför kan det finnas anledning att något närmare granska Klinckowströms utförliga motion.

Utgångspunkten för resonemanget var följande retoriska fråga:

> Hvad böra de konserverande samhällsklasserna och hufvudsakligen statsmagterna i alla kulturländer göra för att beträffande arbetare-

frågan leda den på bättre vägar och hindra densamma att öfvergå till en lekboll i socialisternas händer för att befordra deras samhällsomstörtande ändamål?

Två handlingslinjer anvisades. För det första borde man förhindra socialistiska agitatorer att offentligt predika våld och öppet motstånd mot myndigheterna samt sprida sina samhällsvådliga läror över landet genom pressen, om möjligt genom lagstiftning. För det andra borde myndigheterna – det var myntets andra sida – sträva att tillgodose arbetarnas "billiga fordringar" och söka se till deras bästa. En väg att åstadkomma detta var enligt motionären att göra arbetarna delaktiga i arbetsvinstens nettobehållning. Blott arbetslönen var inte nog; den motsvarade många gånger ej det utförda arbetet.

Skälen för att införa en dylik tingens ordning var av två olika slag. Å den ena sidan skulle ett vinstandelssystem förbättra arbetarnas inkomster och levnadssätt, åstadkomma ett gott förhållande mellan arbetare och arbetsgivare samt slutligen också bidra till att höja industrins produktionsförmåga. Om arbetarna å den andra sidan bleve delaktiga i företagens vinster, skulle ett större och än mer väsentligt mål kunna uppnås: de samhällsfarliga strejkerna skulle i de flesta fall bringas att upphöra och arbetarna förmås vända sig mot uppviglande anarkist- och socialistledare för att i stället "sjelfmant hylla sig till (sina) naturliga målsmän", nämligen samhällets härskande klasser.[19]

Varken utskottet eller riksdagen lät sig emellertid imponeras av den mångordiga och sifferspäckade framställningen. Motionen avslogs, trots att utskottet i sitt utlåtande ställt sig relativt positivt till vinstdelningstanken som sådan. Men tyngre skäl talade emot. Staten varken kan eller bör ge sig in och reglera ett system, som helt och hållet måste vila på frivillighetens grund, hette det.[20] Därmed slog man an en argumentationssträng, som systemets motståndare i olika läger flitigt kom att spela på så snart frågan sedermera aktualiserades.

Till grund för Klinckowströms argumentering låg övervägande av såväl saklig som strategisk natur. Om vinstandelsprincipens förträfflighet var han sålunda helt övertygad; det rådde inget tvivel om att den verkligen kunde förbättra arbetarnas dagliga levnadsförhållanden. Men än mer uttalad var den *externa* strategibedömningen, dvs. bedömningen av hur andra aktörer kunde komma att reagera på förslaget. Främst hade friherren arbetarklassen och dess förhållande till den framväxande socialistiska arbetarrörelsen i åtanke. Vinstandelstanken var, så bedömde han saken,

ett effektivt vapen för att spränga banden mellan arbetarna och socialdemokratin, utså split och missämja dem emellan, hejda strejkvågen samt få de anställda att känna större samhörighet med företagen.[21]

För att ha någon utsikt att få igenom sitt förslag, var Klinckowström tvungen att ävenledes göra en strategisk bedömning av hur en annan central aktörsgrupp – riksdagsmännen – skulle reagera på idén. Vinstdelningsmetoden är förvisso av tämligen djupgående slag, men, försäkrade han lugnande, den är dock "fullkomligt antirevolutionär". Som lösning av hela den "sociala frågan" var den därtill otillräcklig. Den sanna lösningen bestod i stället av att "hvar och en erhåller fulla inkomsten af sitt arbete, icke på kommunistisk grundval, utan med den mest fullständiga ekonomiska frihet". Det var tongångar som utskottet – trots den i övrigt avvaktande hållningen – noterade med viss sympati.[22]

År 1893 utkom det första större verket i ämnet på svenska, nationalekonomen Johan Lefflers bok om olika löneformer och vinstandelssystem. Den byggde huvudsakligen på tidigare utgivna arbeten i England, Frankrike och Tyskland. Denna publicitet och aktivitet ledde dock ej till några synbara resultat, varför debatten så småningom sakta dog ut. Mot slutet av första världskriget ökade på nytt intresset för frågan, denna gång närmast med anledning av 1917 års franska lagstiftning om delägarskap för arbetarna och av de höga bolagsvinsterna under de första efterkrigsåren. Som vi tidigare kunnat konstatera var det också under denna period, som kretsar inom fackföreningsrörelsen ägnade frågan viss – om än förströdd – uppmärksamhet. När efterkrigsdepressionen på allvar inträdde, svalnade emellertid intresset ånyo.[23]

Det var först i slutet av 1940-talet, som vinstandelsdiskussionen sköt fart i Sverige, även denna gång avspeglande debatten i de ledande västliga industristaterna. Nu gick debatten definitivt över på det partipolitiska planet. 1949 motionerade två folkpartister om, som det hette, en "utredning rörande principerna och metoderna för nya former av samarbete mellan arbetsmarknadens parter". Bakom denna rubrik dolde sig följande resonemang. Hur skall en produktionsökning i ekonomin åstadkommas? Detta var enligt motionärerna den mest brännande frågan i den ekonomiska politiken. Saltsjöbadsavtalet hade visat sig ha "gagnelig verkan" i detta avseende, men fler och mera långtgående åtgärder måste sättas in. Ett sätt vore att ge arbetare och tjänstemän ekonomiskt medansvar i företagen genom någon form av vinstandelssystem och "meddelägarskap". Det skulle också, menade författarna, medföra stimulans och arbetsfred och skapa en känsla av intressegemenskap mellan näringslivets parter. Man hänvi-

sade till både svenska och utländska erfarenheter på området, bl.a. det vinstandelssystem som prövats vid järnbruket Lesjöfors i Värmland. Vad man mera precist tänkt sig framgår dock inte; detaljer och utformning av förslag överlämnades till en statlig utredning att penetrera.[24]

Om vi för ett kort ögonblick erinrar oss de motiv, som sysselsatte friherre Klinckowström i dennes motion 1892, ser vi att i stort sett samma motiveringar i en eller annan form återkommer i folkpartisternas förslag. Produktionen måste höjas, samverkan och intressegemenskap i företagen främjas samt arbetsfreden säkras – det är ett genomgående tema i de båda nämnda motionerna. Vad som skiljer dem åt – om vi nu bortser från omfånget – är framför allt Klinckowströms uttalade strategiska bedömningar; för honom var det primära att hitta en effektiv metod att krossa den socialistiska hydran. För de bägge folkpartisterna stod vinstandelssystemets förväntade produktionsförhöjande effekter i centrum. Men det intressanta är alltså, att de grundläggande motiven bakom införande av vinstandelssystem i så hög grad varit desamma ända sedan idén först såg dagens ljus i mitten av 1800-talet och fram till modern tid. Längre fram skall vi se fler exempel på denna slående idé- och argumentationsmässiga kontinuitet.

Den liberala motionen fick kalla handen från alla berörda parter: utskottet, riksdagen och samtliga remissorgan – däribland SAF, LO, KF, RLF, TCO och Hantverks- och småindustriorganisationen i skön förening. Bakom detta enhälliga avståndstagande kan spåras Saltsjöbadsdoktrinens genombrott. Den vanligaste invändningen mot vinstandelssystemet var nämligen, att detta var en typisk lönefråga, som arbetsmarknadens parter själva i mån av intresse hade att avgöra utan någon statlig inblandning.[25]

Landsorganisationens remissvar var i mycket ett eko av kongressuttalandena 1909 och 1917. Man ställde sig mycket förstående inför behovet av produktivitetshöjning, men samtidigt fastslogs återigen att problemet med vinstandelar och delägarskap i företagen inte var aktuellt för LO:s del. Nu visste man också att berätta, att dylika krav knappast torde uppbäras av "någon allmännare opinion". Inte nog härmed. Dessutom finns, hette det, "en utbredd betänksamhet mot engagemang i företagen från de anställdas sida" i de former motionärerna föreslår. Liksom tidigare ansåg man sig inte ha anledning att deklarera någon ståndpunkt i sakfrågan och ej heller ha möjlighet därtill på grund av de ringa erfarenheterna av vinstandelssystemets betydelse från produktionssynpunkt. Någon statlig utredning var därför inte påkallad. I den mån arbetsmarknadens

parter ville överväga sådana system, behövde de ej statsmakternas bistånd lika litet som vid exempelvis löneförhandlingar.[26]

Fanns det några nya synpunkter i LO:s remissyttrande? I någon mån, men kontinuiteten i argumenteringen var än mer påfallande. Benägenheten att betrakta hela frågan som ytterligt futil och ovidkommande hade inte ändrats. Fortfarande kunde man inte mobilisera tillräckligt intresse för att ens formulera en klar ståndpunkt i sakfrågan. Hänvisningar till vinstandelssystemets ringa utbredning och – vilket var nytt – en påstådd tveksamhet hos den allmänna och fackliga opinionen fick fungera som en buffert mot kravet på ett utförligare ställningstagande. Liksom merparten av de övriga intresseorganisationerna tog man dessutom skydd bakom portalargumentet framför andra, det som första kammarens tillfälliga utskott varit inne på i sitt utlåtande nära 60 år tidigare: principen om arbetsmarknadens frihet.[27] Motiven bakom detta suveräna ointresse skulle inte till fullo uppenbaras förrän det var dags att nästa gång yttra sig över liknande förslag.

I den efterföljande riksdagsdebatten rådde det en allmän enighet om, att ökad produktion, större trivsel och gemenskap i företagen var något eftersträvansvärt. Men huruvida ett vinstandelssystem kunde bidra till att åvägabringa allt detta – därom bröt sig meningarna skarpt. Frontställningen var klar: skeptiska socialdemokrater stod mot förtröstansfulla folkpartister. De förra tryckte hårt på det faktum, att intresseorganisationerna ställt sig helt avvisande till kraven. Man kan inte, menade en talare, "forcera fram en utveckling, som inte har resonans hos arbetsmarknadens parter".

Någon mera energisk argumentering i sakfrågan förekom dock inte hos de socialdemokratiska debattörerna. Tvärtom såg ett par av dem förslaget nästan uteslutande ur strategisk synpunkt, som en taktisk fint av folkpartiet för att göra inbrytningar i de breda LO-leden. Utspelet var, hette det med en karaktäristisk formulering, närmast att betrakta som "en sorts konstgödning åt den späda blomma, som kallas svensk arbetarliberalism". De liberala debattörerna kontrade med att anklaga meningsmotståndarna för "konservatism" och för att vara talesmän "för de bestående förhållandena". Men man lät sig inte nedslås av den samlade förstockelsen. Vi är övertygade om, förklarade en av motionärerna trosvisst, "att den sak, vars talan vi här föra, hör framtiden till". Motionen avslogs dock klart.[28]

Därmed var emellertid saken på intet sätt utagerad. Både 1952 och 1956 återkom folkpartiet till frågan, nu i form av utförliga partimotioner. Åter yrkade man på en utredning för att undersöka förutsättningarna för

att genom skattereformer stimulera tillämpningen av vinstandelssystem inom det privata näringslivet; närmast tänkte sig motionärerna en skattestimulans för ett avtal mellan företag och anställda om *uppskjuten* andel i vinst. Ett dylikt system skulle leda till många goda ting: större förståelse för det gemensamma intresset att få en så stor kaka som möjligt att dela, en mera förtroendefull samverkan vad gäller de produktions- och effektivitetsfrämjande åtgärderna samt ett ökat sparande från de anställdas sida, antingen inom eller utom företagen.[29]

Inte heller vid dessa tillfällen hade man någon framgång. Motionerna avslogs av riksdagen efter så gott som enhälliga avstyrkanden från berörda myndigheter och intresseorganisationer.[30] Huvudargumentet i remissyttranden och riksdagsdebatter var ett och detsamma: frågan bör i princip, hette det allmänt, lösas av parterna själva utan några centralistiska direktiv utifrån. Svenska Arbetsgivareföreningen menade t.ex. i sitt utlåtande 1952, att vinstandelssystemet stod i motsättning till kollektivavtalssystemet på arbetsmarknaden. Det skulle allvarligt störa de förhandlingsnormer rörande löner och övriga arbetsbestämmelser, som sedan länge tillämpats i landet. En ytterligare invändning var att systemet syntes "kräva kontroll från arbetarnas sida av företagets ledning och förvaltning", och det var något som arbetsgivarna inte kunde acceptera.[31]

Folkpartiet stod med andra ord ensamt och utan stöd i debatten. En av partiets mera ihärdiga debattörer i frågan, Sven Wedén, fann det vara märkligt med en sådan "fullständig allians mot oss, från högern till socialdemokratin". Visserligen var inte vinstandelssystemet någon patentmedicin vid genomförandet av en ekonomisk demokrati i samhället, men det utgjorde ändå en av de framgångsvägar man borde pröva. Systemet måste dock – "nödvändigtvis" – bygga på den enskilda företagsamhetens och äganderättens grund; ekonomisk demokrati, förklarade Wedén i polemik mot en av socialdemokratins talesmän i frågan, går inte att utveckla längs några kollektivistiska banor.[32] En annan folkpartist var främst förvånad över att företrädarna för de anställda – och då särskilt LO – ställde sig så avvisande; systemet har ju stora fördelar, hette det, och kan vara till nytta framför allt när det gäller att "knyta de anställda fastare till företaget och på så sätt främja produktionen".[33]

Iakttagelsen att de övriga riksdagspartierna bildat ett slags ohelig allians mot det tappert kämpande folkpartiet var riktig, men någon särskild aktiv eller genomtänkt opposition var det inte fråga om. Fortfarande fördes debatten huvudsakligen mellan socialdemokrater och folkpartister, medan inläggen från högern och bondeförbundet var ytterligt fåtaliga; ka-

raktäriseringen gäller såväl 1952 års riksdagsdebatt som den fyra år senare. Från socialdemokratiskt håll intog man nu en mera uttalat tveeggad attityd än tidigare. Å ena sidan sades det, att frågan var ointressant eftersom den betydde så litet, att den inte innehöll några fördelar värda att ödsla tid och kraft att fundera över. Å andra sidan mobiliserades stundom aktningsvärd energi för att påvisa de fördärvliga verkningar, som ett vinstandelssystem skulle komma att få (kollektivavtalssystemets upprivande, lönepolitikens sammanbrott, främjandet av privatkapitalistisk produktion och mentalitet). De socialdemokrater, som valde att yttra sig i frågan, hade påfallande svårt att bestämma vilken av dessa linjer de egentligen skulle driva hårdast, en kluvenhet som även deras fackliga trosbröder skulle komma att ge uttryck för.[34]

Högerns ljumma attityd kan måhända framstå som en smula förvånande. Från 1950-talets början hade partiet med Jarl Hjalmarsson som ledare lanserat tanken på en "egendomsägande demokrati". Huvudsynpunkten var att alla medborgare skulle göras till små kapitalister. Var och en skulle, ansåg högerns teoretiker, ha ett eget sparkapital att ta till vid inkomstbortfall för att kunna känna sig fri, självständig och oberoende av en statlig tvångsmakt. Innehav av aktier betraktades som en särskilt lämplig penningplacering. Detta skulle sprida ägandet till alla samhällsgrupper och – framför allt – hejda statsmaktens expansion.

I denna föreställningsvärld intog emellertid aldrig tanken på andel i vinsten och de anställdas delägande i företagen någon ledande plats. I stället intresserade sig partiet för sparandets villkor och för relationen mellan enskild och offentlig kapitalbildning. De konservativa idédebattörer, vilka sökte plädera för någon sorts vinstandelsprincip inom ramen för "ägardemokratin", hade ingen framgång. Högern röstade regelmässigt emot de liberala riksdagsmotionerna.[34a]

Folkpartiet och vinstandelsfrågan

Innan vi går närmare in på LO:s ställningstagande till de fortsatta liberala framstötarna, kan det vara lämpligt att kortfattat försöka besvara frågan, varför just folkpartiet kom att engagera sig så i denna problematik. Redan tidigare har vi kunnat konstatera, att vinstandelstanken har ett starkt liberalt idéarv. Det satte tidigt sin prägel på frågans öden också i Sverige. I ett av de första fackliga programmen från 1886, skrivet vid en tidpunkt när det liberala inflytandet i den framväxande fackföreningsrörelsen ännu var relativt betydande, krävdes bl. a. "en rättvisare fördelning av arbetet och

arbetsvinsten".[35] Partipolitiskt gjorde frågan sig först gällande i samband med utarbetandet av ett nytt liberalt idéprogram år 1919, när dåvarande civilministern Axel Schotte väckte tanken, att man kunde uppta kravet på arbetarnas andel i företagens vinst. Vid det efterföljande landsmötet stötte dock förslaget på patrull, och begreppet andel i vinst utmönstrades. Av olika skäl – inte minst externstrategiska sådana – stannade man för en mera vag formulering, som innebar att problemet om samverkan mellan arbetsgivare och arbetare borde undersökas i syfte att, med bibehållande av arbetsgivarens rätt att utöva ledningen, ge arbetarna berättigat medinflytande.[36]

Tre decennier senare återvände således folkpartiet till vinstandelstanken och gjorde den till sitt speciella politiska skötebarn. Kravet fördes nu fram inte bara motionsvägen i riksdagen, utan också i partiets valmanifest till 1952 års andrakammarval.[37] Bakom denna aktivitet låg förvisso både ideologiska överväganden samt idépolitiska influenser utifrån.[38] Men huvudskälet till att folkpartiet blev denna tankes främsta banérförare i Sverige vid denna tid var av externstrategisk art.

I april 1949 bildades vid en konferens i Stockholm en speciell arbetardelegation inom folkpartiet. Den omedelbara bakgrunden var, att antalet arbetare som röstade på partiet i dess stora segerval 1948 uppgått till ca. 300 000, dvs. hela 34 procent av partiets samlade röstetal. Detta stimulerade partiledningen till att – om än i informella former[39] – söka organisera denna växande väljarskara. Man beslöt bilda arbetarråd ute i de olika valkretsarna, möten och diskussioner anordnades och i partiets tidningar började dess ledande arbetarnamn snart synas. 1950 begåvades de med en egen publikation, *Arbetaren och politiken,* som presenterade folkpartiets riksdagsinitiativ i arbetarfrågor och material av särskilt intresse för LO-grupperna.[40]

En fråga, som partiledningen var särskilt angelägen om att föra ut till diskussion i arbetardelegationen, var vinstandelsfrågan. Bland partiets aktiva arbetare vann tanken snabbt gehör, och många av dem ansåg dessutom att deras arbetskamrater säkerligen skulle ställa upp bakom vinstandelskravet. Någon notis om fackföreningsrörelsens likgiltighet inför frågan tycks man märkligt nog inte ha tagit.[41]

Det finns mycket som tyder på, att folkpartiledningens beredvillighet att föra ut vinstandelsfrågan i debatten till icke obetydlig del hade att göra med, att man med den godbiten som lockbete hoppades göra ytterligare inbrytningar i LO-leden. Uppenbarligen trodde man sig här ha funnit en fråga, som mycket väl kunde tänkas appellera till breda löntagargrupper.

Att det utöver denna externa strategibedömning också fanns en sakbedömning med i sammanhanget – nämligen rörande förslagets effekter i produktivitets-, effektivitets- och sparandehänseende – rubbar inte det intrycket. Anklagelserna från olika håll inom arbetarrörelsen för att använda frågan som ett slags taktisk spjutspets, en slug metod att öka det liberala inflytandet i facket, kan således i viss mening sägas vara befogade.[42]

Den efterföljande utvecklingen stöder denna slutsats. Så länge folkpartiet kunde upprätthålla sin andel av arbetarväljarna, fortsatte det också att föra fram och diskutera vinstandelskravet. Under de framgångsrika åren 1948–1952 ökade sålunda arbetardelegationens verksamhet, men folkpartiledningens tvekan inför vilken roll detta arbetarforum egentligen skulle spela samt de förändrade partipolitiska styrkeförhållandena under andra hälften av 1950-talet gjorde, att intresset för vinstandelsfrågan – liksom för arbetarfrågor överhuvudtaget – så småningom minskade. I takt med de konservativa valframgångarna gick folkpartiet med Bertil Ohlin i spetsen i stället in för att upprätthålla fronten åt höger. Tesen om löntagarkollektivets oundvikliga strukturella omvandling – allt färre arbetare, allt fler tjänstemän, varvid man tydligen utgick från att de flesta tjänstemän automatiskt skulle rösta borgerligt – anammades. Missnöjet inom arbetardelegationen med att partiledningen inte tycktes vilja ge den sitt helhjärtade stöd ökade. Partiets intresse- och klassmässiga förankring i företagar- och tjänstemannaskikten samt den fackliga rörelsens ovilja att svara på lockropen medförde till sist, att den tilltänkta "arbetaroffensiven" kom av sig innan den ens fått luft under vingarna. Tillfället att mera varaktigt slå en bräsch i den kompakta reformistiska fackföreningsmuren försummades.[43] Katastrofvalet 1958, då partiets andel av arbetarväljarna sjönk drastiskt,[44] markerade slutet på denna utvecklingsfas. När folkpartiet på nytt aktualiserade vinstandelskravet ett decennium senare, stod andra motiv och bevekelsegrunder i centrum.[45]

LO går till motattack

Folkpartiets fortsatta propåer i vinstandelsfrågan under 1950-talets första hälft gjorde det snart uppenbart för LO, att problemet måhända inte var fullt så negligerbart som man i förstone velat tro. Med tanke på det ledande oppositionspartiets ökade intresse för frågor som kunde tänkas intressera LO-grupperna i allmänhet och för vinstandelsfrågan i synnerhet, fann man det nu från fackligt håll vara dags att närmare syna de liberala

argumenten i sömmarna. Den som steg fram i främsta stridslinjen var Gunnar Dahlander, redaktör och pressombudsman på LO. I en ytterligt kritisk tidskriftsartikel i början av 1952 gick denne till storms mot hela den liberala vinstandelstanken.

Skälet till fackföreningsrörelsens negativa inställning till vinstandelsprincipen var inte bara att den kunde inverka menligt på kollektivavtalssystemet och innebära risk för en pressning av löne- och inkomstnivån. Därtill kom att den skulle underminera den solidariska lönepolitiken och ytterligare öka löneskillnaderna mellan olika grupper. Sist och slutligen skulle – och det var själva kvintessensen i denna energiska argumentering – solidariteten inom arbetarrörelsen uppluckras: "Arbetarorganisationerna är inte intresserade av att enskilda grupper av arbetare tillvinner sig förmåner på grund av speciellt goda konjunkturer i det företag eller den industri, som de för tillfället är sysselsatta i."

Dahlander kunde omöjligen se vinstandelssystemet som ett steg på vägen mot den ekonomiska demokratin. Tvärtom; ett förstärkt gruppintresse skulle uppstå eftersom "alla kan förutsättas få kapitalistiska intressen och komma att tillägna sig kapitalistisk mentalitet. Följden blir att ägarna och de anställda finner sig ha ett gemensamt intresse av att till egen fördel profitera på sina medmänniskor." Företagets produktion och fördelningen av dess resultat skulle med andra ord bli ett exklusivt privilegium enkom för företagsägarna och de anställda, inte – som rimligt var – en hela samhällets angelägenhet. Nej, menade Dahlander, syftet med den ekonomiska demokratin måste i stället vara att "fördela den förbättrade produktionens resultat rättvist bland alla landets invånare" och göra löntagarna "jämställda ifråga om inflytande över produktionen och fördelningen av produktionens resultat med dem som äger företagen". Detta förutsätter, hette det vidare, "väsentliga förändringar av äganderättsförhållandena". Och dessa skulle komma, därom var skribenten förvissad, när de motiverades av "rent praktiska behov".[46]

I LO-redaktörens inlägg fanns en betydligt utförligare argumentering än den som tidigare framförts från LO-håll. En rad sakskäl radades nu upp för att påvisa hur dödfött vinstandelssystemet var. Några väsentligen nya synpunkter eller infallsvinklar var det dock knappast fråga om; snarare kan man tala om en skärpning och utveckling av redan tidigare markerade ställningstaganden på såväl kongresserna 1909 och 1917 som i remissyttrandet 1949. Sålunda trycks det nu mycket hårdare på de befarade lönepolitiska komplikationerna. Systemet skulle i praktiken komma att gynna vissa löntagargrupper på andras bekostnad, det var en huvudlinje i

Dahlanders bitska kritik. Anmärkningen skall närmast ses mot bakgrund av den nyformulering av den solidariska lönepolitiken, som beslutades på 1951 års LO-kongress.[47]

Mera iögonenfallande är det uppskruvade tonläget i artikeln, som näppeligen står i proportion till den vikt man från fackligt håll sade sig fästa vid idén. Här kan man spåra en andra huvudlinje i kritiken, som närmast har att göra med frågans internstrategiska aspekter. Vinstandelsförslaget ses som ett förtäckt angrepp mot själva livsnerven i arbetarrörelsens lekamen – solidariteten – och som ett försök att göra arbetarna till kapitalister. Dess målsättning förmodas vara, att uppamma intressen som står i direkt strid med arbetarrörelsens intressen, skärpa motsättningarna i det kapitalistiska samhället samt snarare förhindra än befrämja utvecklingen mot den ekonomiska demokrati, som LO arbetar för. Vad som mera exakt avses med denna sistnämnda positionsmarkering – att "fördela den förbättrade produktionens resultat rättvist" och att åstadkomma "väsentliga förändringar av äganderättsförhållandena" – sägs dock inte. Vid denna tid hade fackföreningsrörelsen sedan länge gått in för en pragmatisk och obunden linje visavi socialism och socialisering, vilket vi något kommer att beröra i följande kapitel.[48] Men mest intressant i sammanhanget är emellertid, att argumenteringen från fackligt håll skärps och utvidgas först när folkpartiets valframgångar gjort det möjligt för partiet att på ett mera organiserat sätt driva vinstandelskravet inom den nybildade arbetardelegationens ram. Därmed blir frågans strategiska dimensioner genast mer akuta, kraven att tala klarspråk mer påträngande.

Vi kan alltså så här långt konstatera, att både folkpartiet och LO i sina krav och ställningstaganden lät sin argumentering präglas av ett förhållandevis stort mått av strategibedömningar. I folkpartiets fall berodde framförandet av kravet huvudsakligen på att det här trodde sig ha funnit en fråga som – förutom dess lämplighet ur saklig synpunkt – kunde bidra till att ytterligare öka andelen arbetarväljare. I LO:s fall hade ställningstagandet å andra sidan främst sin grund i att frågan – alldeles bortsett från dess sakliga defekter – syntes rikta sig mot den solidaritets- och utjämningstanke, som ända sedan begynnelsen utgjort arbetarrörelsens speciella signum. Dessa ömsesidiga strategiövervägande kom att för lång tid omöjliggöra en probleminriktad debatt i sakfrågan.

När LO avlämnade sitt yttrande över folkpartimotionen 1956, spann man vidare på den tråd, som Gunnar Dahlander tidigare varit inne på. Lönepolitikens primat poängterades nu med större klarhet än tillförne:

> En tillämpning av vinstandelssystemet synes i själva verket vara oförenligt med riktlinjerna för lönepolitiken sådana de formulerats bl.a. i det av LO:s organisationskommitté till 1951 års kongress avgivna betänkandet, vari målsättningen säges vara att mellan olika löntagargrupper inbördes upprätthålla sådana lönerelationer, som kan anses förenliga med en solidarisk lönepolitik.[49]

I ett anförande i riksdagsdebatten samma år, den mest omfattande som dittills hållits i ämnet, utvecklade Arne Geijer, då Metallordförande, ytterligare den fackliga rörelsens syn på saken. Först konstaterade den blivande LO-chefen, att man måhända borde känna sig både smickrad och tilltalad av den omtanke, som folkpartiet ägnade löntagarna. Kruxet var bara, att inte löntagarorganisationerna själva begrep finessen i denna rörande omsorg. Orsaken var uppenbar: vinstandelssystemet skulle få återverkningar på de reguljära avtalsförhandlingarna och på lönepolitiken samt gynna dem som var anställda i bärkraftiga företag.

Så långt var argumenteringen av traditionellt slag. Men Geijer riktade också in sin kritik mot de folkpartistiska motionärernas resonemang i inflytandefrågorna. Deras tanke var visserligen att löntagarna skulle få del av vinsten, men de åsyftade inte att de anställda skulle ha något inflytande på bokföringsarbetet och på storleken av vinsten. Men skall man ha ett vinstandelssystem, är det naturligt om de anställda vill ha ett medinflytande också när det gäller att bestämma hur vinsten kommer fram och hur stor den skall bli, menade Geijer. Samtidigt var han förvissad om, att löntagarna hellre ville ha sin rättmätiga del av företagsvinsterna genom vanliga avtalsförhandlingar och inte genom några vinstandelsexperiment. Dylika vågspel hade dessutom den nackdelen, slutade Geijer, att frågan om vad som skall ske med icke-vinstgivande företag fortfarande föreföll ytterligt dubiös.[50]

Geijer tangerade här ett område, som man tidigare varit inne på från fackligt håll: inflytandeaspekten. Denna komplicerade avgjort LO:s ställningstagande i frågan. Att avspisa den liberala vinstandelsidén för att främja "kapitalistisk mentalitet" gick nog för sig. Att påpeka det vaga och oklara i folkpartisternas inflytandebegrepp var heller inte så svårt.[51] Men var stod LO själv i inflytandefrågan? Och hur såg medlemmarna på saken? Om medlemskaderns uppfattning visste man besked; om den egna synen var man förtegen.

I remissyttrandet 1949 kom detta först till uttryck. Där hade LO, som vi minns, anfört de anställdas "utbredda betänksamhet" mot engagemang i företagen som ett skäl för den avvisande hållningen till folkpartisternas

motion.[52] Till de svårigheter motionärerna berört,[53] hette det vidare i utlåtandet, kom även frågan om "arten och omfattningen av det medinflytande över företagens förvaltning, vilket rimligen bör tillförsäkras de anställda ej blott då fråga är om meddelägarskap utan även vid ett på kapitalinsats baserat vinstandelssystem".[54] Även i de olika riksdagsdebatterna hade inflytandeaspekten uppmärksammats, främst från socialdemokratiskt håll.[55] För folkpartiets motionsskrivare var detta, som nämnts, ingen poäng; de prioriterade ju – på det sakliga planet – produktivitetsmålet. För LO var det naturligare att koppla ihop vinstandelsförslaget med företagsdemokratiaspekten, med frågan om på vilket sätt och i vilken omfattning de anställda skulle tillförsäkras inflytande i företagen. Problemet var bara, att fackföreningsrörelsens linje i denna senare fråga var allt annat än klar.

Här är inte platsen att utreda frågan om LO:s syn på de företagsdemokratiska problemen.[56] Det får räcka med att notera, att fackföreningsrörelsens inställning till de s.k. företagsledande frågorna länge var synnerligen svävande och obestämd. Problemet preciserades så här i ett fackligt betänkande från 60-talets början:

> Hur långt kan fackföreningsrörelsen gå i sina krav på en arbetslivets demokratisering utan att komma i en position där delaktighet i företagsledningen kommer i konflikt med vad som brukar sägas vara primära fackliga intressen?[57]

Denna fråga, känd under beteckningen den "dubbla lojalitetens" problem, skapade under decennier ett slags förlamande facklig vilsenhet inför hur långt man skulle våga gå i kraven på medinflytande och medbestämmande. Ett deltagande i företagsledande funktioner – så resonerades det länge på ledande håll – måste till slut medföra ett ansvar för hela företagets bästa, och därmed en risk för en drastisk förändring av fackföreningsrörelsens roll som arbetarnas intresseorganisation. År 1971 stannar LO för att kräva utvidgad förhandlingsrätt som en utväg ur dilemmat.[58] Men vid 50-talets mitt är man varken mogen för eller intresserad av att närmare precisera sin syn på inflytandefrågan. Den egna programlösheten samt hänvisningarna till en påstådd – men inte närmare styrkt – misstänksamhet hos de anställda inför ett ökat "engagemang" i företagen blir ytterligare ett skäl för att ta avstånd från vinstandelstanken.

Två fackliga idégivare:
Per Edvin Sköld och Ernst Wigforss

Det blev i stället två förutvarande statsråd och framträdande socialdemokratiska politiker, som under 1950-talets senare del kom att något utförligare sätta fingret på denna delikata problematik. Den förste var Per Edvin Sköld, tidigare finansminister, som i ett antal artiklar och anföranden sökte knyta an inflytandefrågan till den pågående vinstandelsdiskussionen. Den andre var en av Skölds föregångare på finansen, Ernst Wigforss, vars breda intresseregister också kom att omfatta aspekter på denna fråga. Deras inlägg är kanske främst av intresse såtillvida, att de markerar den egentliga inledningen på den debatt om löntagarfonder och löntagarstyre, som kom att bli så livlig knappt två decennier senare.

Per Edvin Skölds utgångspunkt var av stabiliseringspolitisk natur. Det var utifrån den gamla knäckfrågan hur man skall kunna förena full sysselsättning med prisstabilitet, som han gav sig in i diskussionen. Utvecklingstakten i efterkrigsekonomin hade visat sig vara god, men ett allvarligt problem fanns: penningvärdeförsämringen. För att råda bot på denna var bl.a. ett större sparande i någon form av nöden. Lösningen för Sköld låg i att skapa ett de anställdas kollektiva företagssparande via lönerna. Den bakomliggande tanken var att löntagarna och deras organisationer, vilka fått en allt starkare ställning på arbetsmarknaden och i praktiken nu dominerade denna, också måste ta ansvar för penningvärdet. Inflytande och ansvar måste följas åt. Ansvaret fick löntagarna ta på det sättet, fortsatte Sköld, att de, när de träffade avtal om sådana löneförhöjningar, som kunde komma att öka konsumtionen utöver vad samhällsekonomin tål, inte tog ut hela löneökningen i pengar utan lät en del därav under viss tid vara bunden i företaget och utgöra varje anställds privata egendom. Andelen skulle förräntas i företaget och tillförsäkra de anställda det medinflytande som denna penningplacering måste medföra. Om man gjorde ett tillägg till avtalet med den innebörden, skulle ansvars- och medinflytandeaspekterna väl kunna förenas, enligt Sköld. En sådan ordning skulle dessutom ha den fördelen framför alla typer av vinstandelssystem, att den inte skulle oroa arbetsmarknaden eller spoliera den solidariska lönepolitiken. Sköld var noga med att tillägga, att hans mening inte var att utforma detaljerade alternativ eller framföra krav på utredning i frågan. Han var bara ute efter att väcka debatt. "Problemen är den fackliga rörelsens och lösningarna måste komma till där."[59]

Skölds förslag mötte ingen förståelse på fackligt håll, trots den tämligen

modesta tonen. Rudolf Meidner, vid denna tid utredningschef på LO, hade en del invändningar som företrädesvis utgick från den "dubbla lojalitetens" problem. Ett kollektivt sparande avtalsvägen kunde bl.a. medföra att löntagarrepresentanten i ett företag riskerade att komma "i en obehaglig mellanställning mellan sina uppdragsgivare och företagsintresset". Vidare fanns det också risk för en "intressegemenskap" mellan företagsledningen och de anställda vid kapitalförvaltningen, som lätt kunde gå ut över t.ex. konsumenternas intressen. Det grundläggande problemet för Meidner var i själva verket inte det fördelningspolitiska hur löntagarna skulle få del i kapitalbildningen, utan hur ansvaret för den samhällsekonomiska balansen skulle säkras. Och det problemet hade han svårt att se hur Skölds förslag kunde bidra till att lösa.[60] Däremot hade Meidner symptomatiskt nog ingenting att säga om den svagaste och mest oklara punkten i förslaget, nämligen inflytandets konkreta utformning, omfattning och förankring. På den punkten var man inte – av tidigare nämnda skäl – särskilt meddelsam inom den fackliga rörelsen.

Större resonans mötte Skölds tankar i den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden*. Där föreslogs – i formuleringar som låg den sköldska modellen nära – att fackföreningsrörelsen skulle ta ut de löner som var möjliga, men samtidigt främja ett kollektivt sparande i fackets egen regi. Efter en framgångsrik lönerörelse kunde fackförbunden höja fackföreningsavgifterna så mycket, att löneökningarna inte bidrog till en alltför stark konsumtionsökning. De medel, som på så sätt skapades, skulle ägas av medlemmarna och återbetalas i samband med pensionering, arbetslöshet eller på annat sätt. Men praktiska invändningar fanns förvisso. För att förverkliga tanken, förutsåg Tidens ledarskribent, skulle det krävas "strukturella förändringar av fackföreningsrörelsen och en brytning med gammalt vanetänkande om rörelsens roll i samhället".[61] Det skulle ännu dröja femton år, innan en sådan "brytning" inträffade, men då var förslag i den nu beskrivna riktningen redan överspelade.

För Ernst Wigforss låg ett mera uttalat fördelningspolitiskt betraktelsesätt till grund för resonemanget. I vilka former skall kapitalbildningen ske och storföretagen förvaltas? En fortsatt snabb utveckling och produktivitetsstegring kräver betydande kapitalinvesteringar, noterade Wigforss. Där skulle det enskilda sparandet inte räcka till. Samtidigt skulle ett ökat företagssparande leda till en ytterligare förskjutning av inkomst- och förmögenhetsstrukturen till förmån för ett fåtal privilegierade ekonomiska makthavare. Lösningen på detta problem var varken vinstandelar eller "arbetareaktier", som anhängare av en "egendomsägande demokrati" så

lyriskt prisade. Inte heller en socialisering av storföretagen i statens hand vore någon alldeles idealisk metod. Nej, alternativet för Wigforss låg i att skapa "samhällsföretag utan ägare". Han presenterade tanken på följande sätt:

> Det första och i viss mån avgörande är att ersättningen till aktieägarna begränsas. Utöver en utdelning som kan vara växlande och på olika sätt bestämmas med hänsyn till läget på kapitalmarknaden, har aktieägarna ingen del i överskotten. Lönerna bestämmes som förut genom arbetsavtalen. Staten kan inte antagas avstå från att ta någon del i skatt, men skattefrågan kommer i ett annat läge, då överskotten inte senare kan tas i anspråk för aktieägarnas räkning utan stannar inom företagen för deras fortsatta utveckling och bidrar till den ökning av sparande och kapitalbildning som i det föregående antagits vara önskvärd. Företagen skulle närmast bli stiftelser utan ägare, med en ledning som självklart och uttryckligen har till uppgift att förvalta en del av landets produktiva tillgångar. --- Med denna ändring av företagens organisation vågar man förutsätta att löntagarnas betänkligheter mot att dela ansvaret för ledningen skulle undanröjas. Detta ansvar skulle ju närmast bestå i att vara med och utse den styrelse som i första hand hade till uppgift att ge företaget en effektiv ledning. Hur olika löntagargruppers medverkan eventuellt skulle behöva avvägas, kan inte här tagas upp till diskussion. Att de tillsammans skulle komma att i fråga om förvaltningen utöva ett väsentligt fastän indirekt inflytande, kan väl inte betvivlas, även om aktieägarna vore representerade och statsmakten både som företrädare för konsumenterna och som utövare av insyn och kontroll hade andel i ledningen.[62]

Citatet är en smula långt, men det har sitt givna intresse. Här skisseras, kan man säga, de första lösa konturerna av vad som senare skulle bli den svenska fackföreningsrörelsens löntagarfondssystem. Det är aktieägarnas suveräna rätt att förfoga över *vinsten* som ifrågasätts – dock utan att det närmare specificeras hur och i vilken omfattning denna rätt skall begränsas. Här går den avgörande skiljelinjen till Per Edvin Sköld, vars intressefokus ju kretsade kring frågan hur en viss del av den avtalsenliga *lönen* kunde bindas i företaget och ge de anställda inflytande. Jämförelsen dem emellan är inte helt relevant, eftersom deras infallsvinklar delvis var olika. Dock bör det noteras, att både Sköld och Wigforss starkt betonar vikten av att det förefintliga kapitalet – vare sig detta nu utgjordes av överstående vinster eller löner – skall kvarstanna i företagen för att säkerställa behövlig kapitalbildning och sparande. Även för Wigforss var nämligen så

bekanta ting som en effektivare produktion, en dämpning av inflationen samt "en mera oreserverad samverkan mellan ledning och löntagare" något eftersträvansvärt.[63] Här finns således – vid sidan av de fördelningspolitiska argumenten – en kraftigt markerad tillväxt- och stabiliseringsinriktad strävan, som också kom att göra sig gällande när fackföreningsrörelsen till sist formulerade en egen handlingslinje i frågan.

Wigforss syftade emellertid även – och det var kanske mest intressant – till att söka finna en godtagbar lösning på den "dubbla lojalitetens" kniviga problem. Löntagarna skulle vara med och ta ansvar för vissa företagsledande uppgifter som de tidigare skyggat inför, det var den inte alldeles nya och ej heller helt stringenta tanken. Det var sålunda den skisserade förändringen av storföretagens organisation, som han hoppades skulle falla de anställda och deras fackliga företrädare på läppen. Mot denna bakgrund borde, menade Wigforss, ett ökat löntagaransvar för ledningen te sig acceptabelt. Försiktigtvis tillfogade han dock, att avsikten inte var att göra intrång på de fackliga organisationernas traditionella roll vid fördelningen av företagens avkastning. Wigforss hade bara tyckt sig skönja vissa hoppfulla tecken i riktning mot en mera "aktiv medverkan från fackföreningarnas sida för produktionens utveckling i samband med ökat inflytande".[64]

Förhoppningarna var alltför tidigt väckta. När Rudolf Meidner, som återigen förde fackföreningsrörelsens talan, recenserade Wigforss' bok, förklarade han, att de lanserade idéerna ingalunda var orimliga utan snarare ett fullföljande av vissa, redan fullt påtagliga tendenser. Men många frågor och invändningar anmälde sig:

> Kan man räkna med att kapital ställs till förfogande, om dess ägare berövas möjligheterna att skörda vinsterna? Hur kommer styrelserna att fungera, där så skilda intressen som de anställda, aktieägarna och det allmänna är representerade? Vad blir resultatet av avtalsförhandlingarna, där den fackliga parten möter en företagsledning med starkt löntagarinslag som motpart?

Behovet av ökad kapitalbildning var visserligen oomtvistligt, men medelsförvaltningen var dock mindre problematisk än företagsledningen. De nyinrättade pensionsfonderna kunde, om man så ville, betecknas som ett slags "stiftelser utan ägare" genom att de förvaltades av löntagare, företagare och representanter för det allmänna, utan att tvisten om vem som var ägare till medlen var avgjord eller behövde avgöras. Den fondkonstruktionen hade, erinrade Meidner, tillkommit efter hårda politiska

strider och det vore en svaghet om man, för att förverkliga Wigforss' uppslag, gick samma väg.

I stället borde man – för att undvika en lösning framtvingad av politiska beslut – pröva "mellanformer för gemensam förvaltning av kollektivt bildat kapital". Meidners tanke var, att arbetsmarknadens parter förhandlingsvägen skulle komma överens om att göra avsättningar till gemensamt ägda s.k. "rationaliseringsfonder", i vars styrelser även det allmänna lämpligen kunde bli representerat. Ett visst mått av tvång fanns emellertid även här. För att skapa en gynnsam förhandlingsposition för löntagarna, skulle företagen ställas inför alternativen att antingen medge löneförbättringar eller gå med på avsättningar till fonder, vars medel skulle användas för en effektivisering av hela branschen. Gemensamt för våra förslag, slutade Meidner sin granskning av Wigforss' utkast, "är försöket att finna en förbindelselänk mellan behovet av kapitalbildning och önskan om en rimlig löntagarandel av den ökande nationalförmögenheten. Kan kombinationen utformas på ett sätt, som samtidigt innebär ett steg på väg mot den ekonomiska demokratin, är vinsten dubbel."[65]

Meidners inlägg är synnerligen intressant ur många aspekter. Först kan vi notera, att han ställer en rad impertinenta frågor vilka ett och ett halvt decennium senare, när fackföreningsrörelsen med Meidner som primus motor utarbetat ett förslag just "för gemensam förvaltning av kollektivt bildat kapital", intensivt skulle uppta diverse LO-kritikers intresse. Det gäller kapitalägarnas förväntade agerande, intresserepresentationen i styrelserna samt – inte minst – fackets egen roll och funktion i ett system, där löntagarinflytandet markant utökats. Det här var för Meidner av årgång 1960 ytterligt brännbara saker, för vilka någon given eller enkel lösning inte fanns. Vidare är det frappant, hur försiktig och måttfull den meidnerska argumentationen är. Man skall söka undvika uppslitande strider, i första hand förhandla sig fram och skapa "mellanformer" för "rationaliseringsfonder" i bästa samförståndsanda. Vad som skall avsättas till dessa fonder får företagsägarna avgöra, och medlen skall användas för att främja produktiviteten inom företag och branscher. Inriktningen är således klar. I centrum står – liksom i repliken till Per Edvin Sköld – effektivitets- och tillväxtaspekterna, inte en fördelningspolitisk målsättning. Det i viss mån nya är, att ett växande dilemma nu ändå fixeras, nämligen behovet av ökad kapitalbildning kontra kravet på en jämnare inkomst- och förmögenhetsstruktur. Men genom att det tillväxtpolitiska synsättet är så helt dominerande, tillåts inte denna gryende insikt sätta några nämnbara spår i Meidners alternativa konstruktion. Det är detta

förhållande samt den fortsatta osäkerheten inför hanteringen av makt- och inflytandefrågorna som avsevärt försvårar en mera helhjärtad anslutning till Wigforss' timida trevare.

Den statliga löntagarfondsutredningen tillsätts

Från och med år 1968 återupptar folkpartiet vinstandelskravet, inledningsvis med Sven Wedén som drivande kraft. Nu yrkar man bl.a. att frågan om andel för de anställda i långsiktigt företagssparande skall bli föremål för en parlamentarisk utredning. Utgångspunkten är det framtida kapitalbildnings- och investeringsbehovet i industrin. Principen, som på många punkter överensstämmer med den som Per Edvin Sköld tidigare gjorde sig till tolk för, är att de anställda genom företagssparandet får en personligt ägd tillgång, som de för varje år kan disponera avkastningen av men inte när som helst ta ut ur företaget. Det handlar således om "en längre uppskjuten andel i vinst", och motivet – vid sidan av behovet av ökat företagssparande – är att även de anställda skall bli delaktiga i förmögenhetsbildningen.[66]

Så långt är allt vid det gamla. Det nya som inträffar är, att motståndet från de övriga borgerliga partierna nu så smått börjar ge vika; företrädare för både Moderata Samlingspartiet och Centerpartiet gör egna framstötar i frågan, och voteringsnederlagen i riksdagen är knappare än förr.[67] Socialdemokraterna stretar dock envetet emot, och skälet är det vanliga: parterna själva bör lösa frågan, menar man.[68]

När folkpartiet tidigare fört fram krav på "meddelägarskap", vinstandelssystem, delaktighet i företagssparandet m.m., var syftet ju i första hand att främja industrins självfinansiering genom att via olika metoder begränsa lönehöjningarna. Något reellt inflytande för arbetarna var inte, som LO älskvärt påpekat vid flera tillfällen, förslagen ämnade att ge. År 1974 undergår denna bild en viss förändring. Nu kräver folkpartiet i en partimotion en lagstadgad rätt för löntagarna till andel i företagens kapitaltillväxt; ett förslag i den riktningen bör, heter det, utformas så att det åstadkommer jämnare inkomstfördelning, "förskjuter makten från traditionella ägarintressen samt motverkar statlig och enskild maktkoncentration inom det ekonomiska livet". Arvet från friherre Klinckowström har här tonats ned, kraven omformulerats och en förmögenhetspolitisk aspekt skjutits i förgrunden. Men trots att tanken på någon form av vinstandelar och delägande nu vunnit gehör hos en stor del av de borgerliga riks-

dagsmännen och trots en något mera försonlig ton från vissa remissinstanser,[69] avslår riksdagen återigen förslaget.[70]

Bara ett par månader senare – detta hände på den gamla s.k. lotteriparlamentarismens tid – fick folkpartiet genom överenskommelsen med socialdemokraterna på Haga slott löfte om, att frågan rörande löntagarnas del av förmögenhetstillväxten i företagen ändå skulle bli föremål för statlig utredning. Ett sedan decennier framfört krav hade därmed – om än i något annorlunda form – till sist slagit igenom.[71]

Hur kommer det sig då, att motiven bakom folkpartiets argumentering i frågan till viss del förändras år 1974? Denna förändring, som i och för sig inte skall överbetonas, har – tvärtemot förhållandet i 1950-talets början – mindre med strategiska och mera med sakliga överväganden att göra. Det nya partiprogram, som antas år 1972, innebär för folkpartiets del ett smärtsamt uppvaknande ur 1950-talets obrutna utvecklings- och tillväxtoptimism. Tron på ett slags ödesbestämt samband mellan materiella framsteg och social välfärd, på teknikens och marknadshushållningens välsignelsebringande verkan, aversionen mot alla statliga ingrepp i ekonomin osv. – allt detta som i så hög grad präglat 1962 års partiprogram har undergått en revidering bara tio år senare. I ljuset av den växande kritiken mot kapitalismens negativa effekter och av de olika utredningar, som blottlägger existensen av oanade klyftor och orättvisor i klassamhället, reviderar partiet sin verklighetsuppfattning: inget automatiskt samband sägs längre föreligga mellan ekonomisk tillväxt och ekonomisk utjämning. De fria marknadskrafterna, vilka tidigare betraktats som själva garanten för individernas trygghet och fortsatt ekonomisk framgång, förklaras nu besitta mekanismer som, om de får verka fritt, kan leda till privat maktkoncentration, hård exploatering av miljön och större ojämlikhet. Ingripanden i marknaden, ja styrning behövs för att korrigera dessa mekanismers oberäkneliga spel.

Denna omstöpta verklighetsuppfattning, som folkpartiet inte är ensamt om att ansluta sig till, sätter sin prägel också på partiets syn på vinstandelsfrågan. Principen om löntagarnas rätt till delaktighet i förmögenhetstillväxten skrivs sålunda in i partiprogrammet.[72] Någon förändring av partiets praktiska politik har dock inte denna ideologiska nyorientering medfört. Där har bindningen till en gången tids ekonomiska filosofi och omsorgen om partiets traditionella kärngrupper vägt betydligt tyngre än hänsynen till dess reviderade verklighetssyn.

Hur reagerar man då från Landsorganisationens sida, när ett ökat antal borgerliga riksdagsmotioner ånyo för fram vinstandelskravet, nu på sina

håll uppiffat med kritik mot det rådande ekonomiska systemets orättvisor? Svaret är att man till en början upprepar de välkända kritiska invändningarna för att senare – närmare bestämt fr.o.m. 1972, då man kan peka på en egen utredning i ämnet – knappt orka yttra sig över frågan mer. Åren 1968–1971 återkommer således pliktskyldigast argumenten rörande de lönepolitiska konsekvenserna, bristerna i inflytandeavseende samt hänvisningen till att detta är en förhandlingsfråga för arbetsmarknadens parter. Man instämmer också i kritiken mot att sparandet inte får ske på så sätt, att stora kapitalbelopp samlas och kontrolleras av ett fåtal enskilda personer. Därmed kan man inte, menar LO, tilldela företagssparandet en större roll, ej heller gå in för några som helst till det individuella företaget och till den enskilde individen bundna vinstandelssystem. Det bästa sättet att ge de anställda andel i ett långsiktigt företagssparande vore i stället kollektivt sparande genom pensionsfondernas aktieköp. Härigenom – och genom att allmänt understryka det nödvändiga i en expansion av det kollektiva sparandet i olika former – vill man markera, att fackföreningsrörelsen ingalunda är ointresserad av frågan om hur löntagarna skall kunna få del av förmögenhetstillväxten inom näringslivet.[73]

Bakgrunden till LO:s allt kyligare hållning under detta tidsskede är den allmänna samhällsutvecklingen och den fackliga synen på ett antal viktiga sakfrågor, som denna utveckling initierar. 1960-talets senare hälft och 70-talets början är en period av märkbar ideologisk omprövning inom fackföreningsrörelsen. En mängd åldrade dogmer och inrotade föreställningar välts över ända. Nu upptäcker man, att lönepolitiken knappast alls lett till att inkomstklyftorna minskat och en utjämning skett; satsningen på låglönegrupperna intensifieras. Nu börjar man få full klarhet i strukturomvandlingens och utslagningsmekanismernas effekter; åtgärder för att skydda särskilt utsatta grupper och för att vidga samhällets inflytande över näringspolitiken skisseras. Nu uppdagas vidare ett växande missnöje inom olika löntagarskikt, som leder till en rad strejker på arbetsmarknaden med början i den stora gruvstrejken 1969–70; den fackliga sammanhållningen sätts på hårda prov. Nu tvingas också facket – under inverkan av ett ökat tryck och en uppfordrande aktivitet underifrån – att rannsaka sin inställning till ett antal konkreta politiska sakfrågor; företagsdemokratiproblemet aktualiseras på ett mera offensivt sätt och kapitaldemokratiproblemet görs till föremål för utredning.[74] Det är dessa faktorer som förklarar, varför LO under 70-talets första år endast med svårighet förmår att överhuvudtaget besvara de ihärdiga borgerliga vinstandelsbuden.

När Rudolf Meidner lägger fram sitt förslag om kollektiva löntagarfonder hösten 1975, fullföljs och kulminerar fackföreningsrörelsens kritik mot skilda typer av individbaserade vinstandelssystem; förslaget är ju till stor del att betrakta som LO:s alternativ till denna liberalernas så ofta framförda kungstanke. I långa stycken ansluter sig programskrivarna till den mångåriga och med stor uthållighet förfäktade uppfattning, som olika fackliga företrädare tidigare givit uttryck för i frågan. Individuella vinstandelssystem kan inte, påpekas det med emfas, ge löntagarna någon del i kapitaltillväxten, vilket nu är huvudmålet för LO:s strävan. De skulle också försvåra rörligheten mellan företag och branscher, en av den solidariska lönepolitikens grundtankar. Vinstandelssystemen, sammanfattar Meidner sin vidräkning,

> passar illa – annat än som reliker från gångna skeden – i ett högt utvecklat välfärdssamhälle med dess krav på en lönestruktur, som är resultatet av förhandlingar mellan starka organisationer, och på en rörlig arbetsmarknad, där inte löntagarna binds till företagen av individuella system.[75]

I januari 1976, när LO-chefen Gunnar Nilsson för första gången offentligt tar ställning till meidnergruppens förslag, instämmer han i dess huvudpunkter och i kritiken mot individuella vinstandelssystem. Den sortens "allmosor" förändrar inte sakernas tillstånd, de ger ingen makt åt löntagarna, heter det. En annan allvarlig invändning är, att med den metoden skulle pengarna på sikt försvinna ur företagen, och det vill inte LO vara med om.

> Vi menar tvärtom att det är viktigt att kapitalet får arbeta vidare i företagen för att på så sätt trygga deras framtid. Och det kommer kapitalet att göra med Meidners förslag.[76]

I och med att Meidners förslag presenteras, diskuteras och slutligen i modifierad form antas av 1976 års LO-kongress, har ett drygt kvartssekellångt meningsutbyte mellan facket och olika borgerliga motionärer nått en slutpunkt. Nu vidtar i stället en ny debattrunda med delvis helt andra problem i blickpunkten, en debatt där LO – efter decennier av vacklan och tvehågsenhet – är den offensiva och tongivande parten.

Syftet med denna genomgång har varit att närmare söka kartlägga LO:s inställning till vinstandelstanken, såsom denna kom att ta sig uttryck i Sverige. Den gängse bilden av fackföreningsrörelsens syn är att den präg-

lats av ointresse och likgiltighet.[77] Så länge man håller sig till sakbedömningen håller denna karaktäristik streck. Men frågan har också, som vi försökt visa, en strategisk sida, vilken bestämt måste föras fram i ljuset för att inte ge en skev bild av vilken samlad ståndpunkt som LO faktiskt intagit i frågan. Bakom den yttre fasaden av monumentalt avståndstagande och ständigt nejsägeri[78] döljer sig således en avgjort mera intressant och mångfasetterad problematik. I denna sammanfattning skall vi, för att belysa denna problematik så tydligt som möjligt, gå igenom de sakliga och strategiska bedömningar som legat till grund för LO:s ställningstaganden vid olika tidpunkter.

Vi börjar med LO-ledningens sakbedömning i frågan. Avgörande för denna har varit att man konsekvent sett alla vinstandelsförslag utifrån ett *lönepolitiskt,* inte ett makt- eller fördelningspolitiskt synsätt. Redan när man tar ställning till kongressmotionerna 1909 och 1917 framgår detta klart. Arbetslönen skall utgå på traditionellt sätt, och inte via denna "okontrollerbara" och "problematiska" ersättningsform, heter det.[79] I 1950-talets inledning, när en något så när enhetlig och teoretiskt stringent lönepolitisk linje utarbetats inom LO, kvalificeras och utbyggs denna principiella invändning. Det är nu man oupphörligen upprepar att anställda i bärkraftiga företag otillbörligt skulle komma att gynnas, löneutjämningen motverkas eller omöjliggöras, kollektivavtalssystemet upprivas samt den åstundade rörligheten mellan företag och branscher – genom den individuella vinstandelsformens bundenhet till företagen – försvåras. Tillhopa mynnar denna argumentering ut i sentensen, att detta är en fråga, där arbetsmarknadsparterna själva i mån av intresse skall ta initiativ såsom sker vid reguljära avtalsförhandlingar; staten uppmanas visligen hålla sina klåfingriga spröt borta från dessa fackliga domäner. Det är bakom denna myndiga förmaning som merparten av de socialdemokratiska debattörerna sökt skydd genom åren, ett förhållningssätt som inte alltid varit förknippat med en vilja att sakligt försöka bedöma frågans innehåll och räckvidd.

Externstrategiska överväganden gjorde sig först gällande gentemot arbetsgivarsidan, föga förvånande så länge den fackliga rörelsen var förhållandevis svag och splittrad. På kongressen 1917, då man nätt och jämnt hämtat sig efter storstrejkens verkningar, varnar landssekretariatet uttryckligen för vad arbetsgivarna kan komma att företa sig, om LO ger sin anslutning till vinstandelskravet. Mera specifikt är det, som vi minns, risktagandeargumentet som då framhävs.

Under 50-talets första hälft, när folkpartiet mera samlat börjar driva

vinstandelsfrågan, träder en internstrategisk dimension in i bilden. Här var det överväganden gentemot de egna medlemsgruppernas reaktioner som aktualiserades. För Gunnar Dahlander, vars generalangrepp publicerades år 1952, handlade det sålunda främst om att värna den fackliga solidariteten. Fackföreningsrörelsens strävan mot ett gemensamt, socialistiskt mål skulle, fruktade han, försvåras och kanske omöjliggöras om de liberala förförarna tilläts inympa kapitalismens dödliga gift i arbetarna samt därmed – det låg underförstått – försvaga socialdemokratins massiva hegemoni över LO-kollektivet. När folkpartiets inbrytningar i arbetarskikten inte längre upplevdes som en fara, tonades denna strategiska bedömning efterhand ned.

Ytterligare en faktor som komplicerade LO:s ställningstagande i frågan var inflytandeaspekten. I yttrandena 1949 och 1952 hette det t.ex., att det fanns en "betänksamhet" hos de anställda att påta sig sådana företagsledande uppgifter, som ett vinstandelssystem tycktes innebära. Vari denna betänksamhet närmare bestämt bestod sades det dock inget om. Ej heller fick vi veta på vilket sätt – om något – som denna negativa opinion kommit till uttryck eller vilka konkreta yttringar den tagit sig.

Ordknappheten på denna punkt kan inte betecknas som märklig. Företagsdemokratifrågorna var ju inte precis punkt nummer ett på dagordningen för LO:s del under denna period, allra minst i den tappning som folkpartisterna tänkte sig dem. En bekväm utväg blir då att med en lös och oprecis hänvisning till LO-gruppernas verkliga, förmodade eller konstruerade uppfattning i inflytandefrågan – vilken dessutom automatiskt antas överensstämma med fackföreningsrörelsens, dvs. närmast den fackliga ledningens syn – skaffa sig ytterligare stöd för sin avvisande hållning till vinstandelsidén.

Bakom denna hållning döljer sig emellertid en betänksamhet av mera programmatiskt slag: frågan om, som det hette år 1949, inflytandets "art och omfattning" eller närmare bestämt de frågor och avvägningar, som tidigare diskuterats under rubriken den "dubbla lojalitetens" problem. På grund av det ointresse och den programlöshet, som fackföreningsrörelsen då och för lång tid framåt uppvisar inför dessa problem, blir argumenteringen genomgående kraftlös och försvarsinriktad. När inflytandefrågan förs fram som ett argument, sker det allt som oftast på defensivt manér, för att påvisa andras brist på god vilja eller genomtänkt åskådning men inte för att understryka en egen preciserad ståndpunkt. Det är inte förrän i 70-talets början, när LO bl.a. beslutar sig för att kräva styrelserepresentation och avskaffande av paragraf 32, som man kan övergå till

att bruka inflytandefrågan i ett mera offensivt syfte.[80]

Samtidigt som denna omsvängning sker, minskar automatiskt fackföreningsrörelsens intresse för att överhuvudtaget diskutera vinstandelsprincipen på de borgerligas villkor. Den meidnerska utredningen är redan i färd med att utforma en alternativ facklig handlingslinje, baserad på, som det sedermera kom att uttryckas, "äkta vinstdelning".[81] Om hur det kom sig att denna utredning slutligen tillsattes samt om dess speciella fackliga bakgrund – den solidariska lönepolitikens problem – handlar det följande kapitlet.

Noter till kap. 2

1. Vid bildandet 1898 hade LO närmare 38 000 anslutna medlemmar. 1908, året före storstrejken, var medlemsantalet uppe i drygt 162 000. Bara tre år senare kunde man konstatera, att organisationen förlorat ca. 60 procent av medlemskåren och att över en tredjedel av förbundens lokalavdelningar tvingats lägga ner sin verksamhet. Inte förrän 1917 uppnådde LO samma medlemsantal som man haft strax före storstrejkens början. Hadenius 1976, s. 27, 200. Om storstrejken allmänt, se Schiller 1967.
2. *LO-kongressen* 1909, s. 247 f. (cit. s. 247).
3. Om LO:s beslutande organ, historiskt och i nutid, se Hadenius 1976, s. 202.
4. *LO-kongressen* 1917, s. 167.
5. Ibid., s. 167 f. (cit. s. 168).
6. Inte heller i LO:s tidning *Fackföreningsrörelsen* (fr.o.m. 1976 *LO-tidningen*) har vinstandelstanken – med ett undantag – fått någon anslutning under den här studerade perioden. Undantaget, som mera är att betrakta som ett sällsamt kuriosum, utgörs av målarnas ordförande Gunnar Carlson, som i en artikel i 1960-talets mitt ansåg att lönepolitiken borde kompletteras med ett vinstandelssystem, som "bygger upp förutsättningar för spridning av äganderätten till de privata företagen". Detta utspel, som synbarligen inte hade något stöd hos övriga förbundsordförande eller hos LO-ledningen i stort, utgick från de problem som en återhållsam lönepolitik skapar, vilka närmare behandlas i kap. 3 nedan. Carlson 1965, s. 459 f. (cit. s. 459).
7. Cars 1975a, s. 126 ff. (cit. från Mill s. 129). Cars är den som på svenska mest kommit att intressera sig för vinstandelsfrågan. Förutom i den nämnda doktorsavhandlingen, som mynnar ut i en egen vinstandelsmodell av utpräglat "liberalt" slag (s. 147 ff.), har han behandlat frågan i Cars 1969, Cars 1974 och Cars 1975b.

8. Cars 1975a, s. 129 f. (cit. s. 130).
9. Ibid., s. 127; Leffler 1893, s. 83 f; Skytt & Åsbrink 1952, s. 26.
10. Cars 1975a, s. 127.
11. Ibid., s. 127 f. (cit. s. 128); Leffler 1893, s. 135 ff. I stort sett är det bara i USA, Kanada, Västtyskland och Nederländerna som olika system för vinstdelning och delägande idag omfattar någon nämnvärd del av arbetskraften. I huvudsak rör det sig om försök och experiment som genomförts under efterkrigstiden. För en översikt av utvecklingen i andra länder, se *LO-rapporten* 1976, s. 232 ff.; *Waldenströmrapporten*, s. 25 ff.; *Veckans affärer* 1976:31, s. 17 ff.; Wredén 1976, s. 72 ff. Se även Cars 1975a, s. 132 ff.
12. Ibid., s. 129 f; Leffler 1893, s. 89.
13. Många av de partier och organisationer i den västliga kapitalistiska industrivärlden, som har en relativt homogen ideologisk grundsyn, intar ofta helt olika ståndpunkter i ämnet. Det fackföreningarna i några länder kan se som en avgörande reform mot ökat löntagarinflytande betraktas av intresseorganisationer på andra håll som betydelselöst. I vissa länder är arbetsgivarna positiva, i andra negativa. Några klara skiljelinjer mellan politiska partier och idégrupperingar finns inte heller. Socialdemokrater, liberaler, konservativa osv. – alla kan de ha varierande synsätt i olika länder. Denna till synes märkliga diskrepans beror självfallet på skilda historiska och politiska traditioner i respektive land men främst på vinstandelssystemens konkreta utformning, dvs. vilka mål man egentligen vill uppnå samt vilka medel man anvisar för att uppnå målet. Här finns ett otal varianter och former från individuella till generella system. Jfr. Cars 1975a, s. 131 f.; Cars 1975b, s. 35 ff., 48 f.; Wredén 1976, s. 15 ff.
14. Förklaringen till detta motstånd var främst att industrialiseringen startade så sent i Sverige internationellt sett och att företagarna därefter, sedan industrin nått en viss produktionsstruktur och satt ekonomisk tillväxt och profit i högsätet, inte var villiga att riskera denna produktionsstruktur med några vinstandelsexperiment. Ett annat viktigt skäl till systemets ringa utbredning i landet var, som vi skall se i detta kapitel, intresseorganisationernas och de politiska partiernas avvisande hållning. Jfr. Skytt & Åsbrink 1952, s. 29 f., 33 f. Se även not 67.
15. Även i Frankrike, vinstandelslandet framför andra vid denna tid, var det i hög grad just försäkringsbolagen som intresserade sig för vinstandelssystemen. Cars 1975a, s. 127 f.
16. Ibid., s. 128; Wredén 1976, s. 95 f.
17. Skytt & Åsbrink 1952, s. 30; Wredén 1976, s. 96.
18. Mot 1892 FK nr. 4 (cit. s. 1). Om motionären kan man i ett uppslagsverk läsa bl.a. följande. Klinckowström, Rudolf Mauritz, friherre, militär, politiker (1816–1902). Deltog fr.o.m. 1844 i alla ståndsriksdagar (så när som på två). Bekämpade 1865 ivrigt representationsreformen. "Som ledamot av Första kammaren 1878–99 anslöt han sig till den Lantmannapartiet närstående riktningen, var riksdagens kanske allra flitigaste och utförligaste debattör och motionär, ivrig protektionist . . . ihärdig sparsamhetsivrare samt en av de i början ytterst få, som i Första kammaren talade för en rösträttsreform." *Nordisk Familjebok*, band 11, s. 839.
19. Mot. 1892 FK nr. 4, s. 11, 12, 50.
20. Tillf. U 1892 nr. 11; FK nr. 30, s. 15 (beslut).
21. I en reservation av Klinckowström heter det, att motionens "innersta mening" är att skydda arbetarklassen från anarkisternas skadliga och samhällsomstörtande inverkan.

Tillf. U 1892 nr. 11, s. 27 f. (cit. s. 27).

22. Mot. 1892 FK nr. 4, s. 52, 53; Tillf. U 1892 nr. 11, s. 21. En liknande argumentering använde justitierådet Herslow i samband med att Högsta Domstolen yttrade sig över det förslag, som sedermera blev 1895 års aktiebolagslag. Herslow fann tanken på vinstandelar mycket tilltalande. Aktiebolaget, menade han i ett särskilt yttrande, har "blivit en kraftigt medverkande faktor i den klassbildningsprocess, som i våra dagar nästan obevekligt sammanför och avskiljer alla, vilka för sin utkomst äro hänvisade till egentligt kroppsarbete till en särskild klass i samhället". Följderna av detta hotade "att omstörta grundvalarna för hela vårt samhällsliv". Herslow såg ett system med vinstandelar som ett botemedel mot denna beklagansvärda utveckling. Ett sådant skulle nämligen

> åt driftägaren skapa en duglig, pålitlig och för frestelser till arbetsinställelse otillgänglig arbetarstam, kraftigt sporra arbetarna till flit och noggrannhet i arbetet samt aktsamhet om arbetsmaterial, maskiner och verktyg m.m., ävensom förmå dem att i dessa hänseenden ömsesidigt öva kontroll på varandra, vilket allt skulle högst väsentligt bidraga till ökande av affärens nettoavkastning och därigenom . . . bereda driftägaren riklig ersättning för den vinstandel som han avstod åt personalen.

Prop. 1895:6, s. 116 ff. (cit. i Folke 1975, s. 15).

23. Skytt & Åsbrink 1952, s. 30; Wredén 1976, s. 96.
24. Mot. 1949 AK nr. 226 (cit. s. 13). Motionärer var hrr M. Ståhl och A. Widén, inte S. Wedén som sägs i Garheden 1974, s. 25 och Wredén 1976, s. 97.
25. Tillf. U (FK) 1949 nr. 8. Närmare om Saltsjöbadsavtalet, se kap. 3, not 22.
26. *Fackföreningsrörelsen* 1949:15–16, s. 198 f. (cit. s. 199).
27. Ovan, s. 19.
28. AK 1949 nr. 16, s. 112 ff., 123 ff. Citerade talare: H. L. Gustafsson (s), s. 113, 135; S. Wedén (fp), s. 116; M. Ståhl (fp), s. 124, 128. Beslut s. 135. Gustafsson fick medhåll av utskottsordföranden O. Sehlstedt (s), vilken främst såg förslaget som "ett bländoffer på den moderna s.k. arbetarliberalismens altare" (ibid., s. 117). Se även not 42.
29. Mot. 1952 FK nr. 352=AK nr. 477; Mot. 1956 FK nr. 454=AK nr. 580. Med uppskjuten andel i vinst menades att andelarna skulle sparas under viss tid och inte omedelbart göras tillgängliga för de anställda.
30. BaU 1952 nr. 20; BaU 1956 nr. 22. Beslut: FK 1952 nr. 16, s. 133; AK 1952 nr. 16, s. 225; FK 1956 nr. 15, s. 129; AK 1956 nr. 15, s. 177.
31. BaU 1952 nr. 20, s. 13.
32. AK 1952 nr. 16, s. 219, 244 f. Socialdemokratisk debattör var O. Sehlstedt, ibid., s. 222.
33. Ibid., s. 215. Den förvånade var J. O. Nyberg, som tillsammans med en partibroder reserverat sig mot utskottsmajoriteten.
34. FK 1952 nr. 16, s. 128 ff.; AK 1952 nr. 16, s. 213 ff.; FK 1956 nr. 15, s. 124 ff.; AK 1956 nr. 15, s. 156 ff.

34a. Lewin 1967, s. 389 ff. (cit. s. 389); Wredén 1976, s. 100.

35. Karlbom 1955, s. 33.
36. Wennås 1970, s. 23 f. De strategiska skälen var, att ett flertal av de ledande liberala partiledamöterna önskade markera en skiljelinje till koalitionspartnern socialdemokraterna.

37. Skytt & Åsbrink 1952, s. 31. Redan i partiets valhandbok 1950 hade rubriken "andel i vinst" dykt upp (Garheden 1974, s. 24 f.). Än intensivare – men med mindre slagkraft – drevs kravet av en organisation med namnet Sveriges arbetarliberaler. I dess ledande tidning förekom, särskilt under 50-talets början, i nära nog varje nummer artiklar om försök med vinstandelssystem i Sverige och utomlands. Se t.ex. *Arbetarliberalen* 1950:12, s. 19; 1951:2, s. 11; 1951:3, s. 3, 14 f.; 1951:6, s. 18; 1952:1, s. 6 f., 10 f.; 1952:3, s. 4 ff.; 1952:9, s. 6 ff.
38. I första hand tycks det ha varit de olika vinstandelssystem, som tillämpades i England under denna period, som verkat inspirerande. När motionären Manne Ståhl tog till orda i riksdagsdebatten 1949, hänvisade han uttryckligen till dessa försök (AK 1949 nr. 16, s. 125). Också i England var det nämligen liberaler, som tidigt var pådrivande i frågan. I den berömda s.k. Gula boken från 1929, en expertutredning om landets ekonomiska framtid med bland andra John Maynard Keynes som medarbetare, krävde de engelska liberalerna bl.a. införande av vinstandelssystem. I Sverige togs dokumentet emot med stor entusiasm av bland andra den unge Bertil Ohlin. Wennås 1970, s. 10, 35 f.
39. Partiledningen var, enligt en initierad bedömare, länge tveksam till att offentliggöra delegationens existens. Inte förrän i februari 1953, efter "fem anonyma år", gav man tillåtelse att presentera den för en bredare publik. Garheden 1974, s. 21, 31 ff. (cit. s. 32). Man kan spekulera över vilka skälen till denna tveksamhet var. Förmodligen bottnade den i överväganden av internstrategisk natur, dvs. man var ängslig på ledande håll att en öppen och stark satsning på delegationen och arbetarna skulle irritera och kanske t.o.m. stöta bort delar av partiets traditionella kärngrupper. Till sist tycks man hjälpligt ha löst detta internstrategiska problem, men försöket att sitta på två stolar samtidigt bidrog med säkerhet till att ansträngningarna att vinna gehör för vinstandelstanken blev så fruktlösa. För liknande strategiska svårigheter och överväganden under krigsårens samlingsregering, se Zetterberg 1975, t.ex. s. 139 ff., 209 ff.
40. Garheden 1974, s. 21 ff. Partiets två mest kända arbetarliberaler, Henning Gustafsson och Ture Königson, svarade för innehållet i tidningen, som kom att leva kvar till 1969. De båda invaldes också i riksdagen i 50-talets början, och fick småningom sällskap av ytterligare tre arbetare. I förhållande till medlems- och väljarkåren var dock partiets arbetarrepresentation i olika beslutande församlingar synnerligen blygsam, särskilt på lokal nivå. Ibid., s. 22, 20, 28 ff.
41. Ibid., s. 24 ff.
42. Mest utrerat hade den tidigare nämnde socialdemokraten H. L. Gustafsson yttrat sig på denna punkt, när han i riksdagsdebatten 1949 dömt ut folkpartisternas försiktiga motion såsom varande blott och bart "propagandahjälp åt den s.k. liberala fackoppositionen". "Jag tror", fastslog Gustafsson vidare, "att herrarna här ha försökt iklä sig rollen av någon sorts Johannes döpare åt en ny frälsare på det fackliga området. Jag tror inte att det lyckas att dupera svensk fackföreningsrörelse med sådana här framstötar, och jag tror inte heller att de komma att ha den åsyftade effekten." AK 1949 nr. 16, s. 113 f.
43. Garheden 1974, s. 28 ff. Ture Königson, som sedermera kom att bli mest bekant för sitt ställningstagande i ATP-frågan, avsade sig 1958 uppdraget som ledamot i arbetardelegationen. I en tidningsartikel två år senare skildrar han den nu behandlade perioden så här:

Vilken räcka av försummade tillfällen ligger inte bakom, när det gäller folkpartiets förhållande till arbetarna. Ingen skall nämligen försöka inbilla mig något annat än att det fanns stora möjligheter för partiet att vinna en betydande del av arbetarna för sig under den första hälften av femtiotalet. När det nyvaknade arbetareintresset skulle föras ut i praktisk handling tog det emellertid emot och tillfällena gick outnyttjade förbi. Vi som var missnöjda begärde aldrig att partiet på något sätt skulle favorisera arbetarna. Vi ville endast att de skulle beredas samma utrymme inom partiet som andra intressegrupper. Det hade mer än väl räckt för att arbetet skulle blivit mer lyckosamt än det nu blev. Men ingen hörde på oss och vi förstod ganska snart, var det skulle leda, när skrivbordsstrategerna i Stockholm trodde sig bättre begripa läget ute på arbetsplatserna än de som hade sin dagliga gärning där.

GHT 29.9 1960, cit. i Garheden 1974, s. 41. Det bör kanske betonas att Garhedens bok har karaktären av en partsinlaga från en i sammanhanget involverad person, men de uppgifter som hämtats från den har huvudsakligen varit av faktanatur.

44. Lewin m.fl.1972, s. 254, 284. Folkpartiets väljarutveckling från 1887 och framåt summeras i ibid., s. 180 ff.
45. Ovan, s. 36 f.
46. Dahlander 1952, s. 9 ff. (cit. s. 10, 11). I riksdagsdebatten 1952 framförde en av de socialdemokratiska debattörerna, hr. Uhlén, nästan ord för ord den dahlanderska kritiken mot vinstandelsförslaget. FK 1952 nr. 16, s. 130 ff. Dahlander fick snabbt svar av Sven Wedén, som ånyo anklagade den fackliga rörelsen för att visa en "konservativ motvilja" i frågan. Wedén 1952, s. 22 ff. (cit. s. 24). För en praktisk beskrivning av ett existerande vinstandelssystem i Lesjöfors, gjord av en annan liberal riksdagsman, se De Geer 1951, s. 200 f., 221. Jfr. Mot. 1949 AK nr. 226.
47. Nedan, s. 72 ff.
48. Nedan, s. 60 ff.
49. *LO:s verksamhetsberättelse* 1956, s. 211 f.
50. FK 1956 nr. 15, s. 127 f.
51. När folkpartiets företrädare i riksdagsdebatten 1956 pressades just på sina intentioner i inflytandefrågan, framkom det särskilt tydligt hur ytterligt vaga och innehållslösa dessa var. Två representativa exempel:

    Vi önskar att den anställde mer och mer skall kunna känna sig som medarbetare i det företag där han är anställd och inte bara som en opersonlig kugge i ett stort maskineri, som har till uppgift att ständigt spotta fram mer och mer varor. Detta är särskilt tydligt när vi vill utreda frågan om möjligheterna till ökat meddelägarskap. (Sven Gustafson)

    Vi i folkpartiet vill bygga på de anställdas intressegemenskap som en naturlig grund för framväxande av en medarbetarställning, ett ökat inflytande för alla de i produktionen samverkande parterna. (Bertil Ohlin)

    AK 1956 nr. 15, s. 159, 174.
52. Ovan, s. 21.
53. Dessa var bl.a. problemet med de ekonomiskt svaga och förlustbringande företagen samt frågan vilka näringsgrenar som lämpligen skulle omfattas av ett vinstandelssystem. Mot 1949 AK nr. 226.

54. *Fackföreningsrörelsen* 1949: 15–16, s. 199. Även i LO:s remissyttrande 1952 sägs, att det på många håll finns betänksamhet över vidgat engagemang i företagen. Ibid., 1952:11, s. 245 f.
55. Se t.ex. AK 1949 nr. 16, s. 133 (O. Sehlstedt); AK 1952 nr. 16, s. 216 (hr. Sköldin); FK 1956 nr. 15, s. 167 (hr. Sköld).
56. Dessa problem utreds ur historisk synpunkt av Schiller 1974, passim.
57. *Fackföreningsrörelsen och företagsdemokratin,* s. 107. Diskussionen leder fram till den principiella uppfattningen "att det bör vara motiverat med ett fackligt deltagande i sådana företagsorgan som inte har med den direkta dagliga företagsledningen att göra utan som mera fungerar som en instans, där de allmänna och stora riktlinjerna dras upp för företagspolitiken och där ledningen har att redovisa för sina åtgärder". Ibid., s. 120 f. Jfr. Geijer 1971, s. 99 ff.
58. I den rapport som föreläggs kongressen samma år heter det bl.a. att det inte kan dras någon naturlig gräns för vad arbetstagarna genom förhandling och avtal bör kunna skaffa sig ett inflytande över och inte heller för vad de den vägen kan uppnå. Men samtidigt tillfogas, att det inte är lättare eller angelägnare nu att "precisera den slutliga målsättningen för företagsdemokratin". *Demokrati i företagen,* s. 58 ff., 49 (cit.).
59. Sköld 1956, s. 200 ff. (cit. s. 207); BaU 1956 nr. 22 (särskilt yttrande av Sköld, s. 14); AK 1956 nr. 15, s. 165 ff., 174 ff.; Sköld 1957, särsk. s. 25 ff., 40 ff. Även Sköld hade en benägenhet att betrakta folkpartiets förslag ur strategisk synvinkel. Vad vi bevittnat här, förklarade han i en riksdagsdebatt med bland andra Sven Gustafson och Bertil Ohlin, är bara ett "bländverk", ett "kvacksalveri". AK 1956 nr. 15, s. 176. För en kommentar till Skölds synpunkter, se även Erlander 1976, s. 54, 258.
60. Meidner 1956, s. 269 ff. (cit. s. 271). Meidner föddes år 1914 i Breslau i Tyskland. På 30-talet kom han till Sverige. 1938 blev han fil.kand. i Stockholm och 1954 fil.dr. på en avhandling i nationalekonomi. Amanuens på Konjunkturinstitutet 1938–40, chef för LO:s utredningsavdelning 1945–66, föreståndare för statens institut för arbetsmarknadsfrågor 1966–71, särskild forskartjänst på LO sedan 1971. *Vem är det 1977,* s. 702.
61. *Tiden* 1956:1, s. 53. Se även ibid., 1956:3, s. 130 f. Det bör även nämnas, att dåvarande TCO-ordföranden Harald Adamsson kort därefter framförde ytterligare ett förslag om investeringslön. Ibid., s. 134 f.; Wredén 1976, s. 98.
62. Wigforss 1959, s. 95 ff., 116 ff., 124 ff., 135 ff. (cit. s. 129, 135–137). Wigforss var inne på liknande tankar redan tidigare. Se t.ex. Wigforss 1956, s. 43 ff., särsk. s. 50 f., 54 ff.
63. Wigforss 1959, s. 136.
64. Ibid., s. 136 f. (cit. s. 137). Wigforss antydde f.ö. i denna bok just den utväg ur den "dubbla lojalitetens" dilemma, som LO fastnade för först ett drygt årtionde senare. Det finns i utopin inga vare sig rättsliga eller avtalsmässiga hinder för löntagarna, skriver Wigforss, "att ta upp till behandling med företagaresidan alla spörsmål inom det enskilda företaget, särskilda näringsgrenar eller hela näringslivet, som de fackliga organisationerna anså vara av tillräckligt stort intresse för medlemmarna". Förhandlingarna skulle eftersträvas inom företagsnämndernas ram. Ibid., s. 118 f. (cit. s. 119). Jfr. not 58.
65. Meidner 1960, s. 340 ff. (cit. s. 343, 344).
66. Mot. 1968 AK nr. 851 (cit. s. 15). Övriga folkpartimotioner värda att omnämna är

Mot. 1969 AK nr 447=FK nr. 385; Mot 1970 AK nr. 961; Mot. 1971:1096; Mot. 1972:1319; Mot. 1973:1470.

67. Några exempel i motionsfloden: Mot. 1969 FK nr. 283=AK nr. 312 av hr. Virgin resp. hr. Holmberg m.fl. (m); Mot. 1970 FK nr. 90=AK nr. 105 av hr. Bohman m.fl. resp. hr. Holmberg (m); Mot. 1970 AK nr. 434 av hr. Sjönell (c); Mot. 1972:1355 av hr. Sjönell (c); Mot. 1973:829 av hr. Schött och hr. Magnusson (m). 1968 tillbakavisas folkpartiförslagen så knappt som med röstsiffrorna 66–62 i FK (6 avstod) och 102–96 i AK (7 avstod). FK 1968 nr. 22, s. 58 och AK 1968 nr. 22, s. 56.

    Detta ökade intresse på borgerligt håll tycks dock inte ha medfört någon motsvarande stegring av aktiviteten inom det privata näringslivet. I en enkätundersökning från 1974, omfattande 250 företag med mer än 100 anställda, visar det sig, att vinstandelssystem i mera egentlig mening – här bortses från enklare gratifikationer, extra månadslöner etc. – fortfarande är mycket sällsynta i den svenska företagarvärlden. Huvudsakligen förekommer de vid ett antal mindre företag; bland de stora börsnoterade företagen är det bara Svenska Handelsbanken, Skandinaviska Enskilda Banken och Åkermans Verkstad AB som vågat sig på experimentet, SE-banken så sent som 1977. För den nämnda enkäten, se Wredén 1976, s. 240 ff. För en bakgrund till Handelsbankens system, se Klingner & Hermann 1976, s. 14 ff.; Wallander 1975, s. 151 ff., 174 ff.

68. För exempel, se AK 1968 nr. 22, s. 53, 55 (hr. Franzén); 1971 nr. 128, s. 105 f. (hr. Haglund); 1972 nr. 69, s. 150 (hr. Bengtsson).

69. Gällde t.ex. TCO, som i sitt remissyttrande riktade stark kritik mot den skeva förmögenhetsfördelningen i samhället. Organisationen såg ett allomfattande system för löntagarandel i kapitalbildningen som något eftersträvansvärt, men ville ej – på grund av en egen utredning i frågan – på detta stadium binda sig för någon exakt lösning. Även hos SAF går det – trots att man ånyo avstyrker utredningskravet – att spåra en något mera positiv attityd än tidigare. Arbetsgivarna är nu för att formerna för särskilt stöd för s.k. sparpremiering närmare undersöks, men stödet bör, menar man, baseras på principen att sparandet görs oberoende av företagets vinst. Det är utifrån den principen, som SAF och Industriförbundet sedermera utarbetar ett eget förslag i frågan under ordförandeskap av Grängeschefen Erland Waldenström. NU 1974:25, s. 5 f. Om SAF, se även Wredén 1976, s. 100 f.

70. Mot. 1974:1495 av hr. Helén m.fl. Utan att vilja binda sig i detaljer förordades ett slags generellt marknadsorienterat fondsystem, uppbyggt på vinstdelning i de större företagen, där alla löntagare årligen skulle få lika stora andelar att placera i någon av flera konkurrerande fonder, men som inte skulle kunna avyttras förrän efter viss spärrtid. Motionen andades stark påverkan från västtyskt håll, främst diskussionen inom broderpartiet FDP, och innehöll en stor bilaga om den västtyska debatten (s. 6–20). 1974 nr. 68, s. 114 (beslut). Se även Mot. 1974:1502 (fp). Motioner med i stort sett likartat innehåll hade tidigare lagts fram av några enskilda folkpartister med Nils Hörberg som ledande namn – utan att de fått partiet med sig. Se Mot. 1971:1075; Mot. 1972:753; Mot. 1973:820.

71. Någon odelad liberal framgång var det dock knappast fråga om. I utredningsdirektiven sägs nämligen, att även om man förhandlingsvägen kommer fram till ett system med löntagarfonder, så kan det – liksom tidigare på andra områden – bli nödvändigt att stärka löntagarorganisationernas ställning vid sådana förhandlingar genom

lagstiftning. Ordet "vinstandelssystem" nämns överhuvudtaget inte, medan termen "individuellt löntagarägande" förekommer endast en gång, då för att *beskriva* debatten på området inom och utom landet. Ordet "löntagarfonder" däremot, som har ett starkt fackligt ursprung, används genomgående i texten. Regeringens skrivelse nr. 103, s. 243 ff. (cit. s. 245).

De förhållandevis obundna och för LO–TCO till synes passande utredningsdirektiven fick år 1975 moderaterna att plötsligen uppvisa ett tidigare oanat intresse för frågan. I en motion hemställdes att riksdagen hos regeringen skulle anhålla om, att den mehrska utredningen skulle få sådana direktiv, att även frågan om ett allmänt vinstandelssystem kunde analyseras och förslag härom framläggas. Men detta krav – en aning sent påkommet – avslogs av riksdagen. Mot. 1975:1603 av hr. Bohman m.fl.; 1975 nr. 60, s. 256 (beslut).

72. *Folkpartiets partiprogram* 1972, s. 33. Mera konkret heter det – helt i linje med tidigare framförda förslag i ämnet – att myndigheterna genom skattesubventioner skall stimulera att de anställda genom andelar i företagssparandet får en personligt ägd tillgång, som de för varje år kan disponera avkastningen av men inte när som helst ta ut ur företaget. Ibid., s. 33. Folkpartiets idéutveckling under perioden 1962–72 tecknas förtjänstfullt i Larsson 1973, s. 460 ff.

73. *Yttranden till offentlig myndighet* 1968, s. 77 f.; ibid., 1969, s. 67 f., 136 f., ibid., 1970, s. 96; ibid., 1971, s. 89; ibid., 1972, s. 79; ibid., 1973, s. 39. Även inom socialdemokratin börjar man i 1970-talets början intressera sig något närmare för denna problematik. På Arosmässan 1970 uttalade sig exempelvis Olof Palme sålunda:

> Jag tror att det skulle underlätta om man kunde finna något vettigt system för löntagarna att få del av den förmögenhetsackumulation som en hög självfinansieringsgrad inom företagsamheten utgör. Vår generella inställning till vinsten är ju den, att vinsten är ett otillräckligt mått på ett företag, men den är ett mått. Vi har alltid haft den linjen att om vinsten används till att plöja tillbaka, bygga ut, förbättra företaget, då har den också en social funktion. Och det är naturligtvis bättre att jobba i ett vinstgivande företag än i ett icke vinstgivande företag, det har löntagarna också förståelse för. Men då måste man också på längre sikt lösa fördelningsaspekterna på detta på ett ur löntagarnas synvinkel mer acceptabelt sätt än för närvarande.

Cars 1975b, s. 51.

År 1973 tillmötesgick den socialdemokratiska regeringen LO (och näringslivet) genom att framlägga förslag om, att medel ur allmänna pensionsfonden i viss utsträckning – genom placering i bl.a. aktier – skall kunna tillföras näringslivet såsom riskvilligt ägarkapital. Se Prop. 1973:97. Två år senare skrevs följande formulering in i partiets nya program:

> En förnyelse av arbetslivet förutsätter att produktionsapparaten ständigt moderniseras och byggs ut. Denna uppbyggnad finansieras till stor del av företagens vinster, till vilka de anställda har medverkat genom sitt arbete. Löntagarna måste genom delaktighet i denna förmögenhetstillväxt tillförsäkras inflytande.

SAP:s partiprogram 1975, s. 20 f.

74. Upptakten till det lönepolitiska uppvaknandet skedde redan i slutet av 1964, när Arne

Geijer i ett stort tal konstaterade, att man inte lyckats lösa de lågavlönades problem och riktade kritik mot "kompensationstänkandet" utanför LO och mot de kvarvarande sociala skillnaderna på arbetsmarknaden. *LO:s representantskap* 15.12 1964, s. 5 ff. (cit. s.11). På SAP:s extra partikongress 1967 skärpte och utbyggde LO-ordföranden sin kritik mot de existerande inkomstskillnaderna i samhället. Se Geijer 1967 samt nedan, s. 91. Om den solidariska lönepolitiken allmänt och dess specifika problem, se kap. 3. – Uppvaknandet ur tillväxt- och utvecklingsoptimismen börjar märkas i 60-talets mitt, när betänkandet *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen* presenteras. Se även *Bättre arbetsmiljö* 1969 samt *Låglön och välfärd* 1971. – För näringspolitiken, se *Näringspolitik* 1972 samt *Program för aktiv näringspolitik* 1968. – Allmänt om s.k. vilda strejker, se Andersson 1969; Korpi 1970; Jacobs 1973, s. 42. Den bästa framställningen av gruvstrejken torde vara Dahlström m.fl. 1971. Om strejkutvecklingen under 70-talet, se även kap. 3, not 125. Jfr. Hibbs 1976 samt Ingham 1974.

75. Meidner m.fl. 1975, s. 56 ff. (cit. s. 61), där en kort och inte på alla punkter träffande genomgång av LO:s ställningstaganden genom åren görs. Största bristen är, att författarna inte uppmärksammat de strategiska dimensioner som frågan haft i bl.a. LO:s fall. Se även Andersson 1975, s. 16; *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen,* s. 200 ff.; *LO-kongressen* 1976, (snabbprotokoll), s. 205 f; *LO-rapporten* 1976, s. 43 ff.; *Samordnad näringspolitik,* s. 183.
76. *LO-tidningen* 1976:1, s. 6 f. (cit. s. 6).
77. Cars 1975b, s. 56; Meidner m.fl. 1975, s. 57 ff.
78. I ett svar på en enkät från Fria Fackföreningsinternationalen år 1971 berömmer sig t.o.m. LO av att man så länge och så ståndaktigt har kunnat sätta sig på tvären: "De fackliga organisationerna har framgångsrikt motsatt sig införandet av olika andelsägarsystem." Cit. i Cars 1975b, s. 56.
79. Ovan, s. 14 f.
80. Vad gäller kravet på styrelserepresentation var LO sent ute, nationellt som internationellt. När det först fördes fram på den politiska scenen 1967 – av folkpartiet av alla partier - ställde sig såväl LO som SAP kallsinniga. Först fyra år senare gick LO på samma linje. Se *Företagsdemokrati i utveckling,* s. 27 ff. Kravet återkom i *Konkurrens och balans,* s. 23 ff. samt – följdriktigt – i *Folkpartiets partiprogram* 1972, s. 57.
81. *LO-rapporten* 1976, s. 45 ff., 128. I rapporten görs en skillnad mellan "äkta vinstdelning" och "en skenbar, på illusioner vilande vinstdelning". För att skapa "en reell delaktighet för löntagarna i kapitalbildningen" måste den del av kapitaltillväxten som tillfaller löntagarna kvarstå som arbetande kapital i företagen. "Att ge den enskilde delägaren – löntagaren – möjlighet att fritt förfoga över 'sin' andel är ingenting annat än ett grovt illusionsnummer, av tvivelaktigt värde för den enskilde och på sikt till uppenbar skada för inte blott löntagarkollektivet utan för hela samhället." Ibid., s. 45, 46 f. Se även kap. 4, s. 124, 128 f., 141 f.

3. LO och den solidariska lönepolitiken: problem och debatt 1922–1971

Två centrala aspekter på LO:s solidariska lönepolitik skall analyseras i detta kapitel. Den första rör vad som kan kallas för den *solidariska lönepolitikens inre utjämningsproblem*, och avser den stora diskussion om möjligheten och önskvärdheten av att utjämna löneskillnaderna inom LO-kollektivet, som ända sedan rörelsens barndom utgjort ett stående tema i den fackliga debatten. Vi skall fortsättningsvis analysera huvuddragen i denna debatt och därvid även i viss mån försöka belysa det komplicerade interna motsättningsmönster, som frågan om en solidaritetsbetonad lönepolitik inrymmer.

Den andra aspekten gäller *lönepolitikens yttre utjämningsproblem*. Fö rutom att argumentera i den interna utjämningsdebatten inom LO, har strövisa fackliga debattörer under årens lopp även sökt påvisa det som brukar benämnas den solidariska lönepolitikens "baksida": att lönepolitisk återhållsamhet hos höglönegrupperna leder till vinstökningar i expansiva företag och till ökade förmögenheter hos kapitalägarna.

Denna distinktion mellan ett inre och ett yttre utjämningsproblem har vanligtvis inte uppmärksammats i forskningen om den svenska fackföreningsrörelsen. De författare, som i något avseende behandlat LO:s lönepolitik, har genomgående intresserat sig för den inre aspekten eller i övrigt för frågor som utvecklingen mot en allt starkare centralisering och samordning av löneförhandlingarna, lönepolitikens faktiska resultat i olika branscher och näringar samt dess inverkan i organisatoriskt och interndemokratiskt avseende.[1]

Hur har lönepolitikens yttre utjämningsproblem – den solidariska lönepolitikens effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen i företagen och i samhället i stort – avspeglats inom LO genom åren? Vilka förslag till lösningar har framlagts och hur förhåller de sig till varandra med avseende på innehåll och syfte? När har det inre respektive yttre utjämningsproblemet varit aktuellt i den fackliga debatten?

Att söka besvara ovanstående frågor är den uppgift vi ställer oss i detta kapitel, som sträcker sig från 20-talets början och fram till LO-kongressen 1971.

Det inre utjämningsproblemets dominans

Landsorganisationen i Sverige bildades år 1898. Redan inledningsvis intog lönefrågorna en alldeles avgörande plats i LO:s och förbundens verksamhet. Till en början – framför allt så länge förbunden hade en långt gående självständighet att förhandla om löner – kom lönepolitiken att lämna stort utrymme för de olika gruppintressena. Detta berodde främst på att förutsättningarna för en gemensam, av klassolidaritet präglad lönepolitik inte var förhanden eftersom det här gällde den period av fackföreningsrörelsens utveckling, som i första hand syftade till att samla arbetarna i de nya organisationerna. De gemensamma intressena spelade sålunda en avgjort mindre roll än de rena gruppintressena då olika förbund så småningom anslöt sig till den framväxande rörelsen. Efterhand kom dock en sammangjutning av yrkes- och fackintressena till stånd, vilket med tiden gav fackföreningsrörelsen en åtminstone strukturellt mera klassbetonad inriktning.[2]

Det var emellertid inte förrän i 1920-talets början, som någon mera inträngande lönepolitisk debatt startade inom LO.[3] På LO-kongressen 1922, den åttonde i organisationens historia, tog metallavdelningen i Stockholm i en motion upp den förda lönepolitiken till kritisk granskning. De närmast gångna årens lönepolitik sades ofta ha "visat påfallande brist på socialistisk anda". Vad man framför allt riktade in sig på var det svåra och utsatta läge, som exportindustrins arbetare befann sig i på grund av den hårda utländska konkurrensen. Genom sin gentemot utlandet oberoende ställning hade arbetarna i inhemska industrier stora möjligheter att själva påverka sina löner. Denna upprörande skillnad mellan olika arbetargrupper måste nu i klassolidaritetens namn överbryggas, menade motionärerna. Landsorganisationens verksamhet borde därför inriktas på att "upphjälpa de i lönehänseende lägst stående arbetaregrupperna".[4]

Denna motion, som alltså pläderade för en större enhetlighet i de olika arbetargruppernas lönepolitik, kom inte att förorsaka någon längre debatt på kongressen. Landssekretariatet var i stort sett positivt till de framförda synpunkterna och uttalade som sin mening, att LO:s understöd så långt möjligt borde lämnas åt sådana förbund, som företrädde arbetare inom låglöneindustrierna. Detta uttalande, som antogs av kongressen,[5] marke-

rade inledningen på de första egentliga strävandena att söka mobilisera den samlade fackföreningsrörelsen till stöd för låglöneförbundens krav på bättre löneförhållanden.[6]

Fyra år senare återkom liknande frågeställningar i ett par motioner. På nytt var det löneskillnaderna mellan hemmamarknadens och konkurrensindustrins arbetare som stod i centrum,[7] men även vissa gruppers speciellt dåliga löneläge påtalades. Den tidigare nämnda metallavdelningen i Stockholm framförde åter sitt krav på en "solidaritetsbetonad lönepolitik". Kravet var nu kopplat till förslag om ändringar i centralistisk riktning av den rådande konsitutionella ordningen, som fortfarande tillät förbunden att själva planlägga och genomföra sina lönerörelser.[8]

Några avdelningar inom Grov- och Fabriksarbetareförbundet gick till skarp attack mot framför allt livsmedels- och byggnadsarbetarnas enligt deras mening omotiverat höga löner. Löneökningarna för dessa privilegierade grupper drabbade sämre ställda arbetare i form av prisstegringar, menade motionärerna. Sekretariatet föreslogs därför få i uppdrag att undersöka om livsmedelsarbetarna, byggnadsarbetarna och med dem jämställda arbetare kunde förmås att avstå från löneökningar som ytterligare ökade löneklyftan gentemot andra arbetargrupper.[9]

De centralistiska förslagen fick inget stöd vare sig hos företrädarna för höglöneförbunden eller hos LO-ledningen. Sekretariatet ställde helt upp bakom de allmänna utjämnings- och solidaritetsparollerna, men att inkräkta på vissa förbunds förmåga att ta ut vad de förmådde skulle bara leda till en ödesdiger sprängning av den fackliga rörelsen. En ökad centralisering var heller ingen realistisk väg att förbättra förhållandena för de lågavlönade arbetarna. Dessutom, hävdade LO-sekreteraren Edvard Johansson, kunde reallönerna endast höjas efterhand i den mån som förbättrade produktionsmetoder och ekonomisk organisation gjorde detta möjligt. Det ekonomiska livets lagar var nu en gång sådana, att de fackliga organisationerna inte rådde på dem.[10]

De utpekade grupperna – främst då företrädare för Livsmedelsarbetareförbundet – reagerade kraftigt mot de framförda idéerna. I ett uttalande karaktäriserades metallmotionen kort och gott som "ett grovt försök att införa diktatur inom den svenska fackföreningsrörelsen", och talet om att hemmamarknadsarbetarnas lönehöjningar automatiskt ledde till höjda varupriser tillbakavisades. Nej, vad som är främsta orsaken till att varorna blir dyrare, förklarade livsmedelsarbetarnas Hugo Pettersson, "är att arbetsgivarna vid varje tillfälle endast försöka att öka sin vinst". Och han fortsatte:

> När exportindustriarbetarna lägga märke till de höga löner, som betalas till direktörer och andra högre tjänstemän, och de stora utdelningarna till aktieägarna, skulle de då icke kunna tänka på, att just dessa omständigheter utgöra en väsentlig orsak till, att de måste arbeta för så låga löner. Man skulle anstränga sig mera att beskära dessa herrars arbetsfria inkomst.[11]

Tonen i den lönepolitiska kongressdebatten 1926 var stundom, som framgått, bitsk och affekterad. Motsättningarna och dissonanserna mellan olika arbetargrupper – hög- och lågavlönade, arbetare inom hemmamarknadsindustrin kontra de inom konkurrensindustrin – kom klart till synes, och det var symptomatiskt för det rådande stämningsläget att diskussionen nästan uteslutande kretsade kring lönepolitikens *inre* utjämningsproblem. Konfliktdimensionen arbete–kapital var däremot nästan helt undanskymd i debatten; Hugo Petterssons modesta erinran om att det nog var aktieägarnas arbetsfria inkomster som var boven i dramat gjorde inget nämnvärt intryck.

Förklaringen till detta ointresse inför de större samhälleliga sammanhangen står närmast att finna i LO-ledningens skepsis, ja uppgivenhet inför marknadslagarnas blinda spel och inför möjligheterna att på facklig väg åstadkomma en löneutjämning. Visserligen antogs en sedvanlig deklaration där de fackliga organisationerna ombads att sträva efter att söka utjämna lönedifferenserna såväl inom som mellan förbunden, men texten var mycket allmänt hållen och bar minst av allt den fasta trons eller förtröstans prägel.[12] Pessimism, interna stridigheter och ett fruktlöst letande efter ett effektivt medel för att nå ett ännu diffust lönepolitiskt mål – så såg i korthet det lönepolitiska läget ut inom fackföreningsrörelsen vid 1920-talets mitt.[13]

Under det därpå följande decenniet inträffar inget principiellt nytt på det lönepolitiska området. Uttalanden till de sämst ställda arbetarnas förmån fortsätter att dominera, och kraven knyts allt oftare till frågan om ändringar i LO:s beslutsstruktur. Så småningom blir man också mer benägen från ledande LO-håll att acceptera tanken på en ökad centralisering inom rörelsen; klyftan mellan de stolta solidaritetsparollerna och de bristande stadgeenliga möjligheterna att förverkliga dem framstår som alltför iögonenfallande.[14]

I en längre motion till LO-kongressen 1936, sökte Svenska Metallindustriarbetareförbundet framlägga en lösning på problemet. De uppgifter, som fackföreningsrörelsen främst borde inrikta sig på, sammanfattades sålunda:

Samhällelig kontroll över näringslivet och inflytande för de anställda i fråga om företagens skötsel och ledning; socialpolitiska åtgärder för upprätthållande av en rimlig levnadsstandard inom vissa näringsgrenar samt socialistisk (solidaritetsbetonad) lönepolitik, syftande till att i första hand bistå de lägst avlönade arbetaregrupperna.

Vad det sistnämnda, lönepolitiska målet angick, betonades det som något självklart, att en sänkt lön för en förhållandevis väl betald arbetargrupp inte utan vidare medförde, att en lägre betald grupp fick en högre lön; många faktorer som industrins läge och lönebetalningsförmåga spelade här in. I första hand bör, menade man, de lägre betalda arbetarna ha LO:s stöd för att om möjligt kunna förbättra sina löner. Samtidigt noterades, och det var här som motionärernas förslag kom in, att huvudorganisationens stadgeenliga möjligheter att öva inflytande på lönerörelserna var ytterst ringa. För att råda bot på detta samt skapa möjligheter för en politik i enlighet med de skisserade riktlinjerna hemställdes bl.a., att kongressen skulle utse en kommitté med uppdrag att utarbeta förslag till revision av LO:s stadgar.[15]

Metallmotionen 1936, som antogs av kongressen efter en mycket kortfattad och stillsam debatt,[16] kom, som en författare uttryckt det, att markera "inledningen till ett nytt skede i den svenska fackföreningsrörelsens utveckling".[17] I det välkända betänkandet *Fackföreningsrörelsen och näringslivet,* som framlades och antogs efter marginella justeringar på den nästföljande LO-kongressen 1941, presenterades nämligen stadgeförslag som innebar en genomgripande förändring i centralistisk riktning. Från och med nu skulle LO "utöva den centrala ledningen av fackföreningsrörelsens strävanden att tillvarata de löneanställdas intressen på arbetsmarknaden och inom näringslivet".[18] Det är den principen som allt sedan dess – och då främst från 1950-talets mitt, när den centrala förhandlingsformen permanentades[19] – varit vägledande för LO:s lönepolitiska verksamhet.

Fackföreningsrörelsens stadgeförändring 1941 var inte följden av någon hastig organisationsmässig omsvängning. I stället står dess upphov att finna i den gradvisa centraliseringsprocess, som tar sin början inom rörelsen under 30-talets inledande år och vars motor är de dramatiska samhällsförändringarna vid denna tid: den djupa ekonomiska krisen, som 1933 når en topp med över 200 000 registrerade arbetslösa,[20] det drastiskt ökade antalet konflikter på arbetsmarknaden, främst inom pappers-, sjöfarts- och byggnadsnäringarna[21] samt de ömsesidiga strävandena att

reglera förhållandena på arbetsmarknaden, konfirmerade i Saltsjöbadsöverenskommelsen 1938.[22] Dessa betydande förändringar samt den nya ställning som den reformistiska fackföreningsrörelsen får i samhället efter det att socialdemokraterna bildar regering 1932, medverkar till att bereda marken för de centralistiska stadgerevisioner som förebådas i metallmotionen 1936 och beslutas på LO-kongressen 1941.

Den solidariska lönepolitikens inre utjämningsproblem – frågan om hur löneklyftorna inom rörelsen skulle kunna överbryggas – fortsatte att sysselsätta de aktiva fackliga debattörerna. Men praktiskt realiserbara handlingsrekommendationer var det ännu ont om. Ett förslag i den vägen framfördes dock av *Fackföreningsrörelsens* redaktör Albin Lind i en liten skrift från 1938.

Enligt Lind har den solidariska lönepolitiken[23] två aspekter. "Principiellt syftar den till en utjämning av de materiella förhållandena inom arbetarklassen." Denna utjämning skall åstadkommas genom att fackföreningsrörelsens samlade resurser ställs till de sämst betalda arbetargruppernas förfogande. Men detta är inte tillräckligt. Den fackliga lönepolitiken kommer även att behöva kompletteras med en av samhället dirigerad socialpolitik, som via olika sociala transfereringsåtgärder medverkar till den eftersträvade utjämningen.

Vid förverkligandet av en sådan lönepolitik fanns två alternativ att välja på. *Dels* kunde de arbetargrupper, vilka nått fram till eller var i närheten av bärkraftsgränsen, ställa en del av sina "aktiviserande resurser" till de sämre ställda gruppernas förfogande. De sistnämnda skulle på så sätt bättre kunna ge eftertryck åt sina krav och möjligheterna för viss utjämning inom ramen för respektive näringsgrens bärkraft öka. *Dels* kunde de bäst betalda arbetarna iaktta återhållsamhet vid sina avtalsuppgörelser för att sålunda skapa förutsättningar för "ett överförande av betalningsförmåga från en näringsgren till en annan". Tanken gick med andra ord ut på, att "vad den ena näringsgrenens arbetare inte tar ut, det måste den andra arbetargruppen ha möjlighet att bärga in". Denna linje, av Lind kallad "samhällssolidaritetens löneutjämningsväg", skulle innebära ett ökat fackligt inflytande på och dirigering av de olika näringsgrenarnas bärkraftsgräns, som sedan de olika fackförbunden kunde utnyttja i utjämnande syfte. Men något ovillkorligt samband med äganderättsförhållandena hade ej en sådan "bärkraftsöverflyttning". Det var "mera en fråga om råvaror kontra bearbetning, avsättning på hemmamarknaden kontra export".[24]

När Linds skrift publicerades, kunde man svårligen tala om att någon

mera enhetlig eller utarbetad lönepolitisk linje existerade inom LO.[25] Den bristen avhjälptes inte heller av Lind, men hans skiss var i alla händelser ett försök att i något mera samlad form systematisera en del lösa lönepolitiska idéer, som florerat inom fackföreningsrörelsen under de gångna åren. Många av förslagen känns därför igen från tidigare, t.ex. betoningen av löneutjämningsprincipen samt socialpolitikens centrala roll för att förverkliga denna. Men resonemanget om hur utjämningen skall uppnås är icke förty fullt av oklarheter och luckor.

Lind tycks till en början ta för givet, att de arbetare som nått fram till "bärkraftsgränsen" – dvs. den gräns man inte ansåg kunde passeras i lönehänseende utan att företagen riskerade att gå omkull – också tillhör de högavlönade, vilket inte nödvändigtvis behöver vara fallet.[26] Vad det vidare är för slags "aktiviserande resurser" som höglönearbetarna skall delge sina mindre lyckligt lottade bröder får vi inte reda på; möjligt är att författaren här tänkt sig något slags internt fackligt transfereringssystem i form av fonder eller dylikt, men om den närmare utformningen härav lämnas läsaren i ovisshet. Likaså är det oklart hur långt den förordade utjämningen skall gå.

När Lind därefter kommer in på den kritik som bl.a. från kommunistiskt håll riktats mot den solidariska lönepolitiken,[27] blir tonen avvisande och stundom mästrande. Att LO:s lönepolitik skulle vara liktydig med facklig passivitet var för det första felaktigt. Idén om att fackföreningsrörelsen i varje givet ögonblick skulle söka ta ut allt vad den förmådde inom en viss industri, var ett exempel på en skadlig gruppaktivitet som inte kunde tolereras i helhetens intresse.

Nog var det för det andra riktigt att företagarvinsterna stigit sedan ett antal år tillbaka, men den saken skulle man akta sig för att göra "ett alltför oproportionerligt och illusionistiskt stort nummer av". Det fanns både goda och dåliga tider, och tog man ej hänsyn till utvecklingen över ett helt konjunkturomlopp fick man ingen realistisk bild av företagsvinstens storlek. Dessutom skadade det inte att påpeka, att företagarvinsten även kunde användas till att konsolidera företag. Dylika hade större förutsättningar att klara depressionens härjningar, vilket inte var betydelselöst för arbetarna.

Denna sistnämnda insikt hade man enligt Lind tagit alltför lätt på inom den fackliga rörelsen. Med detta ville han endast ha sagt, att det inte var lämpligt att "generalisera och sväva ut i det blå" så fort man kom in på frågan om "svällande företagarvinster".[28]

Här framträder som synes Linds fördelningspolitiska syn i fullaste klar-

het: det är löneutjämningen *inom* LO-kollektivet han pläderar för, medan kapitalägarnas vinster knappast alls ses som något problem att tala om. Tvärtom, vinsterna behövs för att skapa sysselsättning och solida företag som kan stå emot konjunkturernas nyckfulla vindar. Inte heller när han vidgar perspektivet till att gälla även olikheten i samhällets inkomster och förmögenheter i stort, kan han se några skäl till mera drastiska förändringar. Skillnaderna är visserligen i många fall utmanande stora, heter det, men en utjämning på detta plan förespråkas bara av "de mest primitiva socialister" med en föråldrad fördelningsuppfattning.

"Det väsentliga i all socialism", konkluderade Lind i ett slags kortfattad politisk programförklaring, "är en effektivare organisation och ett bättre utnyttjande av de produktiva krafterna."[29]

I mycket av den syn, som LO-redaktören här gav uttryck för, kunde August Lindberg, huvudorganisationens ordförande åren 1936–1947,[30] utan tvivel instämma. När Lindberg i åtskilliga tal under sin chefstid kom in på lönepolitikens problem, var det just till behovet av att minska löneskillnaderna mellan arbetare inom olika branscher och näringsgrenar han ständigt återkom. I ett tal år 1936 uppehöll han sig vid de då rådande löneolikheterna i landet. Bäst i lönemässigt avseende hade hemmaindustrins arbetare, noterade han. Därefter följde exportindustrins arbetare och sist skogs- och lantarbetarna. LO:s insats måste bli att arbeta för en utjämning av dessa omotiverade löneskillnader, menade Lindberg.[31]

Någon absolut likalönsprincip föresvävade honom emellertid inte, liksom inte heller fackföreningsrörelsen som sådan. När han föredrog sekretariatets utlåtande över bl.a. de lönepolitiska motionerna till kongressen 1941, betonade han som något självklart, att en bättre kvalificerad arbetare också borde ha en högre lön. "Det kan icke anses som en facklig uppgift att eftersträva en absolut likställighet i löneavseende, då detta med säkerhet skulle avtrubba den enskildes intresse för sin yrkesutbildning."[32]

Hur långt utjämningen mellan olika arbetargrupper skulle drivas lämnades med andra ord öppet; här finns en förmodligen avsiktlig vaghet i resonemanget som starkt påminner om Albin Linds sätt att närma sig problemet. Vad gällde möjligheterna att med fackliga medel höja de lågavlönades ställning var dock Lindberg betydligt mera pessimistisk än Lind; vad som kunde göras den vägen hade redan gjorts.

Hur skulle man då bära sig åt för att få ut anständiga löner i särskilt betalningssvaga näringar? Lindberg anvisade två vägar. Bortsett från förstärkta socialpolitiska åtgärder från statens sida måste man sätta sin lit till näringslivets effektivitet och ökad produktivitet i de svaga branscherna.

Men det var även nödvändigt med en viss samhällelig kontroll över näringslivet samt en medverkan från arbetarklassen i åtgärder som kunde leda till stegrad arbetseffektivitet. En förutsättning för detta var dock att arbetarna fick medinflytande över företagens skötsel och ledning. "Det är detta som i dag är det primära för svensk fackföreningsrörelse. Strävan att förbättra arbetarnas levnadsförhållanden måste sammanknytas med åtgärder för näringslivets effektivisering."[33]

Hur ställde sig då August Lindberg till lönepolitikens yttre utjämningsproblem? Inte heller för honom var det ett spörsmål av någon högre dignitet. I 1940-talets början framhöll han, att fackföreningsrörelsens strävan efter jämnast möjliga löneläge inte innebar att man "stannat i sin allmänna strävan att söka åt arbetarna vinna så mycket som möjligt av näringslivets avkastning".[34] Vad som mera precist avsågs härmed gick han emellertid aldrig in på.

August Lindbergs idéer kom i hög grad att sätta sin prägel på det kongressbetänkande, som den s.k. 15-mannakommittén avlämnade till LO:s kongress 1941. Det är ett intresse för fackföreningsrörelsen att löneklyftorna mellan olika arbetargrupper inte vidgas, hette det i rapportens lönepolitiska avsnitt. Tvärtom var det angeläget att löneförhållandena blev så "enhetliga" som möjligt. Anledningen var, framgick det, inte minst av internstrategisk natur: rörelsens egen sammanhållning kunde komma i fara om alltför markerade löneskillnader uppstod inom arbetarklassen.

Hur skall då denna utjämning åstadkommas? När det gäller att åvägabringa en löneutjämning inom en viss industri förslår sannolikt de fackliga medlen, trodde man, men resurserna räcker inte till för att också utjämna differenserna mellan skilda näringsgrenar. Här kan man bara hoppas på socialpolitiska åtgärder i samarbete med diverse samhälleliga institutioner. Vad som "ytterst" bestämmer gränserna för fackets aktionsmöjligheter, hette det en aning sorgmodigt, är nämligen näringarnas räntabilitet.

> Fackföreningsrörelsen kan icke avancera utan hänsyn till ekonomiska realiteter. I nedgångskonjunkturer tvingas fackföreningsrörelsen av händelsernas egen logik till en defensiv taktik. Fackföreningsrörelsen har därför ett positivt intresse av att näringslivet vinner stadga och ökad konkurrenskraft, men fackföreningsrörelsen är i lika hög grad intresserad av en inkomstfördelning som kan bidra till att skapa en bättre standard även åt de sämst ställda arbetargrupperna. Vårt lands rika råvarukällor få icke förbli medel för tillgodoseendet av fåtalets anspråk på bekvämlighet och god ut-

komst. Landets näringsliv är vårt gemensamma arv, och det är den enda grund, på vilken välstånd och en god försörjning kan beredas hela vårt folk.[35]

Vad som möter oss i de resonemang, som här kortfattat återgivits, är den officiella fackföreningsrörelsens – man kunde gott säga hela den reformistiska arbetarrörelsens – syn på lönepolitiken samt på fackets möjligheter att nå en så stor del av produktionsresultatet som möjligt. Denna syn var, som vi kunnat konstatera, föga optimistisk eller offensiv till sin läggning. Fackets manöverutrymme var starkt begränsat av ekonomins krassa realiteter. Problembarnet var de betalningssvaga branscherna, där man inte kunde ta ut tillräckligt skäliga löner utan att riskera företagsnedläggelser och arbetslöshet. Albin Lind trodde att det via fackliga åtgärder – "bärkraftsöverflyttning" från en bransch till en annan – skulle gå att komma till rätta med problemet, men det var i hög grad oklart hur ett sådant "överförande av betalningsförmåga" konkret skulle gå till och vad det egentligen var avsett att innebära.

August Lindberg satte i stället sin lit till vidgad samhällskontroll och arbetarinflytande i företagen, men även i hans fall var det diffust i vilken form och i vilken omfattning detta skulle materialiseras. Gemensamt för båda var en stark tro på nödvändigheten av ett effektivt näringsliv samt den närmast totala frånvaron av ett beaktande av vad vi kallat det yttre utjämningsproblemet, dvs. lönepolitikens effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen i företagen och i samhället. Frågan om företagsvinsterna sågs t.ex. – i den mån de överhuvudtaget diskuterades – som ett *produktivitets- och sysselsättningsproblem,* inte som ett fördelningsproblem. Någon motsättning mellan näringslivets väl och arbetarklassens fanns i själva verket inte; snarare var det fråga om två sidor av samma mynt, två faktorer som förutsatte och betingade varandra.

Den allmänideologiska syn, som ovanstående resonemang väl illustrerar, fanns utvecklad inom LO redan vid 1920-talets mitt och förstärks och cementeras ytterligare under det därpå följande decenniet. Huvudelementen i denna reformistiska ideologi, som även socialdemokratin definitivt kom att tillägna sig under 30-talet, skall här i korthet anges.

Det mest utmärkande elementet i ideologin är dess *tillväxtpolitiska* inriktning, innebärande att näringslivets produktivitet och effektivitet görs till själva huvudnumret medan frågor rörande makt och ägande skjuts i bakgrunden som ointressanta och oväsentliga. Uppfattningen får sin kanske enklaste och mest slående utformning hos Albin Lind, när denne

hävdar att socialismens viktigaste målsättning är "en effektivare organisation och ett bättre utnyttjande av de produktiva krafterna". Bakom ligger synen på det man brukar kalla för den primära inkomstfördelningen mellan arbete och kapital, vilken aldrig någonsin sätts i fråga. Kapital och arbete betraktas i stället som två jämställda produktionsfaktorer, båda lika nödvändiga för produktion och välfärd. Konkurrensen mellan företagen och den tekniska utvecklingen har i ideologin närmast karaktären av diffusa "naturlagar" utan sociala implikationer eller specifika rollinnehavare.

Ett annat, ehuru mindre bärande element i ideologin är dess *fördelningspolitiska* inriktning, vilken innebär en allmän strävan att via statsbudgeten fördela det samlade produktionsresultatet på ett i någon mening mera "rättvist" sätt. Men gränserna för det fördelningsbara utrymmet sätts av tillväxttakten i ekonomin. Grunden för allt "välstånd" är således – som det heter i kongressbetänkandet 1941 – ett effektivt och konkurrenskraftigt näringsliv, vars fortsatta produktion och tillväxt inte får äventyras genom några alltför långtgående fördelningspolitiska ingripanden.[36]

Till grund för dessa två element – de konstitutiva ideologielementen – ligger för LO:s del en uttalad statsvänlighet (etatism), som påbjudit statliga ingrepp i ekonomin när så ansetts behövligt. För August Lindberg var sålunda dylika ingrepp nödvändiga för att få bukt med vissa brännande fördelningsproblem. Men också den statsinterventionistiska benägenheten har gjort halt framför den primära inkomstfördelningens portar. Vad som enligt ideologin kunnat påverkas var med andra ord inte det ekonomiska "systemet" som sådant, utan det gemensamma produktionsresultat, som de båda jämställda produktionsfaktorerna tillsammans framskapat.

Landsorganisationens ideologiska och praktiska utveckling under den hittills studerade perioden kan ses som uttryck för ett gradvis accepterande av en "historisk kompromiss" mellan arbete och kapital, framdriven av sådana faktorer som arbetsgivarnas styrka, fackets svaghet i praktiskt och ideologiskt avseende, ekonomiska kriser m.m. Kompromissen, som från 30-talets mitt i praktisk politik också blir den socialdemokratiska regeringens, baserades på ett allt mer institutionaliserat samarbete med motparten för att säkra ekonomisk tillväxt och därmed – sådan var verklighetsuppfattningen – bättre förhållanden för det arbetande folket. Fackföreningsrörelsen påtog sig därigenom ett större ansvar för produktionen, för rationaliseringar, tekniska förändringar och – från 1938 – för att förhindra "samhällsfarliga" konflikter. Det är i denna historiska kompromiss, som vi finner ursprunget till den därefter ständigt återkommande

sammankopplingen mellan ökat löntagarinflytande och produktivitetsstegring i ekonomin.[37]

Fanns det då ingen opposition mot LO-ledningens lönepolitiska linje? Jodå, och på LO-kongressen 1941 kom den rätt väl till uttryck. Två kritiska falanger kan skönjas. Den första av dessa pläderade för en offensiv facklig lönekampsstrategi och kom bäst till synes i några av de kommunistiska motioner, som på bred front gick till angrepp mot resonemangen i 15-mannakommitténs betänkande.

Programförfattarna tycks ha utgått ifrån föreställningen, att motsatsförhållandet mellan kapital och arbete upphört och att arbetsmarknadens parter nu skulle vara att betrakta som likvärdiga produktionsfaktorer, påpekades det i en motion. Vad man då har glömt är, att fackföreningsrörelsen skapades för att tillvarata arbetarnas ekonomiska intressen gentemot arbetsgivarna, dvs. "att tillförsäkra arbetarna största möjliga del av de värden, som framskapats genom deras arbete". Den uppgiften måste alltjämt stå i fokus för fackets verksamhet. För det syftet var den solidariska lönepolitiken alldeles otjänlig. Om en arbetargrupp underlät att utnyttja möjligheterna att ta ut så stor lön som möjligt, skulle det inte komma de sämre betalda arbetarna till del utan bara gynna arbetsköparna. Nej, den rätta vägen var i stället att låta de bättre situerade arbetarna gå i bräschen och ta ut vad som gick, för att med sitt exempel uppmuntra de övriga och den samlade rörelsen att följa efter. På så sätt skulle hela arbetarklassens ställning förbättras.[38]

I en annan kommunistisk motion hette det, att nationalinkomstens ökning under de senare decennierna givit kapitalistklasserna en större andel såväl relativt som absolut än vad arbetarklassen fått. Inga appeller om fosterlandets väl, social rättvisa och solidarisk lönepolitik hade kunnat hindra kapitalägarna från att under kriget hålla samma profitinriktade kurs som tidigare. Vad det här gällde var maktfrågor, och de måste lösas som sådana. LO:s officiella politik utgick bara ifrån att alla socialistiska mål och kampen för socialistiska samhällsförändringar avskrivits. Lösningen låg tvärtom i att utarbeta riktlinjer för en statlig kontroll över näringslivet och att planlägga arbetet för att uppnå de anställdas medverkan vid företagens skötsel och ledning.[39]

I den stora kongressdebatten om Landsorganisationens stadgeförändringar, som varade över flera dagar, anförde vissa talare skarp kritik mot den solidariska lönepolitiken och dess förmodade innehåll.[40] Mest aggressiv var Georg Berg från typograferna, en typisk yrkes- och höglönegrupp. Enligt Berg var det lika oklart som tidigare vad som menades med

solidarisk lönepolitik. Riktigare och mera rättvist hade det varit, om man i stället använt begreppet "solidarisk fördelning av nationalinkomsten".

> Solidarisk lönepolitik innebär ju, att löntagarna, i detta sammanhang arbetarna, skola sinsemellan dela sin fattigdom. Vågar man inte sträcka sina krav längre eller har man glömt den gamla maximen 'arbetets frukter åt dem som arbeta'?

Nutidens ekonomiska problem kunde inte lösas genom solidarisk lönepolitik. Till det krävdes mer djupgående åtgärder än att den ena arbetargruppen inte fick tjäna en krona mer om dagen än den andra, framhöll Berg.[41]

Den andra kritiska falangen på kongressen ställde sig också tvivlande till lönepolitikens genomförbarhet, men därtill ifrågasatte den i mer eller mindre öppna ordalag själv utjämningstanken som sådan. Tydligast kan detta ses i en motion från ett annat höglöneförbund – Gjutareförbundet.

Författarna anknöt inledningsvis till Albin Linds trettiotalsskrift och till begreppet "solidarisk lönepolitik". Några delade meningar om att hjälpa de lägst avlönade arbetarna fanns inte, hette det först; problemet var hjälpens effektuerande. Om en arbetargrupp avstod från lönekrav till förmån för sämre betalda grupper, utgjorde detta nämligen en "uppoffring arbetarna emellan", och de största ekonomiska fördelarna härav kom vissa industriföretag till godo.

> Men då arbetarna inom de mer gynnade näringsgrupperna avstå från sina möjligheter att ytterligare förbättra sin ställning och samtidigt bli i saknad av möjligheter att överföra det därav uppkomna 'uppoffringsvärdet' till lägre betalda arbetargrupper inom andra industrier, så kan ifrågasättas huruvida en dylik lönepolitik bör rekommenderas.

Motionärernas invändningar gällde alltså – liksom i de kommunistiska motionerna – att en återhållsamhet från de högavlönade arbetarnas sida ensidigt gynnade kapitalägarna samt att något medel att överföra ett eventuellt framskapat "uppoffringsvärde" inte existerade. Men bakom kritiken låg även den principiella uppfattningen, att den solidariska lönepolitiken nog var bra så länge den inte gick ut över de yrkesutbildade arbetarna; den inledningsvis gjorda reverensen för de lågavlönades problem var med andra ord inte alltför allvarligt menad. Slutklämmen i motionärernas yrkande var, att även de som offrat tid för att lära ett yrke samt de som utförde ett ansvarsfullt och hälsofarligt arbete i samhällets tjänst måste få sina rättigheter beaktade.[42]

Den kommunistiska synen på hur lönepolitiken skulle bedrivas var, som vi kunnat se, radikalt annorlunda än den fackliga ledningens. För kommunisterna, vilka särskilt under krigets inledande år hade en synnerligen trängd position inom fackföreningsrörelsen liksom inom det politiska livet överhuvudtaget i Sverige,[43] stod konflikten mellan arbete och kapital i centrum, och utifrån det perspektivet var det både naturligt och följdriktigt att propagera för starkast möjliga arbetarfront mot kapitalägarna. Återhållsamhetslinjen, predikade man, var endast ägnad att stärka klassfiendens maktställning.[44]

Genom sitt speciella konfliktperspektiv införde de radikala kritikerna lönepolitikens yttre fördelningsproblem i debatten. Den vanliga benägenheten att bli mera fåordig och oklar när det kom till att söka konkretisera egna lösningar på t.ex. de lågavlönades problem, var emellertid frappant även i kommunisternas resonemang. Frågan om de olika branschernas betalningsförmåga, som så sysselsatte andra fackliga debattörer, berörde man exempelvis inte alls i motionerna. Skälet härför var i första hand, att den offensiva lönekampens förespråkare egentligen var ganska ointresserade av diskussionen om hur löneskillnaderna inom arbetarkollektivet skulle minskas. Lönepolitikens yttre utjämningsproblem var med andra ord ytterst efemära; kapitalismen såg nu en gång ut på det sättet och det var inte mycket att orda om. Vad som i stället fängslade de radikala kritikerna var en betydligt större och mera abstrakt frågeställning, nämligen drömmen om det socialistiska samhället, i vars hägn skrankorna mellan klasserna slutgiltigt skulle nedrivas.

I den lönepolitiska debatt, som fördes inom LO åren 1922–1941 och som här översiktligt behandlats, är det vissa signifikanta drag som är speciellt värda att uppmärksamma. Det nav, kring vilket hela diskussionen kretsat, har varit löneutjämningsprincipen *inom* LO – lönepolitikens inre utjämningsproblem – samt hur denna bäst skall kunna förverkligas. Uttryckt på annat sätt kan vi säga, att debatten i huvudsak gällt hur de sämre ställda arbetargrupperna skulle kunna tillförsäkras bättre löneförhållanden antingen via fackliga åtgärder och/eller via den sekundära inkomstfördelningen i samhället, dvs. den omfördelning som sker med hjälp av statsbudgeten och socialförsäkringssystemet.

Genast har vi kunnat lägga märke till en tydlig dualistisk hållning hos LO. Å ena sidan har ledningen – med början redan 1922 – i allmänna ordalag uttalat sig för solidaritet och utjämning mellan arbetarklassens olika skikt; 1941 formuleras denna strävan i uttrycket ”enhetliga löneför-

hållanden". Vad som mera exakt avsetts härmed har man dock försiktigtvis aldrig specificerat.

Å andra sidan har huvudorganisationen också – särskilt när kritiken från vissa grupper i de egna leden vuxit i styrka – poängterat, att någon absolut löneutjämning över hela linjen inte varit det eftersträvade målet. "Det lär väl knappast råda några delade meningar om att en bättre kvalificerad arbetare också bör komma i åtnjutande av en högre lön", hette det sålunda i utlåtandet 1941.[45] Eller med andra ord: en allmän löneutjämning är något eftersträvansvärt – men löneskillnader är också bra! Hur dessa två linjer – låt oss kalla dem *egalitets-* respektive *differentieringslinjen*[46] – skall fås att stämma överens, har LO i det föregående inte förmått ge några närmare anvisningar om. Inte heller har organisationen velat precisera vad denna senare tes om "acceptabla löneskillnader" skall sägas innebära.

Förklaringen till denna dualism och ordknapphet har till stor del med sakens internstrategiska aspekter att göra. I sin lönepolitiska verksamhet har LO-ledningen haft att ta hänsyn till och söka tillfredsställa såväl höglöne- som låglönegruppernas krav och intressen. Det har inte alltid varit någon alldeles lätt balansgång. För att till snart sagt varje pris hålla samman rörelsen, vilket varit den övergripande interna strategibedömningen, har man från ledande håll måst tänka på att blidka *båda* grupperna. Tydliga exempel härpå står att finna på kongressen 1926, då kritiken mot höglönegruppernas privilegier tillbakavisas, samt i 15-mannakommitténs betänkande 1941, där nödvändigheten av "enhetliga" löneförhållanden framhålls.[47] I bägge fallen motiveras ställningstagandet med faran för en splittring av organisationen. Behovet av facklig enhet och sammanhållning har därmed, kuriöst nog, kunnat användas som argument för såväl egalitetslinjen som för differentieringslinjen. Dessa interna strategibedömningar är ett viktigt skäl till varför LO-ledningen varit så svävande när det gällt att ange hur långt löneutjämningen skall föras och vad som egentligen skall avses med parollen "solidarisk lönepolitik".

Ett annat kännemärke för diskussionen har varit det utbredda ointresset för lönepolitikens yttre utjämningsfrågor. För lönepolitikens kritiker, däremot, vilka intressant nog ofta tillhörde de högavlönade förbunden, framstod detta som något av ett huvudproblem. Enligt deras mening var den solidariska lönepolitikens innehåll på tok för snävt definierat – i den mån det nu fanns någon definition att tala om. Lönepolitiken borde, menade exempelvis Georg Berg, inte begränsas till att gälla arbetarnas utarmade skara utan vidgas till att omfatta en rättvis inkomstfördelning

bland samhällets alla medborgare. Men det var en distinktion, som LO:s ledande företrädare inte fann särskilt meningsfull att diskutera.[48]

Vad slutligen gäller frågan om hur den allmänt åsyftade utjämningen skulle åstadkommas, har inte heller några klara besked givits. När vi först tar del av problemet på kongressen 1922, är det ekonomins effektivitet och produktionsformernas ändamålsenlighet som poängteras; en centralisering av rörelsen, som föreslagits av några låglöneförbund, förklaras inte kunnat leda till någon utjämning alls. Men bara ett drygt decennium senare vänder de styrande tvärt på kuttingen. Nu blir plötsligt en ökad centralisering under LO:s fasta ledning kungsvägen till löneutjämning och förbättrade förhållanden för de lågavlönade.[49] Snart spär man också på argumentfloran genom att hårdare trycka på samhällets åtgärder i form av utbyggd socialpolitik, och August Lindberg när förhoppningar om att samhällskontroll och arbetarinflytande i företagen skall kunna lösa några av de mest akuta låglöneproblemen. Men mera koncist än så har inte låglönegruppernas talesmän kunnat ange hur detta interna utjämningsproblem skall lösas.

Solidarisk lönepolitik som stabiliseringspolitik

Under krigsåren 1939–1945 ställdes den fackliga lönepolitiken på svåra prov. Manövreringsutrymmet blev än mer begränsat. Pris- och lönestopp samt ett ransoneringssystem infördes, den statliga dirigeringen utökades. Kort efter krigsutbrottet på hösten 1939 kom LO och SAF överens om att ingå ett s.k. ram- eller indexavtal, vari delorganisationerna rekommenderades att reglera kompensation för prisstegringarna enligt den träffade indexuppgörelsen. Avtalet kom att förnyas under de närmaste fyra åren och blev normerande för praktiskt taget hela den svenska arbetsmarknaden. Genom avtalets konstruktion kunde emellertid endast en del av krigsårens kostnadsökningar kompenseras. Resultatet blev att den genomsnittlige manlige industriarbetaren vid krigets slut kunde konstatera, att hans reella timförtjänst var densamma som den varit fem år tidigare. En relativt betydande utjämning mellan olika lönegrupper skedde dock under kriget. Utpräglade låglönegrupper som lant- och skogsarbetarna förbättrade avsevärt sina relativa lönelägen medan en höglönegrupp som byggnadsarbetarna på grund av speciella omständigheter fick vidkännas en kraftig reallönesänkning. Utjämningen, som även var synlig inom industrigrenarna enbart, var dock mera en frukt av konjunkturutvecklingen och dess följder än av något kraftfullt agerande från LO:s sida.[50]

Vilka vägar kom då den fackliga lönepolitiska debatten att slå in på efter det att krigsårens hämmande restriktioner och regleringar successivt avskaffats? Till stor del kom den första efterkrigsdiskussionen att präglas av de nya riktlinjer, som drogs upp i 1951 års sysselsättningspolitiska kongressbetänkande. Innan vi närmare granskar detta, skall vi även beröra två andra fackliga förslag, vilka båda sökte lösningar på den solidariska lönepolitikens utjämningsproblem.

Tvärtemot vissa expertutlåtanden i samband med krigsslutet blev det ingen konjunkturnedgång inom det svenska näringslivet. Läget kom i stället att präglas av nära nog full sysselsättning och inflationistiska drag i ekonomin.[51] De första efterkrigsåren medförde därför stor lönepolitisk optimism inom fackföreningsrörelsen. Men det innebar inte att den interna löneutjämningsdebatten avstannade eller att kritiken mot den förda lönepolitiken upphörde. Det såg om inte annat Knut Larsson från Träindustriarbetareförbundet till.

I ett par tidskriftsartiklar gick Larsson till angrepp mot de bestående löneklyftorna inom fackföreningsrörelsen. Visst var det sant att en utjämning hade skett mellan arbetarnas och tjänstemännens löner, erkände han, men det hindrade inte att skillnaderna mellan olika arbetargrupper fortfarande var alldeles för stora. Att det förhöll sig så berodde inte minst på oenigheten inom den fackliga rörelsen själv. Vad som nu behövdes var mindre fackligt revirtänkande och mera solidaritet och samarbete förbunden emellan. En gemensam plan, syftande till en mera rättvis fördelning av den totala lönesumman, måste vi kunna ena oss kring, manade Larsson med blicken riktad mot höglöneförbunden.[52]

Förslaget tilltalade inte gjutarnas ordförande Sven Ekström. Denne anmärkte på att idén var alltför vagt utformad och menade dessutom i känd stil, att en löneutjämning mellan olika företag och industrier enbart skulle gynna arbetsgivarna. Invändningen konkretiserades i följande resonemang:

> Om arbetargruppen A av den centrala makten – LO – tillerkännes rätten att föra avtalsrörelse med krav på höjda löner, men vid förhandlingar eller genom öppen konflikt icke har kraft att tvinga fram löneökningar, kanske främst beroende på att berörda industri av förklarliga skäl icke mäktar bära högre lönekonton, så medför detta att gruppen B, som vägrats föra en lönerörelse, vars industri kan bära högre lönekostnader – utan höjda produktionspriser –, lämnar vinstläget orubbat för respektive företag.

För att en dylik löneutjämning skulle kunna realiseras, måste facket ha både inflytande och beslutanderätt över industrin, menade Ekström. I annat fall kunde inte LO medverka till att överföra kapital från en industri till en annan. Någon sådan överföring ville han heller inte vara med om. "Aktiv facklig politik måste väl . . . gå ut på viss frihet för den ena gruppen efter den andra att kämpa sig fram till förbättrade löneinkomster och inte . . . (att) bromsa den ena gruppen med den andra."[53]

Här ser vi återigen prov på den speciella argumenteringskonst, som höglönegruppernas företrädare – när de upplevt sina intressen som hotade eller angripna – ofta gjort till sin. De existerande löneskillnaderna förklaras av skilda skäl vara nödvändiga, men det specificeras inte vad tesen om "acceptabla löneskillnader" konkret skulle innebära. En utjämning skulle inte komma de verkligt behövade till del, heter det hos Ekström, som således inte ville vara med om förändringar som minskade den egna rörelsefriheten. Hans exempel förefaller dock en aning konstruerat; som vi ser förs argumentet om det "outtagna vinstutrymmet" i företagen fram snarast för att motivera fortsatt status quo och inte för att peka på ett reellt problem i sammanhanget.

Det var också högst tveksamt om Larsson, som Ekström ville påskina, syftade till någon absolut likalönsprincip eller ens till principen lika lön för lika arbete. Snarare hade Larsson tagit fasta på de mycket allmänna och oprecisa solidaritets- och utjämningsidéer, som LO uttalat sig för, men vars konkreta innebörd ännu var allt annat än klar. Det framkom än tydligare i en svarsreplik till Ekström. Larsson framhärdade i att låglöneföretagen nog skulle kunna höja sina löner och priser om bara den samlade fackföreningsrörelsen pressade på i den riktningen. Gick det inte på annat sätt fick väl staten gå in med subventioner till de speciellt utsatta företagen. En annan framgångsväg var att beskära höglöneindustriernas företagsvinster skattevägen – även Larsson utgick alltså här från att höglöneindustrier var lika med högvinstindustrier – och att använda de så erhållna medlen för att förbättra löneläget för låglöneindustriernas arbetare.[54]

Knut Larssons tankar hade, skulle det snart visa sig, ganska bred förankring inom rörelsen.[55] Men särskilt nya eller originella var de inte. Vad som ändå motiverar att uppmärksamma dem är, att de framfördes med obändig energi och bidrog till att hålla debattens låga brinnande. På vissa punkter anknöt de dessutom, som vi kunnat se, till Albin Linds transfereringsidéer från trettiotalet. Rekommendationerna utmärkte sig dock inte för någon större konkretion eller stringens. Fortfarande var det

mycket oklart hur den åsyftade utjämningen mellan förbunden – "bärkraftsöverflyttningen" för att tala med Albin Lind – skulle realiseras; något verksamt medel för att nå sitt hett eftersträvade mål hade låglöneförbundens talesmän ännu inte kunnat prestera.

På en punkt gick Larsson längre än Lind. Företagsvinsterna skulle alltså enligt den förre kunna användas i löneutjämnande syfte, vilket ju inte alls trakterade den senare. Men – och det bör också poängteras – även Larssons perspektiv var *inomorganisatoriskt* till sin kraktär, dvs. intresset var i främsta rummet koncentrerat till den interna fackliga arenan medan åtgärder för att beskära höga företagsvinster på sin höjd sågs som en sekundär handlingslinje. Något ifrågasättande av inkomstfördelningen mellan löner och vinster eller – än mindre – av kapitalägarnas dominansställning var det med andra ord ej heller fråga om i detta fall; syftet och intentionerna var betydligt mindre långtgående än så.

Påföljande gång liknande problem ventilerades inom LO är i samband med kongressen 1951. I en lång motion, författad av en representant för kommunalarbetarna i Västervik, berördes bl.a. de särskilda problem, som tillämpningen av den solidariska lönepolitiken skapade. Här avsågs inte bara fackförbundens och yrkesgruppernas divergerande åsikter i frågan, utan också – och främst – den gamla stötestenen om den ojämna lönsamheten inom olika industrier och företag. En återhållsamhet vid uppgörelserna inom de mest lönsamma industrierna skulle, hette det, leda till att företagarna "få oskäligt höga vinster, och att inkomstklyftorna i samhället i sin helhet snarare ökas än minskas, trots skattepolitikens reglerande inverkan". Det vore därför orimligt att inte ta ut en större andel i löner inom en vinstgivande industri än vad som var möjligt i mindre bärkraftiga sektorer av näringslivet.

Slutsatsen av resonemanget blev dock inte att lönepolitikens allmänna solidaritetsidé var förfelad. Strävandet efter "en jämnare och rättvisare löneavvägning" utgjorde en så värdefull ideell tillgång för fackföreningsrörelsen, att det trots alla svårigheter inte fick eftersättas. Men fanns det då någon möjlighet att bedriva en solidaritetsbetonad lönepolitik utan alla dessa negativa biverkningar? Motionären avvisade tankar på en progressiv bolagsbeskattning och en skärpt progressiv inkomstskatt med såväl extern- som internstrategiska argument. Dylika åtgärder skulle stöta på motstånd i folkopinionen, kunna leda till minskad produktion samt till en utjämning mellan arbetare även i sådana fall, där löneskillnaden var motiverad.

> I stället kan det ifrågasättas om det ej vore möjligt att bilda en industriernas och fackföreningsrörelsens löneutjämningsfond. Arbetarna böra anses moraliskt berättigade att vid en lönerörelse anpassa sina lönekrav efter industrins bärkraft. Det må sedan vara deras ensak om de i stället för lön ta ut en del i form av i avtalet överenskommen avsättning till löneutjämningsfonden, för att därmed hjälpa de arbetare som ha en mindre kaka att ta utav. Ur denna fond skulle, efter avtalsmässig överenskommelse vid bestämmandet av lönerna, bidrag överföras till de industrier och företag som ej ha råd att eljest betala skäliga löner.

Förslaget mynnade ut i ett krav på utredning och på att LO skulle uppta förhandlingar med SAF i frågan.[56] Varken landssekretariatet eller kongressen visade emellertid något intresse för idén. Vi delar inte uppfattningen om "möjligheten till och lämpligheten av att realisera ett sådant uppslag", hette det korthugget och avvisande i sekretariatsutlåtandet.[57] Bland kongressombuden var det bara en representant för gruvarbetarna som uttryckte någon sympati för tanken på en löneutjämningsfond. Den kunde visserligen inte omsättas i praktiken, menade talaren något kryptiskt, men den var i alla fall "ett utmärkt exempel på hur man bland menige man söker efter utvägar att klara av dagens problem".[58] Detta stillsamma försök till ärerädding kunde dock inte hindra att förslaget avslogs.[59]

Vad avsåg egentligen Västerviksmotionen med sin framställning och vad syftade den till? De bättre ställda arbetarna skulle genom att avsätta en del av den outtagna löneökningen kunna hjälpa sina sämre ställda kamrater, det var den allmänna och platoniska tanken. Men det är svårt att få något riktigt grepp om både idén bakom konstruktionen och hur den var avsedd att fungera, därtill var resonemanget alltför vagt. I det avseendet och i den fasta inriktningen på de anställdas *löner* som ett instrument för utjämning, påminner hela idén i mångt och mycket om det uppslag, som Per Edvin Sköld kom att propagera för bara ett par år senare.[60] Men många frågor lämnades obesvarade.

Hur skulle löneutjämningsfonden konkret se ut? Skulle den vara sammansatt av representanter för olika parter och hur skulle dessa i så fall utses? Vem skulle ha bestämmanderätten över fonden och medlens fördelning? Vad skulle de inkomna "bidragen" mera precist användas till? Hur skulle man kunna garantera att fonden blev effektiv, om dess existens – vilket alldeles uppenbart var tanken – vilade blott på frivilliga bidrag från särskilt gynnade arbetargrupper?

Trots dessa och andra oklarheter måste det ändå sägas, att kommunalarbetarnas motion var förhållandevis mer utvecklad och genomtänkt än de lösa skisser, som tidigare fackliga debattörer – från Albin Lind, över August Lindberg och fram till Knut Larsson – mäktat prestera. Även om uppslaget således brast i konkretion på många punkter, fanns dessutom ett avsevärt vidare och ideologiskt mera profilerat betraktelsesätt, avseende möjligheterna att överhuvudtaget kunna förverkliga den solidariska lönepolitiken i ett privatkapitalistiskt samhällssystem, bakom de framförda idéerna.[61] Detta var också första gången, som tanken på någon typ av fonder aktualiserades för att komma till rätta med de lönepolitiska problemen inom LO.

Den stora händelsen på 1951 års LO-kongress var emellertid inte den styvmoderligt behandlade framstöten från Västervik, vars relevans för den solidariska lönepolitiken knappast stod fullt klar vid denna tid. Huvuddelen av sitt intresse ägnade kongressombuden i stället åt att diskutera "efterkrigstidens grundläggande lönepolitiska dokument",[62] betänkandet *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*. Det hade utarbetats av den interna s.k. organisationskommittén, vilken bestod av flera ledande LO-företrädare och i vars sammanträden programmets främsta teoretiska idégivare – Gösta Rehn och Rudolf Meidner från organisationens utredningsavdelning – regelmässigt hade deltagit.[63]

Den omedelbara bakgrunden till dokumentet och dess grundidéer var följande. De första efterkrigsåren präglades, som tidigare nämnts, av en påtaglig ekonomisk högkonjunktur med god sysselsättningsgrad och stark produktivitetsutveckling som främsta kännetecken. Även reallöneökningen för industriarbetarna blev relativt stor under dessa år. Men ett växande inflationstryck och underskott i bytesbalansen ställde snart såväl facket som den socialdemokratiska regeringen inför svåra problem. Läget kräver, sade man sig på bägge håll, stark återhållsamhet i lönekraven. Den samhällsekonomiska stabiliteten fick inte äventyras – det var regeringens kärva budskap, och LO-ledningen var inte sen att hörsamma varningen. Så kom det sig att fackföreningsrörelsen beslöt att gå med på allmän prolongation av alla avtal åren 1949 och 1950; inga lönehöjningar alls skulle alltså tillåtas i det bistra ekonomiska klimatet. Det betydde emellertid icke att den rådande lönestrukturen förblev konstant. Genom en rätt betydande löneglidning, vilken främst kom redan tidigare välbetalda arbetare till del, kunde man i 1950-talets början åter se en tendens till en vidgning av löneklyftorna inom LO.[64]

Den fackliga återhållsamhetslinjen under dessa år var sålunda i främsta

rummet betingad av det yttre lägets krav. Med hänsyn till samhällsekonomin och till det trängande behovet av att bekämpa inflationens härjningar accepterade man från LO:s sida regeringens uppmaningar om lönestopp. Men det skedde sannerligen inte utan intern debatt och kritik. Mest förbittrade var kanske de fackliga förtroendemän, vilka energiskt propagerat för utjämningsprincipen och nu fick uppleva hur löneskillnaderna på nytt ökade. Och från kommunistiskt håll, där man sedan gammalt hyllade den alternativa kampparollen "Stegra lönerna på bekostnad av profiterna!", sågs hela lönestoppsidén som tecken på ett djupt förfall. "Medan fackföreningsfolket haft stora svårigheter att klara sig mot den allt mer ökade dyrtiden, har den svenska storfinansen kunnat skära pipor i vassen", hette det vredgat i en metallmotion 1951, som pekade på att bolagsvinsterna på sistone kraftigt skjutit i höjden.[65] De kritiska rösterna var dock genomgående färre i 50-talets början än de varit strax efter kriget; kommunisternas frammarsch inom de fackliga leden, som varit stark under de första efterkrigsåren, hade vid denna tid nått sin topp och vänts i en klar tillbakagång.[66] Det kalla krigets frostiga politiska klimat gjorde sig nu gällande även på den fackliga arenan.

I 1951 års viktiga kongressbetänkande, som alltså var framsprunget ur en mycket specifik ekonomisk och politisk konjunktur, slog en mängd tidigare ofta artikulerade men ej teoretiskt genomarbetade fackliga ståndpunkter ut i full blom. Själva fundamentet i rapporten är den grundmurade tron på oundgängligheten av samhällsekonomisk stabilitet. Som en röd tråd genom hela framställningen löper ett resonemang om hur samhällets och fackföreningsrörelsens politik skall inriktas för att på bästa sätt garantera ett fast penningvärde och full sysselsättning[67] på arbetsmarknaden. Att upprätthålla sysselsättningen och bemästra den skadliga inflationen ses som en avgörande förutsättning för att kunna bedriva en framgångsrik solidarisk lönepolitik.

Vad innebar då närmare bestämt denna inställning för lönepolitikens utformning och innehåll? Först avvisade författarna två välkända vägar till samhällsekonomisk stabilitet. En fortsatt facklig återhållsamhetslinje, som varit ett vanligt inslag i flera västländers ekonomiska efterkrigspolitik, stötte på svårigheter av två skäl: dels skulle löneutvecklingen bli mycket ojämn genom starka lönestegringar vid sidan av avtalen, vilket ytterligare kunde öka lönespridningen, dels och viktigare skulle rörelsens inre sammanhållning och fortbestånd kunna råka i fara.

Inte heller den likaledes ofta utomlands prövade vägen med en statlig dirigering av lönepolitiken kunde accepteras. En dylik skulle vara mera o-

smidig än det gängse systemet och därutöver innebära, att de fackliga sammanslutningarna från att vara självständiga kamporganisationer förvandlades till svaga förhandlingsorgan utan medbestämmanderätt och ansvar. Med en sådan ordning skulle också medlemmarnas intresse för organisationen snabbt minska, spåddes det.[68]

Den lösning som till sist anvisades fordrade "en samordning mellan å ena sidan en ekonomisk politik, som angriper sysselsättningsproblemet utan att skjuta över ansvaret härför på intresseorganisationerna, och å andra sidan en rationell och planmässig lönepolitik". Praktiskt innebar detta att samhället skulle ta på sig ansvaret för den ekonomiska balansen och genom köpkraftsbegränsande skatter hålla tillbaka de inflationsdrivande företagsvinsterna. Ett mera balanserat vinstläge inom näringslivet var således något eftersträvansvärt, eftersom man annars riskerade löneglidning och därmed också "en inflatorisk lönepolitik".

Men frågan om företagsvinsterna rymde enligt författarna ändock ett knivigt dilemma: "för sysselsättningens skull behöver man ha så höga vinstmöjligheter att näringslivet finner det förmånligt att anställa all tillgänglig arbetskraft; för stabilitetens skull måste dessa höga vinster[68a] reduceras, men då ger de inte längre automatiskt full sysselsättning." Dilemmat kunde endast lösas genom att statsmakterna via lokalt insatta stöd- och omflyttningsåtgärder eliminerade den arbetslöshet, som eventuellt kunde uppstå.

En ekonomisk politik av nu skisserad art ställde emellertid den fackliga lönepolitiken inför stora krav. Först i raden stod stabilitetskravet. Det var med den samhällsekonomiska balansen som riktmärke, som lönepolitiken måste bedrivas. För det syftet var det absolut nödvändigt att lönepolitiken samordnades med den ekonomiska politiken i stort. Konkret skulle detta ta sig uttryck i att löneuttagen under ett år inte fick överstiga bruttonationalproduktens tillväxt. Samordningens innebörd var med andra ord att fackföreningsrörelsen – under förutsättning av en bibehållen hög sysselsättningsnivå – genom sin lönepolitik åtog sig ansvaret för att löneökningarna höll sig inom ramen för den årliga produktivitetsökningen i ekonomin.[69]

Så mycket om den allmänna samordnings- och stabiliseringsramen. Men vad avsågs då med resonemangets andra och minst lika intressanta del, den som talade om behovet av "en rationell och planmässig lönepolitik"? Här kom krav nummer två in i bilden. Lönepolitikens uppgift var nämligen inte bara att medverka till stabilitetens upprätthållande utan också, som det uttrycktes något längre fram, att åstadkomma "en ur sam-

hällsekonomiska och rättvisesynpunkter lämplig avvägning av lönerelationerna mellan olika grupper". Härmed menades för det första att arbete av likartat slag borde betalas med lika lön; den avvägning som måste till skulle ske efter en ingående bedömning av arbetets art och krav – utbildning, arbetsförhållanden, olycksfallsrisker osv. Här åsyftades ett system för arbetsvärdering, där grundvalen skulle utgöras av statistiskt material rörande de olika förbundens arbetsförhållanden m.m. Ett genomförande av allt detta kräver, trodde kommittén, en ökad samordning och centralisering, som dock mindre var en fråga om konstitutionella ändringar än om "utövande av moralisk auktoritet" från ledningens sida.[70]

För det andra hette det att omotiverade löneskillnader – förutom att de kunde medföra svårartad splittring i de fackliga leden – även kunde föra med sig en inflationsalstrande kapplöpning mellan olika löntagargrupper för att få ut högsta möjliga löner. En sådan allmän tävlan kunde bara få en effekt: lönerna skulle stiga i sådan grad, att stabiliseringspolitikens ramar sprängdes. Ytterligare ett skäl för en mera solidarisk lönesättning var, att en dylik kunde tvinga mindre lönsamma industrier till rationaliseringar och därmed till att rensa ut orationella produktionsmetoder i näringslivet. I den mån en sådan nödvändig politik bidrog till att företag fick läggas ned, var det statens sak att med arbetsmarknadspolitiska ingrepp föra över arbetskraft från låg- till högeffektiva industrier.[71]

Genom organisationskommitténs förslag fick den svenska fackföreningsrörelsen äntligen ett mera preciserat och sammanhållet lönepolitiskt program. Mest utmärkande för detta var, att hela lönepolitiken sattes in i ett starkt accentuerat stabiliserings- och produktivitetssammanhang. Enligt den skisserade stabiliseringsmodellen skulle således samhället ha ansvaret för att den ekonomiska balansen och den fulla sysselsättningen garanterades. Fackets funktion i denna modell var närmast av defensivt, systembevarande slag: det skulle se till att löne- och produktivitetsutvecklingen stämde överens samt att löneskillnaderna hölls på en sådan nivå, att inte alltför höga lönekrav och därmed en uppflammande inflationsbrasa hotade att urgröpa ekonomin. Utan samhällsekonomisk balans ingen produktivitetsökning, utan produktivitetsökning ingen framgångsrik lönepolitik, utan lyckosam lönepolitik ingen höjning av arbetarklassens standard – så kan i koncentrat betänkandets bakomliggande verklighetsuppfattning formuleras.

Det var inte någon principiellt ny linje som här förordades. Redan tidigare har vi vid flera tillfällen kunnat iaktta fackföreningsrörelsens mycket positiva inställning till statsmakten – särskilt efter socialdemokraternas re-

geringstillträde 1932 – samt den därmed sammanhängande tillväxtpolitiska grundsynen. I stället förefaller det befogat att säga, att 1951 års betänkande i mycket innebar en förstärkning och utveckling av redan tidigare intagna positioner. Aldrig tidigare hade den programmatiska anslutningen till statsmakternas mål och samhällsekonomins krav tagit sig så långtgående uttryck. Aldrig tidigare hade fackföreningsrörelsens "samhällsansvar" – innebärande att den de facto påtog sig ett medansvar för den ekonomiska politiken, närmast dess stabiliseringspolitiska sida – betonats med sådan klarhet och fermitet. Aldrig tidigare hade heller uppknytningen av den fackliga lönepolitiken till produktivitetsutvecklingen och därmed till näringslivets produktionsförmåga i stort gjorts så explicit.

Synen på lönepolitikens uppgift hade därmed, kan vi konstatera, radikalt ändrat karaktär: från att ha betraktat lönepolitiken som ett fundamentalt medel för att höja arbetarnas materiella standard och ytterst för att tillvarata medlemmarnas intressen gentemot kapitalägarna, ser man den nu från LO:s sida mera som ett led i värnandet av den samhällsekonomiska stabiliteten, främst då prisstabiliteten.[72]

En lönepolitik, som tar sikte på att i första hand uppnå "erforderlig överensstämmelse" mellan löne- och produktivitetsutvecklingen,[73] reser emellertid omedelbart två centrala frågor. För det första: hur rimmar en sådan politik med den traditionella fackliga uppgiften att öka arbetarnas andel av produktionsresultatet? I programmet nämns endast i föregående denna förr så viktiga målsättning, men också den ses nu utifrån ett *stabiliseringsperspektiv*. Målet måste vara att "få löneutvecklingen att på längre sikt överensstämma med produktivitetsutvecklingen, sedan man åt löntagarna tryggat en ökad andel av nationalinkomsten *utan att försämra penningvärdet*", heter det.[74] De målkonflikter, som ligger inbyggda i hela detta resonemang, tas dock inte upp till närmare behandling.

För det andra: vari består den principiella skillnaden mellan "en viss statlig dirigering av lönepolitiken", som det något oklart uttrycks i betänkandet,[75] och en mera renodlad statlig inkomstpolitik av det slag som varit vanlig i andra västländer under efterkrigstiden? Det finns få länder, sägs det vidare i programmet, där principen om organisationernas frihet från statlig inblandning varit så djupt rotad som i Sverige.[76] Ser man till formerna för avtalsförhandlingarna är det förmodligen en korrekt verklighetsbeskrivning – även om det kanske säger mera om förhandlingssystemet utomlands än i Sverige. Men om man ser till lönepolitikens *funktion* i ett vidare samhälleligt perspektiv, är det mera tveksamt om skillnaden gentemot andra jämförbara länder varit så markant.

Genom att ingå i ett frivilligt samordningssystem som det svenska och därmed påta sig ansvaret för en del av stabiliseringspolitiken, fyller fackföreningsrörelsens lönepolitik, som en författare uttryckt saken, "samma funktion som en statlig inkomstpolitik skulle ha gjort".[77] Axlandet av denna roll, vilken kom att bli än mer uppenbar under de följande decennierna, har skett utan några större våndor eller diskussioner. I en klarsynt kommentar i en LO-rapport 25 år senare heter det, att fackföreningsrörelsen – givet att vissa krav är uppfyllda – "(bör) kunna godta inkomstpolitiska förhandlingslösningar, vad som kan kallas en inkomstpolitik i samförstånd".[78] Den rekommendationen, som väl speglar hur man faktiskt agerat inom lönepolitiken under lång tid, var 1951 års programförfattare ännu inte mogna att avge. I stället valde de att undvika de mera intrikata sidorna av ämnet. Det kärva ekonomiska läget, den socialdemokratiska regeringens hållning och krav samt LO:s egen verklighetssyn gjorde att helt andra frågor fick stå i förgrunden.

Med denna bakgrund klargjord för oss, förstår vi lättare den nyformulering som nu sker av den solidariska lönepolitikens *innehåll* samt av *motiveringarna* för denna politik. I och med att lönepolitikens syfte så klart uttrycks i stabiliseringspolitikens termer, blir det nödvändigt att också anpassa dess innehållsliga del därefter. Tidigare har vi ofta kunnat se, hur LO-ledningen med förkärlek givit sin lönepolitik ett ideologiskt, solidaritetsbetonat innehåll; utjämningen av arbetarnas löneförhållanden har setts som ett självklart jämlikhetskrav, byggt på socialismens egalitära idéer. Samtidigt har vi också kunnat notera, att denna allmänna positionsbestämning ingalunda varit entydig utan från tid till annan fått konkurrens från ett internstrategiskt betingat differentieringsresonemang, där hänsynen till de egna medlemsgruppernas reaktioner utgjort en kärnpunkt.

Vad som händer i och med antagandet av 1951 års program är, att det sker en klar förskjutning i den innehållsliga definitionen från egalitets- till differentieringslinjen. Nu slås det med eftertryck fast, att någon total utjämning av lönerna sannerligen inte är vad LO eftersträvar. I stället pläderar man energiskt för en "rationell" lönepolitik, som skall utgå från principen lika lön för lika arbete och ta vederbörlig hänsyn till skilda arbetens svårighetsgrad. Vill man upprätthålla full sysselsättning och skapa en effektivare produktionsstruktur inom näringslivet, är rationellt motiverade löneskillnader helt enkelt en nödvändighet, heter det. Vad gäller lönespännvidden mellan vissa näringar ifrågasätts till och med om inte utjämningen på sina håll gått lite väl långt.[79] De tidigare så omhuldade solidaritetsidéerna skjuts sålunda ordentligt i bakgrunden,[80] och i stället

sjunger programförfattarna tämligen ohämmat lönedifferensernas lov. När det någon gång talas om behovet av utjämning, sker det uteslutande utifrån stabiliseringspolitiska och ej längre från egalitära utgångspunkter. Den "solidariska" lönepolitik man här pläderade för, satte alltså samhällssolidariteten före solidariteten med de egna låglönegrupperna.[81]

Vilka var då motiveringarna för denna omstöpning av lönepolitikens innehåll, som främst bar Gösta Rehns signatur? Vi har redan tangerat den frågan. I korthet var motiveringarna två. För det första skulle den "rationella" lönepolitiken vara produktivitets- och rationaliseringsbefrämjande, vilket var av nöden om dess huvudsyfte – att ingå som en del i samhällets ekonomiska stabiliseringsprogram – skulle kunna uppnås. För det andra skulle den hålla tillbaka och förhindra en osund klappjakt mellan olika löntagargrupper, vilket likaså var av stor vikt för stabiliseringspolitiken genom att inflationen då kunde stävjas.

Som vi ser bottnar båda dessa motiveringar i en och samma ideologiska grundsyn: en uttalat positiv för att inte säga entusiastisk vilja att ta hänsyn till samhällsekonomins behov av stabilitet och produktivitet, vilken bedöms vara helt avgörande för fackets möjligheter att bedriva en – materiellt sett – lyckosam lönepolitik. Det som i 50-talets början framstår som den mest angelägna frågan är sålunda inte längre den solidariska lönepolitikens inre utjämningsproblem, utan på vilket sätt den fackliga lönepolitiken skall utformas så att den bäst gagnar statsmakternas strävan att upprätthålla samhällsekonomisk stabilitet.

Mot bakgrund av de uppfattningar, som här redovisats relativt utförligt, är det föga förvånande att så få av den solidariska lönepolitikens tidigare ventilerade problem tas upp till diskussion i betänkandet. Hur man skulle kunna bistå sämre betalda arbetare i utpräglade låglönebranscher var t.ex. ingen intressant fråga för ett program, där lönespridningens primat så starkt poängterades. Alltför höga företagsvinster upplevdes däremot som ett problem – men inte av några förment ideologiska skäl utan för att de befarades spä på inflationsbrasan. Det var av den anledningen – och alltså *inte* för att höga vinster ytterligare kunde öka kapitalägarnas förmögenheter – som de borde reduceras via statliga ingrepp.[82]

De inre fördelningsproblem, som så intensivt upptagit vissa låglöneföreträdares och andra debattörers intresse, skymdes alltså mer eller mindre helt av det stabiliseringspolitiska perspektivet i organisationskommitténs program. Man skulle också kunna uttrycka det så, att den fackliga ideologins tillväxtpolitiska del här grundligt konkurrerade ut dess fördelningspolitiska dito. Så dominerande blir detta perspektiv, att det

kom att dröja ungefär ett decennium, innan den solidariska lönepolitikens fördelningspolitiska effekter ånyo blev föremål för viss uppmärksamhet.

LO-utredningen 1961: branschrationaliseringsfonder

Den tendens till löneutjämning mellan olika industrigrenar, som varit fullt synlig under större delen av 1940-talet, avstannade nästan helt under 50-talet – och detta trots att särskilt perioden 1945–55 var förhållandevis lyckosam ur reallönesynpunkt. Någon utjämning mellan låg- och höglönegrupperna inom industrin kom följaktligen inte heller till stånd.[83] I en tämligen pessimistisk betraktelse från 50-talets mitt ansåg sig t.ex. LO:s utredningschef Rudolf Meidner kunna konstatera, att "uppgiften att skapa rättvisa och rimliga lönerelationer mellan olika grupper i huvudsak ännu står olöst".[84] Påpekandet upprepades i snarlika ordalag av landssekretariatet i några utlåtanden åren 1956 och 1961.[85]

Utvecklingen gav naturligt nog upphov till en förnyad debatt om löneklyftorna och dess orsaker inom LO.[86] Det var en allmän mening, att skälen till svårigheterna främst var av utomorganisatorisk natur: en avsevärd löneglidning, rekordartad inflation och helt allmänt bristen på samhällsekonomisk balans.[87] Men LO-ledningen lät sig inte nedslås härav. Den samordnade lönepolitiken borde mer än hittills bli ett instrument för att höja låglönegruppernas relativa ställning inom olika näringsgrenar, hette det sålunda i ett utlåtande till 1961 års kongress. Problemet med de bångstyriga ekonomiska krafterna måste lösas med näringspolitiska medel. "En omfattande strukturrationalisering utgör den viktigaste förutsättningen för uppnåendet av en jämnare lönestruktur."[88]

Kravet på en ny, aktiv, strukturomdanande näringspolitik för att bl.a. stödja den fackliga lönepolitiken, framfördes med kraft i en stor utredning till LO-kongressen samma år, kallad *Samordnad näringspolitik*. I denna utredning, som författats av en arbetsgrupp inom LO:s utredningsavdelning under ordförandeskap av Rudolf Meidner, förde skribenterna om möjligt än hårdare den ohejdade tillväxtpolitikens talan. Den statliga näringspolitikens kanske viktigaste uppgift var att "avlägsna hindren för samt skapa incitament till ökad rörlighet hos produktionsfaktorerna". Såväl arbetsmarknadspolitiken som skatte-, kapitalmarknads- och handelspolitiken sågs ur den synvinkeln. Grundtanken bakom en sådan politik sades vara – med en säregen språkdräkt som är utredningens egen – "att vid ökad rörlighet produktionsfaktorerna allokeras på ett sätt, som gynnar de

expansionistiska krafterna inom näringslivet".[89]

En av den "rationella" lönepolitikens huvuduppgifter i denna process förklarades bli, att tillsammans med en aktiv arbetsmarknadspolitik verka för näringslivets effektivisering. Några väsentliga nyheter inrymde som synes inte den bestämningen.[90] Vad som däremot på vissa punkter var nytt, var den försiktiga diskussion som först fördes under rubriken "Självfinansieringens problem".

En liberal skattepolitik och en "naturlig" konservatism i kreditgivningen till företagen, hade stimulerat till en ökad självfinansiering, dvs. till att använda kvarhållna vinster till investeringar. Här fanns ett uppenbart problem. Alltför höga vinster utgjorde nämligen ett starkt orosmoment i lönebildningsprocessen, hette det. Vid särskilt stora företagsvinster kunde påfrestningarna på den solidariska lönepolitiken bli övermäktiga; löneglidningar, kompensationskrav och en ökad lönespridning var att vänta. Om lönepolitiken ändå i en sådan situation lyckades moderera och samordna kraven, kunde det uppstå ett läge, som gav upphov till den allvarligaste invändningen mot en alltför långt driven självfinansiering: tillväxten av nationalförmögenheten tillföll på så sätt i största utsträckning företagens ägare, påpekades det.

Något oroande problem var detta ändå inte. Flera faktorer talade nämligen för behovet av "väl konsoliderade företag" även fortsättningsvis. Och var det så, att inkomst- och förmögenhetsfördelningen blev ojämnare, var det den ekonomiska politikens uppgift att via ändringar i beskattningen korrigera detta. Som "en motverkande faktor" nämndes slutligen ATP-fonderna samt "eventuella branschfonder".[91]

Redan av det nu återgivna resonemanget kan man utläsa en nymornad medvetenhet om ett vid det här laget ganska välkänt fackligt dilemma, det nämligen att en återhållsam lönepolitik – den handlingsväg som det rehnska idéprogrammet tog avstånd från men som ändå kom att prägla en stor del av 50-talets lönepolitik[92] – tenderar att leda till ökade förmögenheter hos företagsägarna. Insikten återfinns även i ett senare kapitel i utredningen, där man söker utveckla tanken på branschfonder som ett instrument för en energisk strukturrationalisering.

Utgångspunkten var den sedvanligt tillväxtpolitiska: hur skapa förutsättningar för ökad effektivitet inom näringslivet? Samhällets uppgift var naturligtvis att tillhandahålla den allmänna ramen för dessa strävanden, medan företagsledningarna måste ha det direkta ansvaret för att de också förverkligades, fastslog man. Men även ett samarbete mellan arbetsmarknadens parter borde komma i fråga. Dylika samarbetstankar mellan

olika branscher var av gammalt datum, påminde författarna, och hänvisade bl.a. till tjugotalets utredning om industriell demokrati och till Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.[93]

Fanns det då skäl att vänta sig, att ett organiserat samarbete mellan företagare och anställda i olika branscher verksamt kunde bidra till att främja de "expansionistiska krafterna" och höja effektiviteten? Av de fåtaliga samarbetsorgan, som redan bildats, kunde ringa vägledning hämtas. De hade knappast några förutsättningar att bli "instrument för en aktiv strukturrationalisering"; en sådan måste ju innebära "sammanslagning till livskraftigare företagsenheter, stöd åt branschens expansiva grenar och företag, godtagande av tillbakagång, förluster och avveckling för andra". Nej, en avgörande förutsättning för den expansionsprocess, som författarna syftade till, var att branschorganen tillfördes medel, som just kunde användas för den avsedda strukturrationaliseringen.

Det alternativ, man till sist stannade för, gick ut på att förhandlingsvägen söka skapa s.k. branschrationaliseringsfonder, vilkas huvudmotiv var att "finna former för företagen att i samverkan satsa på de expansiva krafterna". Men inte bara tillväxtmålet poängterades. Också en negativt formulerad fördelningspolitisk målsättning uppmärksammades:

> Den ekonomiska expansionen måste bygga på ökad kapitalbildning men i sådana former, som inte innebär en ständig förmögenhetstillväxt för kapitalägarna. Det är från denna utgångspunkt, som vi i det föregående har avvisat en allmän ökning av företagens självfinansiering som det väsentliga underlaget för den ekonomiska tillväxten. I branschrationaliseringsfonderna bör kunna förenas såväl en önskan om kapitalbildning utan förmögenhetstillväxt för enskilda som behovet av en branschvis bedriven aktiv strukturpolitik.

Vad gällde den praktiska utformningen av branschrationaliseringsfonderna var man mera fåordig. Fonderna skulle byggas in i det allmänna förhandlingssystemet och inte bildas genom lagstiftningsåtgärder, fasta avgifter eller bindande överenskommelser av annat slag. Jämsides med de ordinära löneförhandlingarna skulle parterna således kunna förhandla om avsättningar till olika branschfonder, vars tillgångar inledningsvis kunde användas för forskning, marknadsundersökningar, konsultationsverksamhet, särskild yrkesutbildning m. m. I takt med stigande kapitaltillgång kunde fonderna därefter påta sig sina egentliga ekonomiska uppgifter såsom att finansiera expansiva företag men även att avveckla icke lönsamma företag.[94]

Alldeles invändningsfri var nu inte den skisserade branschfondskonstruktionen, det hade författarna fullt klart för sig. Tre invändningar diskuterades. Först förutsatte idén att det fanns ett tillräckligt intresse hos båda parter för att förhandlingar om ett fondsystem överhuvudtaget skulle komma till stånd. På den punkten fanns ingen anledning till oro. För hur tedde sig vid en traditionell löneförhandling de praktiska alternativen till fondavsättningar? Arbetsgivarens huvudalternativ var en lönehöjning, som drog undan medel från företaget och branschen. Löntagarnas situation var mera intrikat.

> Den solidariska lönepolitiken försätter löntagarna i bärkraftiga företag och branscher ofta i det läget, att de tvingas avstå från en annars möjlig lönehöjning. Pengarna blir i stället kvar i företagen. Detta innebär en förmögenhetstillväxt för kapitalägarna även om åtgärden samtidigt medför en konsolidering av företagen och en förbättring av deras konkurrenskraft.

Sålunda, hette det vidare, borde det finnas ett intresse för fondavsättningar på ömse håll: hos företagarna att bevara vinsterna åt branschen, hos löntagarna att undgå den solidariska lönepolitikens negativa fördelningseffekter och samtidigt stärka branschens expansionskraft. De motstridande intressen som ändock existerade – företagarnas vilja att värna företagens "konsolideringsmöjligheter", löntagarnas önskan att driva upp "kontantlöneuttaget" – kunde endast komma till ett avgörande genom fria förhandlingar.

En annan tänkbar invändning – att branschfonder skulle kunna främja "gruppegoism" – avfärdades som irrelevant. Något utrymme för branschegoistiska tendenser fanns knappast, eftersom huvuduppgiften för fonderna ju skulle vara att använda av branschen själv hopsamlade medel så produktivt som möjligt, försäkrade man. Om det ändå fanns farhågor i den vägen, kunde dessa lätt förebyggas genom att samhället och konsumenterna fick viss representation i fondstyrelserna. Dock ansågs det rimligt, att representanterna för de parter, som tillskjutit medlen, också hade majoriteten och bestämmanderätten över medlens användning. Man kunde slutligen även tänka sig, att låta en del av avsättningarna gå till en centralfond, som skulle ha mera allmänna – och därmed mindre branschspecifika – uppgifter än branschfonderna.

Branschfondstanken kunde för det tredje, som det hette, "väcka betänkligheter av mera ideologisk och samhällsfilosofisk art". Onekligen skulle konstruktionen få till följd, att kapitaltillväxten i samhället i viss

mån skulle ske i "institut utan ägare", närmast i stiftelser utan klart specificerat huvudmannaskap. Det sågs inte som någon större olägenhet. Författarna erinrade om Ernst Wigforss' tankar om "samhällsföretag utan ägare", vilka ju var avsedda att utgöra ett alternativ till privata och statligt ägda företag. Emellertid markerade utredarna viss distans till den wigforsska idén:

> . . . medan Wigforss vill successivt urholka den privata äganderätten i bestående företag . . . innebär vår tanke ett bibehållande i stort av äganderätten till bestående företag med ett successivt omhändertagande av den nödvändiga kapitalökningen genom 'stiftelser utan ägare'.

Fonderna skulle alltså genom sin konstruktion ändå medföra framväxten av "en ny sektor" i samhället, och en sådan sades ligga väl i linje med den aktuella utvecklingen inom näringslivet.[95]

Låt oss för ett ögonblick stanna här och samla ihop tanketrådarna. Vad fanns det för nya inslag i branschfondsidén och hur förhöll den sig till fordomdags framförda förslag? Vi har tidigare analyserat en rad olika initiativ och uppslag från fackligt håll, vilka alla haft det gemensamt, att de på något sätt velat lösa problemet med de, som man tyckt, orättmätigt stora löneskillnaderna mellan hög- och låglönegrupperna inom rörelsen. Här kan i korthet erinras om Albin Linds tankar om "ett överförande av betalningsförmåga från en näringsgren till en annan" (1938), Knut Larssons förslag om en gemensam facklig plan för en rättvisare fördelning av företagens lönesumma (1945) samt Västerviksmotionens idéer om en "löneutjämningsfond" för att hjälpa dåligt betalda arbetare (1951).

1961 års branschfondsförslag hade primärt ett helt annat syfte. Fondernas allt överskuggande uppgift var – upprepades det gång efter annan i utredningen – att fungera som ett slags tillväxt- och rationaliseringsfrämjande motor i den nya expansionspolitikens tjänst; redan den växelvis använda benämningen "bransch*rationaliserings*fonder" lät antyda var tonvikten låg.[96] Först i andra hand skulle de också kunna tjänstgöra som ett fördelningspolitiskt korrektiv till den solidariska lönepolitiken – men den motiveringen intog sålunda en mycket undanskymd plats. Den lönepolitiska maxim, som formulerades i anslutning till branschfondsidén, hade med andra ord ett synnerligen måttfullt syfte: med branschfonder hoppades man åtminstone kunna undvika, att förmögenhetsklyftorna ytterligare ökade. Men problemet med de oförändrade löneskillnaderna inom arbetarkollektivet, som LO-ledningen nu tycktes finna allt mer be-

kymmersamt, hade man inga förhoppningar om att kunna lösa med ett sådant system; i det fallet satte man enbart sin lit till fortsätta ekonomiska framsteg och en aktiv näringspolitik.

I sin markering av att den solidariska lönepolitiken medförde negativa, ur facklig synpunkt oönskade fördelningspolitiska effekter, innebar emellertid utredningen ett uppvaknande, som lät ana att en försiktig nyorientering var på väg. Detta var första gången som lönepolitikens yttre utjämningsproblem överhuvudtaget fixerades i en officiell LO-rapport. Men samtidigt har vi sett, att denna fixering ingalunda var särskilt bestämd eller entydig. I själva verket finns det vissa påtagliga beröringspunkter mellan utredarnas fördelningspolitiska argumentering och den som Albin Lind stod för i sin tidigare behandlade 30-talsskrift. De medel, som inte togs ut i form av löner och sålunda stannade i företagen, medförde ju också, menade utredarna, att företagen konsoliderades och att deras konkurrenskraft stärktes. Det var något som inte minst löntagarna sades ha glädje och intresse av.

Här ser vi ånyo ett exempel på, hur bundenheten till den tillväxtpolitiska grundsynen gör argumenteringen kluven och odeciderad; liksom förr slits man mellan solidariteten med samhället och dess ekonomiska mål å ena sidan samt solidariteten med de egna (långlöne)gruppernas intressen å den andra.[97] Det är också mot den ideologiska bakgrunden man skall se den tydliga distanseringen till centrala delar av Ernst Wigforss' 50-talsförslag, vilket vi närmare behandlade i förra kapitlet. Wigforss betonade ju betydligt skarpare ägandets betydelse, och baserade dessutom sitt uppslag på någon form av finansiering via aktieägarnas vinster, inte via löneavgifter, som LO-utredarna föreslog.[98]

Man kan även ställa sig frågan, vilken vikt författarna egentligen tillmätte sitt eget uppslag. När man tar del av deras resonemang, är det stundom lätt att bibringas uppfattningen, att de inte ser branschfonderna som någon särskilt grandios idé – eller i alla händelser att de knappast har några överdrivna förhoppningar om att kunna realisera den.[99] Härför talar inte bara bruket av det föga tillitsfulla uttrycket "eventuella branschfonder"[100] och den noggranna inventeringen av tänkbara invändningar mot projektet. Hela argumenteringen kretsar kring struktur- och produktionsproblemen och går ut på att plädera för ett expansivt näringspolitiskt program. Frågan om att säkra kapitalbildningen i fördelningspolitiskt acceptabla former, som de föreslagna branschfonderna ju syftade till, kommer betydligt längre ner på önskelistan. Och för att lösa den knäckfrågan fäster författarna snarare större avseende vid de redan existerande ATP-

fonderna än vid sin egen teoretiska innovation.[101]

Kanske bidrog denna halvhjärtade, av reservationer och invändningar kringgärdade argumentering till att kongressdebatten i frågan blev så utomordentligt tam och lapidarisk. Endast två talare av sjutton ansåg det lönt att kommentera branschfondsidén. Metallordföranden Åke Nilsson fann alternativet vara intressant, men det hindrade inte att han satte åtskilliga frågetecken i marginalen. Att bygga in fonderna i det allmänna förhandlingssystemet föreföll vara en tämligen orealistisk väg, särskilt som det inte stod klart vilka "parter" det var man syftade på. Vidare kunde man frukta, att branschfonderna skulle öka utrymmet för en branschegoism, som i själva verket förhindrade den åstundade krympningen av vissa branscher. Överhuvudtaget var det tveksamt, menade Nilsson, om uppslaget verkligen hade några förutsättningar att lösa de angivna problemen och om det kunde betraktas som praktisk politik.[102]

Axel Hedberg, Skoarbetarnas ordförande, visade än större skepsis i sitt inlägg. Han erinrade om, att skoindustrin redan prövat branschrådssystemet i tio år. 1951 hade man träffat en uppgörelse med arbetsgivarna om en samarbetsnämnd (eller ett branschråd) på tvåpartsbasis, där det var meningen att olika saker av betydelse för produktionen skulle diskuteras. Resultatet var magert; arbetsgivarna föreföll inte ha haft något större intresse för det hela, och man hade inte heller hållit det antal sammanträden som förutsatts.

En särskild svaghet var bristen på pengar. För att få "respekt" behövde branschråden kapital, fastslog Hedberg. Det var svårt nog att klara lönenivån, och än mer problematiskt skulle det bli att förhandla sig fram till de medel, som utredarna hade avsett. "Men", framkastade talaren, "skulle det inte kunna tänkas att ett branschråd rekommenderar hos någon central instans att expansiva företag skall få låna pengar på hyggliga villkor från ATP-fonderna?" Med en sådan hjälp skulle mycket vara vunnet, även om planen inte prompt gick att realisera.[103]

Här föregrep Hedberg på ett framsynt sätt de tankar, som redan på nästföljande kongress ledde till ett uttalande om, att AP-fondens medel till viss del skulle kunna placeras som s.k. riskvilligt kapital i det privata näringslivet.[104] På denna punkt mötte han också, som väntat var, stor förståelse hos föredraganden, Rudolf Meidner. Gentemot Åke Nilssons farhågor för branschegoistiska tendenser upprepade Meidner blott de resonemang, som han som utredningsordförande varit med om att utforma. Den i sak hårdaste kritiken – avseende systemets praktiska funktionsduglighet – bemöttes inte alls.[105]

LO-rapporten 1966: branschfonder

"I början av 40-talet var uppgiften att söka bestämma den roll, som fackföreningsrörelsen skulle spela i det välfärdssamhälle, vars konturer avtecknade sig trots krigshotet. Tio år senare hade formerna för lönepolitiken i fullsysselsättningsekonomin ryckt i förgrunden. Efter ytterligare ett decennium presenterades fackliga program för samordning av alla strävanden att göra vårt näringsliv effektivare och för att vidga de organiserade löntagarnas inflytande i företagen. Vid tre tillfällen under två decennier belystes olika aspekter på förändringsprocessen: den institutionella, den lönepolitiska och den strukturella. Tidpunkten synes oss nu vara inne att rikta uppmärksamheten mer än tidigare på den enskilda människans villkor i föränderlighetens samhälle."[106]

Denna snabböversikt står att läsa i inledningen till en längre expertrapport, som förelades 1966 års LO-kongress.[107] Citatets avslutande mening markerar, att en intressant perspektivförskjutning inträffat. Efter decennier präglade av stordrifts- och rationaliseringstänkande, till marknaden anpassade krav på strukturomvandling, aktiv arbetsmarknadspolitik och "rationell" lönepolitik, ser LO-utredarna det nu mera som sin uppgift att närmare behandla de problem, som de fortgående branschrationaliseringarna och den allt snabbare automationen inom näringslivet skapar för de enskilda individerna. Redan rubriker som "Individens anpassningsproblem i blickpunkten" och "Människan och arbetet" antyder, att en försiktig omsvängning skett. Att förena effektivitet med "god anpassning i arbetslivet", att bevara en nödvändig föränderlighet i det moderna industrisamhället utan ökad otrygghet för människorna – det är det subtila problem, på vilket författarna nu söker finna lämpliga lösningar.[108]

Den nämnda attitydförändringen, som dock *inte* skall förstås så att tillväxtideologins grundvalar på något sätt rubbats,[109] medför även en viss omsvängning visavi frågan om i vilka former en ökad kapitalbildning – ett önskemål om vilket det enligt författarna föreligger "en långt gående enighet i vårt land" – skall ske. Sålunda ägnas ett helt kapitel i rapporten åt inkomst- och förmögenhetsfördelningens problem.[110]

I många västeuropeiska länder, konstateras det, har fördelningsproblemen livligt debatterats och förslag till lösningar lagts fram. Så icke i Sverige. Möjligen har det att göra med, fortsätter man, att löne-, skatte- och socialpolitiken setts som tillräckligt effektiva inkomstfördelningsinstrument i vårt land. Värdet av dessa instrument skall inte underskattas, men de har också sina klara begränsningar. Liksom i *Samordnad nä-*

ringspolitik formulerar man därför problemet på följande sätt: hur skall en önskvärd ökning av kapitalbildningen kunna ske utan "oförmånliga konsekvenser" för den rådande inkomst- och förmögenhetsstrukturen?

En rad olika alternativ diskuterades. Men varken ett ökat förtagssparande, investeringslöner eller till företagen knutna individuella vinstandelssystem kunde av skilda skäl accepteras.[111] Lösningen låg i stället i den fem år gamla idén om branschfonder. Några allvarligare invändningar mot tanken hade inte framförts, hette det. Följaktligen utgjorde den alltjämt ett alternativ, som förtjänade att prövas.

Men det innebar inte, intressant nog, att förslaget var identiskt med det tidigare framförda. Först kan vi notera, att bransch*rationaliserings*fonderna nu blivit blott och bart branschfonder, en förändring som bestämt skall ses som något mer än enbart en språklig rationalisering. Fondernas syfte och uppgifter har vidare underkastats smärre omformuleringar. Huvudsyftet är inte längre att satsa på "de expansiva krafterna" utan att "underlätta företagens och arbetskraftens anpassning till ändrade tekniska förhållanden". Överhuvudtaget sägs det inte ett ord om vikten av att finansiera just expansiva företag i industrin. Fondernas konkreta uppgifter förklaras fortfarande vara forskning, marknadsanalys, utbildning m.m., men de skall även handha "omskolning, avgångsvederlag och t.o.m. förtidspensionering av äldre utrationaliserad arbetskraft". Detta senare åliggande nämndes ej i 1961 års program. Slutligen lämnas frågan om fondernas finansiering öppen; sättet att beräkna avsättningarna bör också vara en förhandlingsfråga mellan parterna, menar man, och behöver inte nödvändigtvis knytas till företagens lönesumma.[112]

Samtliga de nu akttagna förändringarna bör ses som en återspegling av fackföreningsrörelsens mera reserverade hållning till strukturpolitikens effekter. Företagsnedläggningar, arbetslöshet, befolkningsomflyttningar, koncentrationstendenser, sociala identitetsproblem, hårdare arbetstakt, tydligare utslagningsmekanismer osv. – alla dessa faktorer och vad de för med sig nödvändiggör, att också människornas roll i de stora, tekniska enheternas tidevarv måste uppmärksammas.[113] Såväl omformuleringen av branschfondernas mera långsiktiga syfte som vidgningen av deras praktiska uppgifter till att gälla även omskolning och förtidspensionering av "utrationaliserad arbetskraft" skall ses ur det perspektivet.

Den reviderade verklighetsuppfattning, som dessa förändrade målangivelser på sitt sätt är ett uttryck för, berörde emellertid inte bara strukturomvandlingen och rörlighetspolitiken. Den kom även att framtvinga en något vidare diskussion kring fördelningspolitiken och dess brister, pro-

blem vilka 1961 års utredning tangerat med ytterligt flyktig hand. Författarna till 1966 års rapport kunde sålunda redovisa en del data om löneandelens utveckling samt om inkomst- och förmögenhetsfördelningen under efterkrigstiden, vilka pekade på att klassklyftorna i stort var oförändrade, alla ansträngningar till trots.

I en empirisk-teoretisk studie över hur samhällets inkomster fördelats mellan produktionsfaktorerna arbete och kapital under åren 1870–1950, publicerad samma år som den nämnda LO-rapporten, kunde ekonomen Karl Jungenfelt påvisa förekomsten av en s.k. "anticyklisk tendens": löneandelen steg vid konjunkturnedgångar och föll vid konjunkturförbättringar. Under ett konjunkturuppsving steg således kapitalinkomsterna relativt sett mer än löne- och arbetsinkomsterna. Från att ha nått ett bottenläge år 1913, sköt löneandelen trendmässigt i höjden fram till krisåret 1933. Därefter skedde en viss tillbakagång och – från och med 1940 – en stabilisering på en lägre nivå. I början av 1960-talet kunde dock löneandelen uppvisa en ny uppgång.

Av detta drar Jungenfelt den inte orimliga slutsatsen, att det tycks finnas ett samband mellan den trendmässigt svaga utvecklingen av löneandelen och en stabilisering av konjunkturerna. "Även om båda produktionsfaktorerna tjänar på en utveckling med full sysselsättning, skulle därför den största vinsten tillfalla kapitalet", fastslår han.[114]

Detta nedslående resultat, som man tycker skulle träffa "fullsysselsättningens" förespråkare i den fackliga ledningen med viss kraft, föranledde emellertid varken några längre kommentarer eller några principiella invändningar från LO-författarnas sida. I stället lät de sig nöja med att notera kalla fakta.[115] Sak samma var det med inkomst- och förmögenhetsfördelningen. Skattestatistiken visar, hette det i deras referat, att det inte skett någon inkomstutjämning under efterkrigstiden – och detta samtidigt som en mer än genomsnittlig ökning av de större förmögenheterna inträffat. Enligt Allmänna skatteberedningens siffermaterial, avgivet år 1964, hade t.ex. andelen personer med låg inkomst – högst 40 procent av medelinkomsten – stigit kraftigt sedan 1948, medan gruppen med "normalinkomster" minskat och andelen högre inkomsttagare ökat. Trenden var sålunda klar: inkomstfördelningen hade blivit ojämnare.

Än tydligare var tendensen till en ökning av de större förmögenheterna. För tiden 1957–1961 kunde skatteberedningen återge siffror, vilka redovisade en ökning av antalet förmögenheter med totalt 26 procent. För förmögenheter mellan 1 och 2 miljoner kronor var ökningen 35 procent, och för de största förmögenheterna – mer än 2 miljoner – inte mindre än

48 procent. Trots reservationer för eventuella svagheter i det refererade materialet ansåg LO-utredarna det ändå vara sannolikt, "att efterkrigsperioden med sin snabba framstegstakt, sin accelererade tekniska utveckling, sin betydande allmänna standardhöjning och sin höga sysselsättningsgrad ur inkomstfördelningssynpunkt inte har lett till större framgångar för löntagargrupperna som helhet".[116] Det var utifrån detta ytterligt måttfullt formulerade omdöme, bakom vilket dolde sig en pinlig insikt om fördelningspolitikens ofullkomlighet, som författarna sedan sökte återanknyta till 1961 års branschfondstanke.

Om branschrationaliseringsfonderna av årgång 1961 var ett uttryck för en oreserverad tillväxt- och utvecklingsoptimism, präglades sålunda 1966 års branschfonder av en mera dämpad och eftertänksam syn på de ekonomiska och tekniska krafternas spel. Fonderna skulle nu även sörja för, att den förordade rationaliseringspolitiken inte fick alltför kännbara följder för arbetarna. Ytterligare en skillnad var, att de lönepolitiska komplikationerna – såväl de yttre som de inre – nu tonades ned, och att de fördelningspolitiska frågorna i stället sågs utifrån ett vidare och mera övergripande perspektiv, nämligen utifrån behovet av samhällelig kapitalbildning i stort.[117]

Men bortsett från vad som här sagts – var det i övrigt fråga om några mera påtagliga skillnader mellan de två förslagen? Svaret är nej. Det "grundläggande problemet",[118] det som fonderna var avsedda att råda bot på, gällande fortfarande den defensivt uttryckta frågeställningen om hur näringslivets och samhällets kapitalförsörjning skulle kunna garanteras utan att förmögenhetsskillnaderna ytterligare ökade. Problemet var således *inte* hur exempelvis löntagarnas andel av nationalinkomsten skulle kunna ökas på kapitalägarnas bekostnad, på vems villkor den tekniska och ekonomiska utvecklingen skulle styras eller ens vem som kunde tänkas vinna eller förlora på denna utveckling. LO var ännu inte beredd att ta konsekvenserna av sina nyvunna insikter om ökad utslagning och vidgade klassklyftor i samhället.

Reaktionen på 1966 års kongressrapport var – liksom den fem år tidigare – synnerligen matt. Inte ett enda kongressombud tog i själva verket upp branschfondsfrågan till debatt.[119] Denna talade tystnad bör lämpligtvis tolkas så, att den fackliga opinionen – både på central och lokal nivå – inte var vare sig mogen eller villig att ge sig in på några experiment i föreslagen riktning. Propåerna från LO:s utredningskansli hade med andra ord inget stöd hos den fackliga ledningen i stort, och knappast heller hos de enskilda medlemmarna ute på fältet – i den mån man där överhuvudta-

get hade någon kännedom om dem.[120] Branschfondsuppslaget, konstaterade Rudolf Meidner i en översiktsartikel 1972, "syntes definitivt avfört från det fackliga handlingsprogrammet".[121]

Riktigt så dystra var nu inte framtidsutsikterna. Den påföljande kongressen 1971 beslöt att till slut – det var tredje gången gillt – låta utreda frågan. Men innan vi kommer in på det, låt oss försöka ge ett – med nödvändighet kortfattat – svar på följande fråga: varför blev det aldrig något av *60-talets* branschfondsidé? Den framfördes dock i två på varandra följande tunga utredningar, om än med skiftande motiveringar och utan att inta någon deciderad förstarangsplats. Ändå kom den aldrig att bli något mer än en skissartad skrivbordsprodukt, till synes långt från den fackliga praktikens värld.

I en något senkommen nekrolog, författad vid pass ett årtionde efter tillkomsten av 1966 års program, sökte den i sammanhanget starkt involverade Rudolf Meidner urskilja några tänkbara skäl till varför projektet så snöpligen havererat. Först pekade Meidner på det ointresse för fördelningsfrågorna, som i så hög grad kännetecknat fackföreningsrörelsens politik under en stor del av efterkrigstiden. Goda ekonomiska konjunkturer, en till synes väl fungerande blandekonomi och en stark inriktning på stabiliserings-, tillväxt- och rationaliseringsproblemen gjorde att frågor om medinflytande, medbestämmande och kapitalägande framstod som föga angelägna för "praktiska fackföreningsmän".

Från 60-talets början höll man vidare på med att bygga upp AP-fonderna, vid vilka man fäste stora förhoppningar i de fackliga leden. "I själva verket torde många inom fackföreningsrörelsen ha betraktat AP-fonderna just som 'löntagarfonder', dvs. löntagarnas medel, vars användning skulle bestämmas av löntagarna själva. Det skulle dröja ett drygt decennium innan man inom LO blev klart medveten om, att fonderna inte fyllde – och inte heller var avsedda att fylla – denna funktion", skriver Meidner. "Men det är naturligt att man, så länge illusionen fanns, inte fann det angeläget att bygga upp löntagarfonder med snarlika målsättningar."

Slutligen var lönepolitikens utjämnande effekt ringa ännu vid mitten av 60-talet, och det var därför inte förvånande, att kongressombuden ställde sig skeptiska till tanken att inrätta branschfonder som ett komplement till en föga framgångsrik lönepolitik.[122]

I sak torde det ligga en hel del i dessa allmänna iakttagelser. Onekligen lär den förhållandevis snabba ekonomiska utvecklingen under 60-talet samt den fackliga synen på denna och på AP-fondernas verksamhet ha

spelat en betydande roll i sammanhanget. Ekonomisk tillväxt och ökad kapitalbildning tycktes helt enkelt kunna säkras utan hjälp av några diffusa fondkonstruktioner. Men Meidners försök att söka använda det aktiva fackföreningsfolket och t.o.m. "löntagarnas" passivitet som ett slags förklaring till varför ingen nappade på hans idéer, är inte särskilt lyckat.[123] Det intressanta är i stället, att det i hög grad var just fackföreningsrörelsens styrande skikt som kan sägas ha varit offer för de "illusioner" i branschfondsfrågan, som Meidner senare ansåg sig kunna tala om.

Det yttre utjämningsproblemet aktualiseras

Under 60-talets senare hälft och 70-talets början – en ur politisk och facklig synpunkt utomordentligt händelserik period såväl här i landet som utomlands – sker en markant intensifiering och breddning av den lönepolitiska debatten inom fackföreningsrörelsen. Bakgrunden är helt allmänt den radikaliseringsvåg, som vid denna tid likt en ohejdbar tornado väller fram över stater i väst som i öst, och som bland mycket annat för med sig en viss ideologisk profilering inom den reformistiska svenska arbetarrörelsen.

Bakom denna våg, som fort nog dör ut och lämnar få substantiella spår efter sig, låg i sin tur en del dramatiska förändringar av redan tidigare antydd art. Den strukturomvandlingsprocess, som arbetarrörelsen inte bara accepterat utan direkt varit med om att driva på, börjar nu ifrågasättas. Krav på en aktivare, mera "human" näringspolitik reses. Ett stort antal böcker och utredningar pekar på existensen av oanade klassklyftor, miserabla sociala förhållanden och stark privat maktkoncentration i samhället.[124] Utvecklings- och välfärdsoptimismen bryts, och den gamla tron på att ekonomisk tillväxt automatiskt ger ökad rättvisa och utjämning får sig en svår knäck. Som kronan på verket upplever Sverige, som så länge betraktats som arbetsfredens förlovade hemland, en snabb ökning av antalet s.k. "vilda" strejker, vilka åtminstone inledningsvis har udden riktad mot brister och missförhållanden inom den fackliga rörelsen själv.[125]

För socialdemokratin leder denna utveckling till en mera kritisk hållning till marknadsekonomin, till en försiktig utbyggnad av den statliga företagssektorn[126] samt till allmänna krav på "ökad jämlikhet".[127]

För LO tar sig den påtalade ideologiska profileringen uttryck i en gradvis förskjutning av organisationens intressefokus från stabiliseringspolitiska till – i någon mening – fördelningspolitiska spörsmål. Tendensen

var vagt synbar redan när vi diskuterade det tidiga 60-talets två branschfondsförslag. När vi närmar oss ett nytt decennieskifte slår denna tendens igenom med full kraft. Närmare bestämt är det två saker som sker. Dels fördjupas och förstärks det inre utjämningsperspektivet genom en betydligt hårdare satsning – i teori som i praktik – på låglönegrupperna inom rörelsen. Dels accentueras det yttre utjämningsperspektivet genom en avsevärt skarpare kritik mot de sociala och lönemässiga skillnaderna *mellan* olika löntagargrupper på arbetsmarknaden samt mot samhällets ekonomiska klyftor i stort. Utjämningssynen vidgas med andra ord till att omfatta också grupper och sektorer *utanför* LO, vilket med tiden leder till att organisationen bl.a. formulerar krav på såväl medbestämmande i arbetslivet som kollektiva löntagarfonder.[128] För att riktigt förstå bakgrunden till och framväxten av detta yttre utjämningsperspektiv, till vilket vi strax återkommer, måste dock låglönefrågan och dess pånyttfödelse under 60-talet i korthet beröras.

Om vikten av att stödja de lågavlönade hade man, såsom vi kunnat iaktta i detta kapitel, talat allmänt och länge inom fackföreningsrörelsen. Men det skulle dröja ändå till 60-talets mitt innan denna diskussion fördjupades, och än längre innan några konkreta åtgärder vidtogs för att söka följa upp de ymniga solidaritetsfraserna. Fram till och med 1962 års avtalsuppgörelse var sålunda de specifika låglöneinsatserna mycket blygsamma.[129] 1964 och 1966 stod låginkomsttagarna visserligen i främsta rummet, men det rent pekuniära utfallet var fortfarande obetydligt.[130] När insikten om detta spred sig inom den fackliga rörelsen, ökade den interna kritiken närmast automatiskt och missnöjet med de begränsade resultaten bara växte.[131]

På socialdemokraternas extra partikongress i oktober 1967, höll LO-chefen Arne Geijer ett brett upplagt tal om behovet av inkomstutjämning och om bristerna i den dittills förda lönepolitiken. Visserligen hade den solidariska lönepolitiken, hette det pliktskyldigst, varit en viktig ingrediens i kampen för ekonomisk utjämning. Men, betonade Geijer, denna lönepolitik ”har kanske mer betytt framgångar i den meningen att den förmått hindra en vidgning av löneklyftorna inom fackföreningsrörelsen, men den har inte löst problemen beträffande inkomstfördelningen i det svenska samhället”. Med en sådan situation kunde inte LO, det framgick klart av ordförandens tal, på långa vägar känna sig tillfreds.[132]

Viljeinriktningen var således klar, men mot den indignerade rättfärdighetslidelsen stod en motspänstig verklighet i form av facklig revirbevakning och växlande ekonomiska konjunkturer. Därför var det inte

förrän i lönerörelsen 1969, som LO:s låglönesatsningar gav något ordentligt resultat. Det avtal som då träffades hade en klar låglöneprofil.[133] Denna allmänna inriktning, denna satsning på att främst bistå "de i lönehänseende lägst stående arbetaregrupperna" för att tala med LO-kongressen 1922,[134] har fortfarit att utgöra ett utmärkande drag även i 70-talets hittills träffade avtalsuppgörelser.[135]

På senare år har det vidare kunnat konstateras påtagliga framgångar för dessa utjämningssträvanden inom LO-kollektivet. Under perioden 1959 till 1976 minskade sålunda löneskillnaderna mellan olika avtalsområden med mer än hälften i procent räknat – eller från 30 till 13,1 procent. Särskilt under åren 1968 till 1974 skedde en snabb och tämligen kraftig löneutjämning mellan de berörda avtalsområdena (se diagram).[136]

Diagram 3.1. *Förtjänstutvecklingen. Avvikelse från industrins genomsnitt åren 1959–1976.*

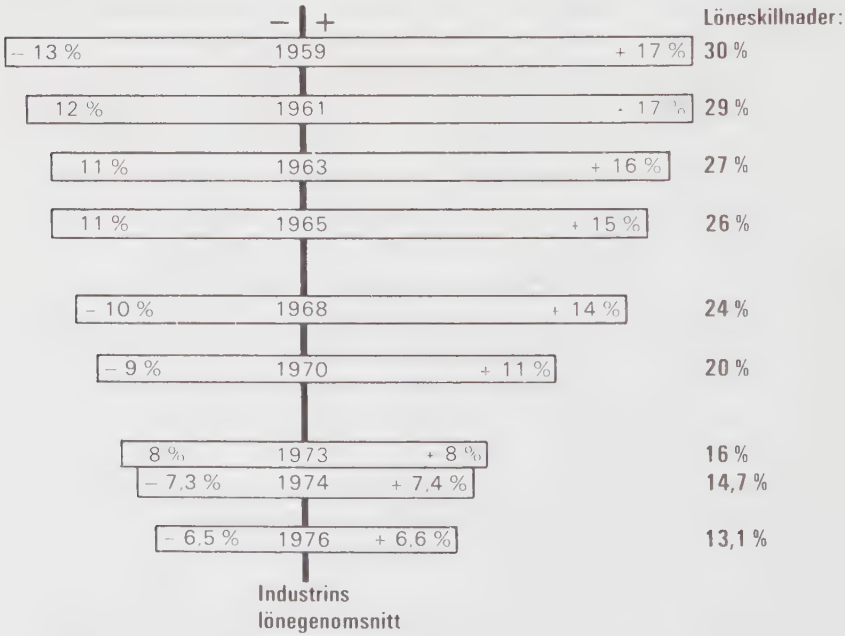

Diagrammet visar lönegapet mellan de olika avtalsområdena. Den lodräta linjen motsvarar snittlönen för alla, de vågräta staplarna visar hur många procent över respektive under snittlönen de skilda avtalsområdena ligger. Källa: *LO:s principförslag om löntagarfonder. Sammanfattning av kongressrapporten*, s. 8.

I programskriften *Lönepolitik,* avlämnad till LO-kongressen 1971, kom låglönepolitiken och utjämningsfrågorna allmänt att inta en mycket framträdande plats. En jämförelse med det rehnska idéprogrammet av årgång 1951 illustrerar väl det omslag som skett. I det senare stod, som vi minns, de stabiliseringspolitiska övervägandena helt i förgrunden. Det var produktionens effektivitet och ekonomins stabilitet som skulle främjas, och därunder fick alla krav på solidaritet och utjämning lov att böja sig. Tjugo år senare är perspektivet annorlunda. Inte så att värdet av samhällsekonomisk stabilitet på något vis sätts i fråga. Tvärtom är grunduppfattningen fortfarande den, att en avgörande förutsättning för att bedriva en lyckosam solidarisk lönepolitik är att man kan upprätthålla "en stabil samhällsekonomi". Nej, skillnaden är i stället att de fördelningspolitiska kraven – såväl de yttre som inre – nu betonas med betydligt större skärpa än tidigare. Den tidigare lätt pessimistiska uppfattningen, att en förbättring av de lågavlönades villkor endast kan åstadkommas via en genomgripande strukturell omvandling av näringslivet, är nu inte längre det allena saliggörande. De mera aktivistiska krav och åtgärder som berörs, markerar på så sätt en starkare tilltro till vikten av specifikt fackliga insatser för att uppnå större rättvisa och utjämning. Förbättrad information om inkomstskillnaderna mellan olika löntagargrupper samt en ökad insikt om tillväxtpolitikens begränsningar har gjort att frågorna om den egna låglönepolitiken och en allmän samordning av avtalsrörelserna hamnat i blickpunkten i 1971 års program.[137]

Accentueringen av låglönefrågan och vidgningen av utjämningsperspektivet leder till ännu en omformulering av den solidariska lönepolitikens innehåll. Genom LO:s lönepolitiska historia löper två skilda bestämningar av lönepolitiken, som vi tidigare sammanfattat i uttrycken egalitets- och differentieringslinjerna. Den förra, som allmänt pläderade för en utjämning av arbetarnas löner i solidaritetens namn, var, grovt uttryckt, förhärskande inom rörelsen före år 1951. Målet var att – utan närmare precisering – nå fram till så "enhetliga löneförhållanden" som möjligt. Den senare linjen, vilken starkt betonade vikten av rationellt motiverade löneskillnader, kom att dominera efter 1951, närmast i form av den lättfattliga devisen "lika lön för lika arbete".

År 1971 träder på nytt egalitetslinjen i förgrunden för LO:s lönepolitiska ambitioner. Nu ordas det föga om den "rationella" lönepolitikens företräden. Något förenklat skulle man kunna säga, att om 1951 års programförfattare sjöng lönedifferensernas lov, för deras kolleger tjugo år senare solidaritetens och jämlikhetens talan. "Den solidariska lönepolitiken

kommer i framtiden i högre grad än tidigare att betona den fördelningspolitiska målsättningen över hela lönemarknaden", heter det sålunda i programmet.[138] Fortfarande är man dock lika obenägen att tala om, hur långt man egentligen önskar gå i löneutjämningshänseende.[139]

LO-kongressen 1971: kapitalägarlinjen knäsätts

På Landsorganisationens händelserika kongress 1971, till vilken vi nu övergår, var stämningarna och kraven av naturliga skäl mera aktivistiska och profilerade än de varit bara fem år tidigare. Ja, kontrasten är faktiskt så pass slående, att man stundom frågar sig om det är samma organisation som kongressar. Den kommunistiska fackoppositionen, som fört en tämligen tynande tillvaro ända sedan 50-talets inledning, lever nu upp på nytt och går till storms mot facklig samarbetspolitik och lönepolitisk återhållsamhet. Särskilt stark kritik riktades mot den solidariska lönepolitikens kanske största underlåtenhetssynd: att den inte förmått överföra bolagens profiter till de arbetande.[140]

En liknande kritik återkom ofta även i de fyra metallmotioner, vilka utgör den direkta anledningen till att frågan om branschfonder, som varit aktuell inom LO i tio års tid, till sist blir föremål för en formell utredning. Vi skall nu mera i detalj analysera dessa motioner samt en del andra i sammanhanget relevanta dokument; speciell vikt läggs i det följande vid explicit framförda målformuleringar samt förslag till åtgärder för att nå de angivna målen.

I tre av motionerna, inlämnade av olika metallavdelningar ute i landet, utgick man just från den solidariska lönepolitikens bekanta och, tycktes det, svårlösta problem. Den huvudsakliga nackdelen med lönepolitiken, hette det i den första motionen, är att man med hänsyn till sysselsättningen inte kunnat ta ut större totala löneökningar än vad flertalet industrier kunnat klara. Det hade medfört att förmögenhetstillväxten hos ägarna inom de mera expansiva industrierna blivit oskäligt hög. Med tanke på den sneda vinstfördelningen hade medlemmarna inom dessa industrier inte alltid känt sig tillfreds med lönepolitikens effekter, påpekades det stillsamt.

Vad kunde man då göra åt detta sakernas tillstånd? Författarna erinrade såväl om 60-talets branschfondstanke som om det nyligen inrättade lönsparandesystemet i Västtyskland. Det senare kunde nog ha sina fördelar, men "ett svenskt alternativ bör också innehålla möjligheter att bättre fördela vinsten inom företagen". Motionen mynnade ut i ett förslag

om, att "lämplig form av fondbildning aktualiseras som lönepolitiskt instrument". Fondens eller fondernas användningsområden skulle vara teknisk utveckling och utbildning inom branschen och inom de fackliga organisationerna.[141]

Även Metallettan i Stockholm var kritisk mot att den solidariska lönepolitiken i så hög grad gynnade de vinstrikaste företagen. Men handlingsrekommendationen var annorlunda. En progressiv företagsbeskattning skulle möjligtvis lösa problemet. Då kunde man åtminstone åstadkomma vad de fackliga organisationerna inte förmår göra genom löneförhandlingar, nämligen "att ta en skälig del av de stora vinsterna". Bakgrunden till kravet var den kraftiga förmögenhetsökningen under senare år, vilken till stor del hade sin grund i de snabbt ökade företagsvinsterna. Bolagsskatten i Sverige var också enligt motionärerna "mycket förmånlig" för företagen. Genom en ny bolagsbeskattning hoppades man minska förmögenhetsskillnaderna samt öka samhällets resurser för att finansiera nödvändiga investeringar. "En skärpning av bolagsskatten är ett medel, som kan användas för att öka den ekonomiska demokratin."[142]

Förslag om en progressiv företagsskatt återkommer i en tredje motion, skriven av en metallavdelning i Oxelösund. Också i detta fall är det lönepolitikens brister som ligger bakom. Den solidariska lönepolitiken måste givetvis fortsätta, menar man, och det är likaså nödvändigt med stabila företag med möjlighet att investera i en takt som garanterar snabb ekonomisk tillväxt. Vad man inte kan acceptera, däremot, är "att av tidigare vinster välfyllda händer skall få ytterligare påfyllning". Därför måste man beskära vinsterna i de privata företagen och samtidigt garantera en snabb investeringstakt i näringslivet. De medel, som en progressiv bolagsskatt ger, skall avsättas för det enskilda företaget i likhet med de nuvarande investeringsfonderna.[143]

Gemensamt för dessa tre metallmotioner – förutom en likartad politisk och ideologisk grundsyn – är två ting. De är alla överens om, att den solidariska lönepolitiken varit av godo åtminstone i den meningen, att den kunnat tillförsäkra de extremt lågavlönade drägligare levnadsvillkor. Samtidigt yppar de alla farhågor för att samma lönepolitik på ett orättfärdigt sätt givit ägare till lönsamma företag ökade vinster, utan att dessa i tillräcklig utsträckning kommit löntagarna och samhället till del. Vad som inträffar 1971 är med andra ord att man ånyo med skärpa poängterar, att den solidariska lönepolitiken också har en "baksida", en "negativ biverkan" som det heter i Oxelösundsmotionen,[144] och föreslår åtgärder för att komma till rätta med den. Två handlingsvägar anvisas: någon form av

branschfonder och progressiv företagsbeskattning. Den först nämnda motionen kan – både vad gäller allmänna resonemang och uttalat syfte – i mycket ses som en senkommen respons på de branschfondsförslag, som Rudolf Meidner utan framgång sökte väcka intresse för på LO-kongresserna 1961 och 1966.[145]

Motionärerna hade emellertid inte enbart till syfte att få bukt med lönepolitikens skönhetsfläckar när de framförde sina förslag. Granskar man deras motioner ingående och noggrant, går det även att upptäcka två andra, i sammanhanget väl så intressanta målsättningar – ehuru argumenteringen här förvisso var både vag och grumlig. De önskade nämligen också – i mycket allmänna och oprecisa formuleringar – dels öka löntagarnas inflytande, dels säkra någon form av samhällelig (kollektiv) kapitalbildning till gagn för sysselsättning och investeringsverksamhet. Detta sistnämnda mål spelade faktiskt huvudrollen i en fjärde motion, som Metallindustriarbetareförbundet självt stod bakom.

Två kärnfrågor togs upp av motionsskrivarna, en näringspolitisk och en förmögenhetspolitisk. Den förra gällde bristen på en planmässig styrning av näringslivets investeringsverksamhet. Skall man kunna upprätthålla en fortsatt ekonomisk tillväxt och få utrymme för höjda reallöner och bättre sociala förhållanden, måste en stor del av våra samlade resurser användas till utbyggnad och förnyelse av industrins produktionsapparat, menade de. Problemet var, att företagens ryckiga investeringspolitik ledde till svårigheter för sysselsättningen och lönsamheten. Bristen på planmässighet föreföll också bli ett allt större problem för den samhällsekonomiska balansen. Betydligt kraftigare samhällsåtgärder krävdes. Närmast föreslogs att LO–SAP:s näringspolitiska kommitté skulle få i uppdrag att utarbeta förslag, som kunde åstadkomma ökad planmässighet i investeringarna och därmed en jämnare och tryggare sysselsättning.

Den senare frågan, som hade än vidare samhällelig räckvidd, rörde förmögenhetsbildningen och den ekonomiska maktkoncentrationen. Industrins investeringar hade i hög grad finansierats via företagsvinster, något som inneburit "en fortsatt förmögenhetskoncentration till traditionella ägaregrupper". Motionärerna hänvisade här till Koncentrationsutredningen, som nyligen kartlagt hur det svenska näringslivet styrs och kontrolleras av ett fåtal människor med dominerande ägarintressen i banker och industriföretag.

Men kapitalbildningen för 70-talets industriinvesteringar kunde inte lösas med 50- och 60-talens förlegade metoder; här måste nya och betydligt mer omfattande insatser tillgripas. En möjlighet var att låta AP-fonderna

få större frihet att placera pengar på aktiemarknaden. En annan, som författarna endast snuddade vid, var LO:s tidigare branschfondstankar samt liknande uppslag som framkommit i den kontinentala debatten. Vad det gällde för fackföreningsrörelsen var att undersöka "hur man kan åstadkomma ökade resurser för investeringar, utan att detta får negativa effekter för förmögenhetsfördelningen". Förslaget under denna punkt gick därför ut på att låta landssekretariatet "utreda om – och på vilket sätt – fackföreningsrörelsen skall engagera sig för kollektiv kapitalbildning, som ger löntagarna ökat inflytande över näringslivets utbyggnad".[146]

I denna sistnämnda och, får man anta, tungt vägande motion står således kapitalbildningsproblemet i fokus. För att uppnå en rad allmänna mål – en utbyggnad av olika branscher, större näringspolitisk styrning samt ökat löntagarinflytande i ekonomin – måste mer kapital på något sätt framskapas. Kruxet är att detta inte får ske på vilket sätt som helst; den redan sneda förmögenhetsfördelningen i samhället får inte öka ytterligare, menar man. Däremot sägs, som läsaren redan noterat, inte ett ord om den solidariska lönepolitiken. Denna tystlåtenhet visar, att Metalls förbundsmotion – till skillnad från de tre avdelningsmotionerna – hade mera vidsträckta syften och samhällsproblem för ögonen.[147]

Mycket av de resonemang och förslag, som Metalls flitiga motionäre presenterat, återkom i 1971 års lönepolitiska rapport. Den solidariska lönepolitikens idéer, sådana de nu fastslagits, förklarades som en oumbärlig del av den fackliga reformstrategin. Men ett antal "fördelningsproblem" fanns förvisso. Det första gällde "övervinstproblemet", fackets ständiga lönepolitiska dilemma. Målet för löntagarkollektivet måste vara att öka löneandelen, hette det. Den principen stötte emellertid på svårigheter i form av branschernas olikartade lönsamhet. Frågan ställdes så: skall löntagarna avstå från att "hävda sina möjligheter" i särskilt lönsamma företag och branscher? Författarna ställde sig tvivlande till en sådan lösning. Besvarades frågan jakande skulle ju vinstandelen i dessa företag öka, och fackets möjligheter att föra en solidarisk lönepolitik försvagas. "Även om det är ett löntagarintresse med välkonsoliderade och konkurrensdugliga branscher och företag torde det i längden vara svårt att förmå de anställda att inte ta ut högsta möjliga löner för att åtminstone hålla löneandelen konstant."

Nej, en rimligare framkomstväg var "att via olika åtgärder begränsa de mest vinstgivande företagens och/eller branschernas 'övervinster'". Konkret föreslogs – utan närmare precisering – en ändrad företagsbeskattning samt en utredning om branschfonder, dvs. i stort samma åtgärder som i de

fyra metallmotionerna. Därmed hade branschfondstanken till sist vunnit gehör även hos den styrande fackliga ledningen.[148]

Liksom i metallmotionerna – särskilt då i förbundsmotionen – fanns emellertid ytterligare en målsättning i rapporten, som gick vida utöver den solidariska lönepolitikens problem. Den typ av "vinstkorrigerande åtgärder", som måste till, skulle nämligen också ha till syfte att öka samhällets inflytande över näringslivets vinster.

Argumenteringen i detta avsnitt är delvis oklar, osammanhängande och därmed svårtolkad, men vad som föresvävade författarna var uppenbarligen att nå fram till en ur någon synpunkt mera demokratisk och fördelningspolitiskt rimligare kapitalbildningsprocess, utan att därför äventyra effektiviteten och "dynamiken i näringslivet". Den förordade vinstbeskärningen behövde heller inte, sades det, nödvändigtvis gå direkt till statskassan utan kunde t.ex. avsättas till särskilda investerings- eller branschfonder.[149]

Landssekretariatet kunde i sitt utlåtande instämma i mycket av vad de olika motionärerna och rapportförfattarna sagt. I fråga om företagsbeskattningen var dock saken, som sekretariatet såg den, en aning mera komplicerad än vad som framskymtat i motionerna. Syftet att åstadkomma en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning var visst angeläget, men förslaget om en progressiv bolagsskatt avvisades. I stället föreslogs att frågan om beskattning och avsättning av vinstmedel i investeringssyfte för en förmögenhets- och konjunkturutjämning skulle utredas.[150]

Under den talande rubriken "Näringslivets kapitalförsörjning" tog sekretariatet så upp förslagen om branschfonder. Dylika fondavsättningar var ur kapitalförsörjningssynpunkt inte längre lika angelägna sedan AP-fondens tillkomst och kraftiga tillväxt, hette det inledningsvis. Inflytandet i företagen borde huvudsakligen "grundas på de anställdas arbetsinsatser som sådana och inte vara beroende av deras eventuella sparande". Här knöt man med andra ord an till den traditionella, företagsdemokratiska linjen i arbetarrörelsens fackliga och politiska historia. Men det stannade inte härvid. "Ett löntagarinflytande grundat även på kapitalinsatser i företagen behöver dock inte uteslutas", fortsatte man. Frågan om att inrätta branschfonder eller fonder i andra former för kapitalbildning genom löntagarnas sparande ansågs vara av så betydande intresse, att den borde bli föremål för utredning.[151]

Sekretariatet fick igenom sina yrkanden på alla punkter.[152] Beslutet innebar, att LO efter långvarig tvekan accepterat tanken på att även söka

vidga inflytandet via någon typ av fondbildning av vinster och löntagarsparande i företagen.[153] Den företagsdemokratiska linjen hade därmed för första gången mött konkurrens från kapitalägarlinjen som grundval för löntagarnas inflytande.[154] Men även denna gång kan man, liksom 1961 och 1966, ställa sig frågan om intresset för saken egentligen var så särskilt stort. Ännu 1969 hade organisationens ledande språkrör *Fackföreningsrörelsen* i en ledare uttryckt stark skepsis inför vissa idéer om kollektiva företagsfonder. Sådana skulle bara kräva en enorm administration inom förbunden och ställa de fackligt ansvariga inför svåra avvägningsproblem, hette det då.[155] Och när beslutet om en branschfondsutredning väl fattats två år senare, ansågs det inte av sådan vikt, att det ens förtjänade att omnämnas i samma tidskrifts sammanfattande kongresskommentar.[156]

Intrycket av ointresse och bristande engagemang förstärks om man går till kongressdebatten i frågan. Den ende som utöver föredraganden, LO:s utredningschef Clas-Erik Odhner, berörde frågan i ett inlägg, var Metalls ordförande Åke Nilsson. Denne, som tio år tidigare uppträtt som uttalad kritiker av utredningsavdelningens första branschfondsförslag, talade sig nu varm för idén om löntagarnas medverkan i någon typ av kollektiv kapitalbildning. Bakgrunden till förbundets yrkande var, förtydligade han, att man ville få klarlagt "om det kan finnas en form av kapitalbildning som innebär en form till ökat inflytande i näringslivet – ett inflytande som ger oss möjlighet att påverka investeringarnas omfattning, inriktning och inte minst deras tidsmässiga genomförande". Hur denna kollektiva kapitalbildning skulle gå till och vilka institutioner som behövdes var en uppgift för utredningen att klara ut.[157]

I och med Åke Nilssons anförande hade alltså branschfondsfrågan, som bara två år senare skulle föräras epitetet den solidariska lönepolitikens "ödesfråga",[158] givit upphov till inalles tre olika debattinlägg på lika många LO-kongresser, varav Nilsson själv stått för två av dem. Trots kongressbeslutet 1971 är det således högst tveksamt om frågan ännu vid denna tid attraherade mer än en mycket begränsad och initierad del av den fackliga rörelsen.

Efter denna genomgång kan det vara dags att mera systematiskt försöka sammanfatta de *huvudmål,* som kommer till uttryck i motionerna, rapporten, sekretariatsutlåtandet samt kongressdebatten. Dessa mål är – för att nu nämna de mest centrala – tre till antalet. Det vi först stöter på är målet att söka *neutralisera de vinster* – "övervinster", som de redan började kallas – i högvinstföretagen, som den solidariska lönepolitiken för

med sig. Detta mål utgör det väsentliga inslaget i tre av Metalls motioner samt i den lönepolitiska rapporten. Därefter kan vi notera målet att främja en *ökad kapitalbildning* i kollektiva former för att garantera så önskvärda ting som tryggad sysselsättning, stabila investeringar, jämnare förmögenhetsfördelning samt helt allmänt en stadig tillväxt i ekonomin. Att detta var kärnpunkten i landssekretariatets yttrande liksom i Metalls myndiga förbundsmotion står utom allt tvivel. Men därtill figurerar detta mål, bakom vilket man lätt kan spåra den av alla omhuldade tillväxtideologin, i en eller annan form i samtliga här studerade källskrifter. Slutligen är målet att *öka löntagarnas inflytande* på grundval av de förordade kapitalsatsningarna – fast över vad och i vilken omfattning är inte alltid klart. Det talas i allmänna termer om att "öka den ekonomiska demokratin" och att ge löntagarna större inflytande i företagen,[159] men någon närmare målprecisering än så får vi inte.

Vad som är slående vid ett närmare studium av dessa försök till målformuleringar är, att de framstår som utomordentligt allmänna och att de därtill har föga av nyhetens friska behag över sig. Det hindrar likväl inte, att det finns en gemensam grundtanke – och en bekant sådan – i alla de granskade dokumenten. Den röda tråden är, att någon form av kollektiv kapitalbildning måste skapas för att bl.a. öka löntagarinflytandet och ta hand om de "övervinster", som den solidariska lönepolitiken frambringar. Här återkommer med andra ord den gamla kopplingen mellan tillväxtaspekten och inflytandeaspekten – nu på ett mera uttalat sätt än kanske någonsin förr.

Men det är högst oklart vad för slags fondbildning förslagsställarna tänkt sig. Alla de svåra frågorna rörande fondernas finansiering, struktur, uppgifter m.m. lämnas genomgående därhän, vilket naturligtvis gav utredningsmännen tämligen fria händer att så småningom konstruera lösningar efter eget tycke.

En intressant passus i sekretariatets utlåtande bör dock uppmärksammas. Det är den som talar om, att "frågan om branschfonder och annan fondbildning av vinster och löntagarnas sparande" bör utredas.[160] Tydligt är att LO-styrelsen här tänkt sig, att en fondfinansiering skall baseras på såväl företagarnas vinstandel som löntagarnas löneandel. Den hållningen i finansieringsfrågan innebär en följdriktig utveckling i förhållande till de båda utredningsförslagen 1961, som var lönefinansierat, och 1966, då man ej explicit tog ställning.

Hur skall man förklara, att samma fackliga ledning, som i åratal inte visat det ringaste intresse för idén om branschfonder, till slut ändå an-

ammar den och själv föreslår en utredning i frågan? Saken har givetvis många aspekter, men här skall jag stanna vid en i sammanhanget central förklaringsfaktor.

Vi har tidigare kunnat konstatera, att det under 60-talets senare hälft sker en tydlig skärpning av de fackliga kraven och av samhällskritiken överhuvudtaget. Kraven och kritiken har för fackets del sin grund i ett mer eller mindre utbrett *missnöje* med framför allt lönepolitikens fördelningseffekter och med förmögenhetskoncentrationen i näringslivet. Missnöjet kommer klart till synes i metallmotionerna till 1971 års LO-kongress. Vad man där pläderar för är inte en ändring av de traditionella målen – ekonomisk tillväxt och ökat löntagarinflytande – utan av medlen för att nå dessa mål. Ändringar i bolagsbeskattningen, aktivering av AP-fonderna, ökad samhällsstyrning och inrättande av branschfonder är de medel som föreslås och som vinner visst gehör bland kongressombuden och LO-ledningen.

Varför missnöjet i de fackliga leden börjar spira just mot 60-talets slut, har till icke ringa del att göra med, att det är den tidpunkt, då framgångarna för lönepolitikens egalitära linje på allvar börjar ge sig till känna. Lönespännvidden inom LO-kollektivet minskar påtagligt, och mot den bakgrunden är det föga förvånande att höglönegrupper som t.ex. metallarbetarna återigen upplever den solidariska lönepolitikens yttre utjämningsproblem som brännande aktuella.[161]

Vad som förefaller särskilt viktigt att betona i sammanhanget är, att det just är från Metall, rörelsens i särklass största och mest inflytelserika förbund, som kraven på en branschfondsutredning kommer. Att Metall på bred front tar upp frågorna rörande kapitalbildning och fondering av vinster – förutom i avdelningsmotionerna också i den långa förbundsmotionen – måste rimligen ha spelat en stor roll för utredningsbeslutet. I 1971 års lönepolitiska kommitté, som även den gick på utredningslinjen, ingick vidare förbundets dåvarande andre ordförande Bert Lundin som en av medlemmarna.[162] Det är knappast troligt att en branschfondsutredning överhuvudtaget kommit till stånd 1971 utan denna massiva uppbackning från Metalls sida.

I hur hög grad denna process också har samband med de omfattande socio-ekonomiska förändringar, som 60-talets snabba industriella och tekniska utveckling förde med sig, är det svårt att här säga något bestämt om. Historikern Bernt Schiller har i sin studie av LO, paragraf 32 och företagsdemokratin tyckt sig finna visst stöd för hypotesen, att tekniska och ekonomiska produktionsförhållanden i olika industrier gjort vissa

fackförbund mer angelägna än andra att under skilda perioder vilja förändra eller avskaffa gamla paragraf 32/23. Av särskilt intresse är, framgår det, Metalls situation. När förbundet tog upp paragrafen till debatt på 30-talet, hade dess ställning försämrats avtalsmässigt genom arbetsdomstolens rättspraxis. När Metall på nytt med kraft för fram de företagsdemokratiska frågorna under 60-talet, sker det enligt Schiller som det förbund, som "särskilt fått känning av de industriella strukturförändringarna".[163]

Med tanke på att företagsdemokrati- och kapitaldemokratifrågorna väcks ungefär samtidigt i 70-talets början och att Metall i båda fallen är mest aktivt av förbunden, ligger det nära till hands att anta, att strukturförändringar i ekonomin också påverkade Metalls offensiva agerande i branschfondsfrågan. Men för att nå närmare kunskap om detta måste hypoteser om vissa samband uppställas och prövas i empirisk forskning.

Under hela den tidsrymd av fackföreningsrörelsens lönepolitiska historia, som granskats i detta kapitel, har två centrala problem stått i analysens centrum. Det första, som vi kallat det inre utjämningsproblemet, har gällt på vilket sätt man skulle kunna hjälpa sämre betalda arbetargrupper inom rörelsen och i möjligaste mån utjämna löneskillnaderna mellan hög- och låglöneindustrier. Denna inre fördelningsfråga, som givit upphov till mängder av reformförslag under årens lopp, var det helt dominerande lönepolitiska debattämnet inom LO ända från 20-talets början och fram till den senast behandlade kongressen 1971.[164]

Det andra, yttre utjämningsproblemet – den solidariska lönepolitikens effekter i inkomst- och förmögenhetsmässigt avseende – ägnades länge ett synnerligen förstrött intresse inom rörelsen.[165] När det på allvar började uppmärksammas i 40-talets början, var det inte oväntat lönepolitikens mera utrerade kritiker som tog upp saken. Enligt dessa var ju den solidariska lönepolitikens målsättning alldeles för begränsad; inga reella problem kunde lösas med ett så diminutivt syfte som att den ena arbetargruppen inte fick tjäna en krona mer om dagen än den andra, framhölls det. Nej, i stället var det aktieägarnas och bolagsherrarnas profiter som borde angripas.[166]

Det skulle komma att dröja ända till år 1961, innan LO något mera utförligt tog upp lönepolitikens yttre utjämningsproblem. Men problemfixeringen i *Samordnad näringspolitik* var, som vi erinrar oss, inte helt distinkt. Visst var det en svårighet att lönepolitiken medförde att vissa företagares förmögenheter ökade, men samtidigt konsoliderades ju företa-

gen och det var en källa till tröst. I själva verket hade programmets "branschrationaliseringsfonder" endast i ringa mån till syfte att bemästra lönepolitikens avigsidor; dess främsta funktion låg i att säkra kapitalbildning och ekonomisk tillväxt. Kunde detta ske utan att förmögenhetsklyftorna ytterligare vidgades var det gott och väl, men att korrigera brister i fördelningspolitiken var annars primärt den ekonomiska politikens uppgift.[167]

Fem år senare presenterades så en något reviderad branschfondsvariant; förändringarna var emellertid ej av grundläggande natur. Kapitalbildningsfrågan stod fortfarande i centrum, men man kan iaktta en klart större medvetenhet vad gäller strukturpolitikens verkningar och fördelningsproblemens existens. Kopplingen till lönepolitikens utjämningsfrågor var dock snarare svagare 1966.

När branschfondstanken ånyo dyker upp på den fackliga dagordningen år 1971, har lönepolitikens yttre utjämningsproblematik betydligt accentuerats. Nu står frågan om förhållandet mellan löner och vinster samt den privata ekonomiska maktkoncentrationen i hög grad i debattens centrum; dock är detta mera uttalat och direkt i metallmotionerna och i kongressdebatten än i den fackliga ledningens olika yttranden.[168] Den lönepolitiska rapporten präglas t.ex. av ett visst mått av ideologiskt vankelmod i dessa frågor, som till en del påminner om LO-utredningen 1961.

Betraktar man alla de förslag och propåer med anknytning till fondfrågan, som utarbetas och läggs fram inom LO under tioårsperioden 1961–71, är det emellertid likheterna snarare än skillnaderna, den stora kontinuiteten snarare än de tvära omkastningarna som bör framhävas. I grund och botten är de alla samma andas barn och uttryck för en gemensam facklig strävan: att söka finna en konstruktion för någon typ av samhällelig, kollektivt formad kapitalbildning, vari en rad gamla och angelägna fackliga krav avseende lönepolitik, löntagarinflytande, utjämning, sysselsättning och tillväxt skulle kunna samsas och förenas. Eller uttryckt med andra ord: att söka hitta en samlande formel, en *reformistisk syntes* mellan å ena sidan behovet av kapitalbildning och ekonomisk tillväxt – ideologins tillväxtpolitiska element – och å andra sidan önskemålet om inflytande och rimlig fördelning av samhällets och företagens ekonomiska nyttigheter – ideologins fördelningspolitiska element. Merparten av de problem, som behandlats i kapitlet, har i hög grad gällt detta sökande efter en verkningsfull reformistisk syntes. Vad som tillkommer och växer sig allt starkare från mitten av 60-talet är en ökad beredvillighet att klä denna anrika strävan i en mera uttalat fördelningspolitisk språkdräkt och ge den en vidare, samhällelig betoning.

Samtidigt har vi också kunnat lägga märke till, hur extremt defensivt och försiktigt syntesproblemet länge formulerades. En ökad kapitalbildning bör inte, har det ofta hetat, få negativa – "oförmånliga" – effekter på inkomst- och förmögenhetsstrukturen; längre har man i allmänhet ej sträckt sina krav. Genomgående har sålunda kapitalbildningsmålet – helt i överensstämmelse med ideologin – prioriterats inom LO-leden, medan de olika utjämnings- och inflytandemålen mestadels placerats först i andra förslagsrummet. Inte ens i början av 70-talet, då de fackliga kraven reses med en styrka som kanske aldrig förr, är det aktuellt att ifrågasätta den primära inkomstfördelningen mellan arbete och kapital.

Sådant var läget när branschfondsutredarna under Rudolf Meidners ledning gjorde sig klara att så småningom påbörja sitt arbete. Vad de företog sig och hur de resonerade under utredningens gång, skall närmare analyseras i nästa kapitel. Läsaren bör dock ha i minnet – saken kan ej ofta nog poängteras – att LO:s nya kapitalägarlinje i 70-talets början fortfarande var en mycket marginell och undanskymd facklig fråga, som alls inte väckte någon större uppmärksamhet eller entusiasm i de egna leden och än mindre i samhället i övrigt. Ännu skulle det dröja några år, innan spörsmålet om löntagarnas del i företagens kapitaltillväxt trädde fram som en första rangens stridsfråga i svensk politik.

Noter till kap. 3

1. Av de arbeten som under senare år granskat den solidariska lönepolitiken bör nämnas Hadenius 1976, s. 68 ff., 91 ff., 118 ff.; Lewin 1977, s. 131 ff., 204 ff.; Meidner 1974 samt Ullenhag 1970. Därutöver har LO:s lönepolitik behandlats mera översiktligt i böcker av Carlsson 1969, s. 64 ff.; Casparsson 1948, s. 474 ff.; Elvander 1969, s. 142 ff.; Hansson 1938, s. 271 ff.; Holmberg 1968, s. 166 ff.; Johnston 1962, s. 276 ff., 319 ff.; Karlbom 1955, s. 215 ff.; Karlbom 1969, s. 189 ff.; Meidner & Öhman 1972; Rundblad 1964, s. 26 ff. Översiktliga framställningar av lönepolitik i Sverige ges även i Barbash 1972, s. 15 ff. och i Edgren m.fl. 1973, s. 25 ff.
2. Hansson 1938, s. 270 f.
3. Karlbom 1969, s. 190.

4. *LO-kongressen* 1922, s. 283 f. (cit. s. 283 och 284). I kongressbetänkandet *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* från 1941 räknas till *den skyddade hemmamarknadsindustrin* statliga och kommunala arbeten, handels- och samfärdsel, viss fabriksindustri utan nämnvärd utländsk konkurrens som grafisk industri, bagerier, bryggerier, tobaksfabriker samt de flesta företag inom byggnadsämnesindustrin, snickeri- och möbelindustrin m.m. Till *konkurrensindustrin* hänförs de företag, som till övervägande del producerar exportvaror samt de företag som i huvudsak har avsättning på den inhemska marknaden, men möter kännbar konkurrens från utländsk import. Se ibid., s. 88.
5. *LO-kongressen* 1922, s. 285.
6. Karlbom 1969, s. 189 ff. Första gången kravet restes i kongressammanhang på att huvudorganisationen skulle engagera sig för en löneutjämning till förmån för de sämst ställda grupperna, var på *LO-kongressen* 1903, s. 50. Jfr. Ullenhag 1970, s. 19.
7. En översikt över löneutvecklingen inom förbunden åren 1920–1937 ges i *Fackföreningsrörelsen och näringslivet,* s. 87 ff.
8. *LO-kongressen* 1926, s. 53 f. (cit. s. 53).
9. Ibid., s. 174 f.
10. Ibid., s. 64 ff., 75, 180 ff. Man bör här notera det tydliga samband som fanns mellan LO-ledningens uttalanden om löneutvecklingens beroende av ekonomin och det samarbete rörande arbetsmarknadens reglering, som sedermera kommer till stånd med SAF. En samverkan som syftade till att åstadkomma rationalisering och ökad tillväxt gav, ansåg man, en möjlighet att påverka det "samhällsekonomiska utrymmet". Hadenius 1976, s. 44 f.
11. *LO-kongressen* 1926, s. 175 (cit.) och 252 f. (cit. s. 253).
12. Ibid., s. 181 och 184 (beslut).
13. Något bör här sägas om de konkurrerande fackliga idéströmningar, som fanns vid denna tid; de påverkade, kan man anta, det lönepolitiska debattläget inom LO. Den syndikalistiska SAC, som bildats 1910, hade åren efter första världskrigets slut viss framgång för sina idéer, vilka gick ut på att plädera för en federalistisk organisationsmodell och för att via den rena ekonomiska kampen bringa kapitalismen på fall. Framgången var dock relativt kortvarig, och under 1920-talet var det i stället oppositionen inom de kommunistiska fackliga leden som växte sig förhållandevis stark, särskilt på det lokala planet. Som mest beräknar man att kommunistpartiet (SKP) kontrollerade ungefär en femtedel av avdelningarna inom LO-förbunden. Bl.a. på grund av ständigt skiftande strategiska positioner – ena stunden en försonlig enhetsfrontstaktik, den andra en militant klass mot klass-linje – hade dock de kommunistiska idéerna på det fackliga området svårt för att vinna någon mera varaktig genklang inom fackföreningsrörelsen i stort. Utförligare om SAC, se Persson 1975, s. 37 ff. Om SKP, se Berntson 1972, s. 3 ff.; Gärdvall 1974; Hadenius 1976, s. 33 f., 40 ff.; Kennerström 1974, s. 26 ff.
14. Ullenhag 1970, s. 34 ff.
15. *LO-kongressen* 1936, s. 447 ff. (cit. s. 448). Motionen, som bar numret 224, hade ett starkt stöd i landssekretariatet och uttryckte sålunda tankegångar som även omfattades av LO-ledningen i stort. Om dess tillkomsthistoria, se Ullenhag 1970, s. 38. Se även Karlbom 1969, s. 63 f.

16. *LO-kongressen* 1936, s. 455 ff.
17. Meidner 1974, s. 7.
18. *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, s. 215 ff. (cit. s. 215). Konkret föreslogs – vilket var nytt – att en ansluten organisation, som avsiktligt åsidosatte LO:s konstitution eller vad dess behöriga organ beslutat, skulle kunna uteslutas. Nytt var också att förbunden inte utan landssekretariatets tillåtelse kunde utlysa strejk som berörde mer än tre procent av deras respektive medlemsantal. Även sekretariatets rätt att delta i förbundens avtalsförhandlingar skulle utvidgas, en inskränkning i rörelsefriheten som dock skulle kompenseras av att de i framtiden för första gången skulle kunde erbjudas stöd också vid anfallsstrider. Se ibid., s. 215 ff. För den omfattande kongressdebatten, se *LO-kongressen* 1941, s. 136 ff. (beslut s. 256, 444 ff.).

    Beslutet och dess konsekvenser har tidigare skildrats av bland andra Meidner 1974, s. 11, Ullenhag 1970, s. 47 ff. samt Hadenius 1976, s. 56 ff. I den senare argumenteras för en nytolkning av *skälen* för de långtgående konstitutionella förändringarna. I polemik med bland andra de två övriga nämnda författarna hävdar Hadenius, som det synes med rätta, att det var Saltsjöbadsöverenskommelsen 1938 och det nypåtagna ansvaret inför samhället och *inte* den solidariska lönepolitiken som motiverade LO:s centralisering. Se Hadenius 1976, särsk. s. 63 ff. och nedan, not 22.
19. Första gången centrala avtalsförhandlingar förekom var 1952. Därefter följde några år av förbundsvisa förhandlingar, det system som även tillämpats tidigare. Men från 1956 återupptogs de centrala förhandlingarna, vilka allt sedan dess varit normerande för arbetsmarknadens parter. Hadenius 1976, s. 85 ff.; Hart & v. Otter 1973, s. 27 ff.; Meidner 1974, s. 33 ff.; Victorin 1973, s. 73 ff.
20. Smith 1976, s. 126. Arbetslösheten för fackligt organiserade arbetare låg år 1929 på drygt 10 procent för att snabbt stiga till över 22 procent 1932 och 23 procent 1933. Någon statlig arbetslöshetshjälp existerade då ej. Olsson 1976, s. 240.
21. Konflikterna berörs närmare i Apitzsch 1972, s. 61 ff.; Kennerström 1974, s. 58 ff., 87 ff.; Kupferberg 1972, s. 36 ff.; Svensson & Svensson 1972, s. 3 ff. Allmänt om de fackliga konflikterna 1931–34 med särskild inriktning på motsättningarna mellan olika partipolitiska och fackliga synsätt, se Olsson 1976, s. 242 ff.
22. Saltsjöbadsavtalet hade två huvudsyften: dels att befrämja arbetsfreden, dels att förebygga statlig inblandning på arbetsmarknaden. Vissa typer av stridsåtgärder – vedergällningsaktioner, politisk och religiös förföljelse, anlitande av strejkbrytare samt aktioner mot tredje man – förbjöds. Parterna förband sig även att ta ansvar för att förhindra konflikter, som berörde vitala samhällsfunktioner. Dylika frågor skulle handhas av Arbetsmarknadsnämnden, ett centralt samarbetsorgan bestående av tre representanter från vardera SAF och LO. Avtalet innehöll vidare bl.a. föreskrifter om en mera enhetlig förhandlingsordning, innebärande att lokala förhandlingar som strandade alltid skulle föras upp till förbundsnivå för avgörande. Utförligare om avtalet och dess behandling inom LO, se Hadenius 1976, s. 53 ff. och Westerståhl 1946, s. 199 ff.
23. Begreppet "solidarisk lönepolitik" har använts från tid till annan inom fackföreningsrörelsen, dock oftast utan att betydelsen varit särskilt klar. Första gången det användes i mera "officiella" sammanhang torde ha varit i ledaren i *Fackföreningsrörelsen* 1937: 38, s. 263 ff.
24. Lind 1938, s. 17 ff. (cit. s. 21, 22, 23 och 25).

25. Organisationens lönepolitiska profil kom faktiskt att förbli tämligen diffus ända fram till dess att betänkandet *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* antogs år 1951 (mera om detta ovan, s. 72 ff.). LO-redaktören Sigfrid Hansson tog upp dilemmat vid en debatt på representantskapet år 1930. Det var genant för fackföreningsrörelsen, förklarade han, att den ännu saknade en klar lönepolitisk plattform. Hans förslag om att man skulle tillsätta en kommitté för att utarbeta ett dylikt program vann dock ingen anslutning; sekretariatet såg en risk i att alltför mycket binda sig vid teoretiska principer. Hadenius 1976, s. 45.
26. Något klart samband mellan lönsamhet och löneläge torde det generellt vara svårt att peka på. Höglönegrupper kan mycket väl förekomma i s.k. "lågvinstföretag" och omvänt. I en studie av ett 80-tal verkstadsföretag åren 1970–73, görs ett försök att något belysa denna annars outforskade problematik. Se *LO-rapporten* 1976, bil. 4, s. 193 ff.
27. Denna kritik redovisas närmare ovan, s. 62 ff., såsom den kom att ta sig uttryck på LO-kongressen 1941.
28. Lind 1938, s. 26 ff. (cit. s. 29 och 30).
29. Ibid., s. 30.
30. August Lindberg var LO:s sjätte ordförande. Den förste var Fredrik Sterky (1898–1900). Därefter följde Herman Lindqvist (1900–20), Arvid Thorberg (1920–30), Edvard Johansson (1930–36), Albert Forslund (1936). Efter Lindberg kom Gunnar Andersson (1946), Axel Strand (1947–56) och Arne Geijer, vilken 1973 lämnade plats för nuvarande ordföranden Gunnar Nilsson.
31. Ullenhag 1970, s. 53 f. Undantagna i denna bild var textilindustrin, som till följd av den utländska konkurrensen hade ett osedvanligt lågt löneläge samt den norrländska gruvindustrin, som hade ett högt löneläge.
32. *LO-kongressen* 1941, s. 120.
33. Ullenhag 1970, s. 56 f. (cit. s. 57). Samma tankar återkom senare i *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* 1944, s. 15, 122 f.
34. Ullenhag 1970, s. 55 f. (cit.).
35. *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, s. 186 ff., 213 (cit. s. 187, 186 och 188).
36. Denna typ av "fördelningssocialism" är ett grundläggande element även i dagens reformistiska (socialdemokratiska) ideologi. En framträdande exponent för denna syn är förre industriministern och socialdemokraten Rune Johansson: "Jag brukar använda ordet fördelningssocialism – denna ständiga strävan inom socialdemokratin att förbättra situationen för de eftersatta grupperna. Den är ideologiskt och moraliskt betingad. Men man kan ju – om man så vill – se kallt ekonomiskt på dess konsekvenser: ytterst främjar den produktionen. En idealistiskt inriktad politik som inte inser det angelägna i att vårda sig om näringslivet lär snabbt få se välståndskällorna sina." "Få förstår demokratin bättre än Wallenberg", intervju med Rune Johansson, *Veckans affärer* 1975:26, s. 85.
37. För kopplingen inflytande–tillväxt, se även Å. Olsson 1977, s. 30 ff. samt Schiller 1974, s. 109. Uttrycket den "historiska kompromissen" återfinns också i Korpi 1976a, s. 31 ff. och 1977, s. 19 ff., där det närmast används för att karaktärisera socialdemokratins politik från 30-talskrisen och framåt. Avsnittet om den reformistiska ideologin bygger även till vissa delar på inledningskapitalet i Elander 1977, s. 14 ff., 21 ff.

38. *LO-kongressen* 1941, s. 77 f. (cit. s. 78).
39. Ibid., s. 86 ff. (särsk. s. 87 f.). Se även mot. nr. 4, s. 81.
40. Bland kritikerna, vilka framförde invändningar av olika slag, kan nämnas Sven Ekström (gjutarna), ibid. s. 142, Sigvard Cruse (typograferna), s. 171, O. Ildvad (försäkringsfunktionärerna), s. 184, E. Norrman (byggnads), s. 195 ff. – samtliga från förhållandevis välsituerade förbund. Bland dem som mest helhjärtat ställde upp för den förda lönepolitiken märktes Albin Lind, s. 224 ff.
41. Ibid., s. 152 ff. (cit. s. 154), 163 f. och 221 f. August Lindberg avvisade kritiken med samma argument som vi mött tidigare: att man "i första hand" skulle arbeta för de eftersatta gruppernas intressen innebar inte alls att man eftersatte fackets "egentliga" uppgift, nämligen att för arbetarklassen få ut så stor del av produktionsresultatet som möjligt. Ibid., s. 197 (cit.), 253 f.
42. *LO-kongressen* 1941, s. 82 f. (cit. s. 82). Se även mot. nr. 8 från samma förbund, ibid., s. 84 ff.
43. Detta behandlas närmare i Hirdman 1974, s. 110 ff.
44. 1941 års LO-betänkande hade i och för sig också – trots de skilda konfliktperspektiven – den uppfattningen, att de lågavlönade arbetarna inte kunde få ut högre löner om deras kamrater avstod från att förbättra sin ställning (*Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, s. 187). Egentligen var det bara Albin Lind som företrädde en motsatt ståndpunkt.
45. *LO-kongressen* 1941, s. 120. Tio år tidigare hade det t.o.m. hetat, att egoismen också måste ges erforderligt utrymme. Att genom kongressbeslut förhindra de bättre betalda arbetarna att förbättra sina lönevillkor, skulle nämligen ofelbart leda till rörelsens splittring. *LO-kongressen* 1931, s. 44 ff.
46. Jfr. Hadenius 1976, s. 77 f., 118 ff.
47. Ovan, s. 53 och 59.
48. *LO-kongressen* 1941, s. 222 och 197 f. Jfr. s. 209 f. (Hjalmar Werner, Grov- och Fabriksarbetarna).
49. Jfr. Hadenius 1976, s. 51.
50. Ullenhag 1970, s. 78 f. Löneutvecklingen under perioden 1939–50 för vissa huvudgrupper inom LO redovisas och diskuteras i *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 105 ff. Om krigsförhållandena och den fackliga politiken allmänt, se även Casparsson 1948, s. 583 ff.
51. Lindbeck 1969, s. 26 f.
52. Larsson 1945a, s. 601 ff. Larsson hade redan på kongressen 1936 ivrat för en solidarisk lönepolitik under LO:s ledning (*LO-kongressen* 1936, s. 456 f.). Men trots att han i många år var de samordnade förhandlingarnas kanske främsta supporter, var det – åtminstone i ovannämnda artikel – oklart vilken grad av centralisering han egentligen ansåg att en planerad lönepolitik krävde.
53. Ekström 1945a, s. 303 f. (cit. s. 304).
54. Larsson 1945b, s. 442 ff. Se även Ekström 1945b, s. 543 f.
55. På LO-kongressen 1946, då Larsson återkom med i stort sett samma synpunkter som i tidskriftsartiklarna, fick han stöd av flera företrädare från låglöneförbunden. *LO-kongressen* 1946, s. 155 ff., 173 ff.
56. *LO-kongressen* 1951, s. 120 ff. (cit. s. 123 och 124).
57. Ibid., s. 146.

58. Ibid., s. 168 f. (cit. s. 168). Citerad talare: Anton Helin.
59. Ibid., s. 208 (beslut).
60. Se ovan, s. 31 f. Det bör ånyo understrykas, att Västerviksförslaget sålunda avsåg upprättandet av en *löne*utjämningsfond, vilket inte framgår av framställningen i Meidner m.fl. 1975, s. 11 och *LO-rapporten* 1976, s. 20 f.
61. Perspektivet utvecklades av samme motionär i en längre näringspolitisk motion. Det var krafternas spel inom det kapitalistiska samhället som hindrade genomförandet av en solidarisk lönepolitik, hette det. Tyvärr nödvändiggjorde denna lönepolitik en anpassning till lönsamheten inom de minst lönsamma industrierna. Och av det som arbetarna avstod från genom återhållsamhet i lönekraven kom en avsevärd del företagarna och aktieägarna till godo. Lösningen låg enligt motionären i en socialisering av näringslivet. Endast i ett sådant system skulle den solidariska lönepolitikens nackdelar kunna elimineras. *LO-kongressen* 1951, s. 401 ff. (särsk. s. 403 f.). För liknande kritik, se ibid., s. 188 ff.
62. Ullenhag 1970, s. 105. I teorin – men knappast i praktiken – har betänkandet och dess idéer varit vägledande för LO:s lönepolitik ända sedan det först presenterades 1951. Se t.ex. *LO-kongressen* 1971, s. 738 (Arne Gejier).
63. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen,* s. 5 f. Betänkandets grundläggande idéer hade utvecklats av Rehn och Meidner i några tidskriftsuppsatser mot 1940-talets slut. Se Rehn 1948, s. 135 ff.; Rehn 1949, s. 461 ff.; Meidner 1948, s. 464 ff. För en utförlig sammanfattning av deras teser, se Ullenhag 1970, s. 87 ff. Om den efterföljande debatten utanför LO, se även Furåker 1976, s. 152 ff.
64. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen,* s. 37 ff. och 105 ff.; Hadenius 1976, s. 72 f.
65. Ibid., s. 73 ff. (cit. s. 73); *LO-kongressen* 1951, s. 129 (cit.). Den livliga aktiviteten på lönepolitikens område ledde år 1949 till en stor debatt i *Fackföreningsrörelsen,* där ett flertal förbundsordförande lade ut texten i lönestoppets skugga. I allmänhet krävdes i dessa inlägg att en ökad lönepolitisk samordning borde komma till stånd för att garantera en effektiv solidarisk lönepolitik och fortsatt samhällsekonomisk stabilitet. De viktigaste artiklarna samlades i skriften *Lönepolitiken under debatt* 1950. För sammanfattning och kommentarer, se Ullenhag 1970, s. 100 ff. och Meidner 1974, s. 13 f.
66. Hadenius 1976, s. 69 f., 83.
67. Vad som exakt skall avses med uttrycket "full sysselsättning", som kom att bli det fackliga honnörsordet par préférence från 1950-talets början, framgår inte klart av betänkandet. En rad olika definitioner diskuteras, utan att det riktigt klargörs vilken man ansluter sig till. Så mycket står dock klart, att uttrycket *inte* syftade på ett tillstånd, där alla arbetsföra och arbetsvilliga i samhället också hade ett arbete. Genomgående tycks man anse att full sysselsättning råder, om den registrerade arbetslösheten uppgår till några procent. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen,* s. 93 f., 105, 132 f., 134 ff. För ytterligare diskussioner om begreppet full sysselsättning, se t.ex. Holmberg 1968, s. 108 ff.; Meidner 1954, s. 15 ff.; Meidner & Andersson, 1973, s. 10 ff. samt Öhman 1966 a, s. 71 ff.
68. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen,* s. 133 f., 136 ff.
68a. Med vinst avsågs här vinst före skatt. Ibid., s. 148, n. 1.
69. Ibid., s. 145 ff. (cit. s. 145, 148). Sambandet mellan LO:s lönepolitik och samhällets

ekonomiska politik kom att starkt betonas även i senare lönepolitiska program, t.ex. i *Lönepolitik* 1971, s. 104, 163 f., 172.

70. Uppgiften att utveckla bedömningskriterier för arbetsvärderingssystemet ålades ett speciellt avtalsråd, vars inrättande föranledde en lång kongressdebatt, som helt kom att undanskymma de övriga förslagen i betänkandet. *LO-kongressen* 1951, s. 155 f., 157 f., 165 ff.

    Avtalsrådet kom med tiden inte alls att spela den samordnande roll man från LO:s sida tänkt sig; i själva verket lades det i tysthet ner i 60-talets början. Inte heller tankarna på någon form av arbetsvärdering ledde till några praktiskt skönjbara resultat. Efter att ha varit mer eller mindre försvunna ur debatten återkom de i 1971 års rapport *Lönepolitik*, s. 119 ff. – utan att heller denna gång komma närmare en konkretisering. Utförligare om avtalsrådet och arbetsvärderingsproblemet, se Meidner 1974, s. 16 ff.
71. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 146, 219, 149 ff.
72. Jfr. Dencik 1974a, s. 197 ff. (särsk. s. 199) samt Öhman 1973, s. 92 f.
73. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 150.
74. Ibid., s. 155 (min kursiv.). I Meidner & Öhman 1972 anges inledningsvis tre mål för lönepolitiken, däribland – som nummer 1 – "att tillförsäkra löntagarna en skälig andel av nationalinkomsten". Därefter kommenterar författarna: "Det fordras blott en flyktig genomgång av officiella LO-dokument . . . för att man skall finna, att den först angivna målsättningen inte på årtionden tillhört de centrala (fackliga) frågorna" (s. 9).
75. *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 144.
76. Ibid., s. 144.
77. Dencik 1974a, s. 210. Jfr. Dencik 1974b, s. 12 ff. En i princip likartad syn, ehuru uttryckt på ett något mera försiktigt sätt, har också Walter Korpi. Han poängterar, att LO:s solidariska lönepolitik under efterkrigstiden delvis kom att fungera som ett komplement till den ekonomiska politiken. "By tying wage increases to increases in productivity, this wage policy came to include an element of incomes policy." Korpi 1976a, s. 42.

    För några internationella jämförelser av lönepolitik och förhandlingsformer på arbetsmarknaden, se Barbash 1972, passim; Elvander 1974, s. 57 ff; J. Olsson 1977, s. 56 ff.
78. *Löner, priser, skatter*, s. 84 f. (cit. s. 84).
79. *Fackföreningsrörelsen och den fylla sysselsättningen*, s. 153. Redan i *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* 1944, som utarbetades av en gemensam SAP–LO-kommitté och kom att spela en stor roll i den politiska efterkrigsdebatten, argumenteras för "lika inkomst för lika prestation" (s. 15) och för en rekonstruering av låglöneföretagen för att öka deras lönebetalningsförmåga (s. 122 f.). Närmare om efterkrigsprogrammet, se Lewin 1967, s. 215 ff. och Ullenhag 1970, s. 80 ff.
80. Typiskt är, att i det avsnitt i organisationskommitténs betänkande där den solidariska lönepolitiken behandlas, har i själva rubriken begreppet satts inom citat (*Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 149).
81. En annan författare har sammanfattat syftet med dessa ord: "Huvudsyftet med den nya lönepolitiska modellen var inte att öka jämlikheten arbetarna emellan, utan att få fram ett mer samhällsekonomiskt och marknadsmässigt rationellt lönesättningssystem." Hadenius 1976, s. 78.

För en närmare diskussion om den solidariska lönepolitikens förhållande till marknaden, se Ullenhag 1970, s. 150 ff. I Öhman 1968 hävdas, att innebörden av den solidariska lönepolitiken i 1951 års program blir "den perfekta marknadens löner" (s. 308).

82. "En allmän lyftning av företagarvinsternas nivå stimulerar lyftningar även av lönenivån", hette det t.o.m. i *Fackföreningsrörelsen* 1951:18, s. 378 f. Jfr. ibid. 1953:9, s. 179.
83. Ullenhag 1970, s. 183 f.; *LO-kongressen* 1961, s. 140 ff. (landssekretariatets utlåtande). De grupper, som haft en gynnsam löneutveckling speciellt under kriget och andra hälften av 40-talet, var kvinnorna, lant- och skogsarbetarna, sågverks- och textilarbetarna samt arbetarna inom byggnadsämnesindustrin, vilka alla närmat sig industrigenomsnittet. Höglönegrupper som byggnads- och gruvarbetare samt arbetare inom den grafiska industrin kunde tvärtom notera lägre siffror i 40-talets slut än i dess början. Ullenhag, s. 183. I den senast nämnda undersökningen görs en granskning av den faktiska löneutvecklingen för en del olika grupper under perioden 1923–1965. Se ibid., s. 162 ff.
84. Meidner 1955, s. 516 ff. (cit. s. 516). Jfr. Meidners inledande debattinlägg om dessa problem på *LO:s representantskap* 18.10 1957, s. 6 ff.
85. *LO-kongressen* 1956, s. 139 ff. och ibid. 1961, s. 146. Se även dåvarande LO-ordföranden Axel Strands lätt desillusionerade kommentar i frågan på *LO:s representantskap* 14.9 1955, s. 22 ff.
86. Debatten refereras närmare i Ullenhag 1970, s. 195 ff.
87. Ibid., s. 196 ff., 200, 204 f.
88. *LO-kongressen* 1961, s. 149. Se också Meidners föredragning, ibid., s. 341.
89. *Samordnad näringspolitik,* s. 182 (cit.), 43 ff., 67 ff., 142 ff., 165 ff. Det finns här ingen anledning att närmare granska vad den förordade rörlighetspolitiken gick ut på. För en utmärkt analys av denna politiks bakgrund och utveckling, insatt i den historiska materialismens begreppsram, se Furåker 1976, särsk. kap. 3, 6 och 7. Se även Meidner 1961, s. 180 f.
90. *Samordnad näringspolitik,* s. 183 ff. (särsk. s. 185 f.).
91. Ibid., s. 83 ff. (cit. s. 83, 84, 85).
92. Se noteringarna härom i Hadenius 1976, s. 88 f.
93. De nämnde även att flera av efterkrigstidens statliga branschutredningar föreslog inrättandet av permanenta branschorgan, vilka främst skulle ha utredande, rådgivande och förslagsställande uppgifter. Bara inom sko- och textilindustrierna hade dock sådana samarbetskommittéer kommit till stånd. *Samordnad näringspolitik,* s. 188. I bilaga I ges en översikt över några drag i den näringspolitiska debatten fram till 60-talets början, med särskild inriktning på struktur- och rationaliseringsfrågorna (ibid., s. 210 ff.). Utförligare om branschutredningarna under efterkrigstiden och deras följder, se Lewin 1967, s. 324 ff. Jfr. kongressdebatten 1961, ovan s. 84.
94. *Samordnad näringspolitik,* s. 188 ff. (cit. s. 189, 190 och 190 f.).
95. Ibid., s. 192 ff. (cit. s. 192, 193 och 194). Den utveckling som avsågs gällde företag som formellt saknade fysiska ägare såsom holdingbolag, skattefria stiftelser osv., och där syftet var att "bevara de stora enskilda kapitalistintressenas ekonomiska makt när deras äganderätt kringskäres av skattelagstiftningen". Ibid., s. 193 f.
96. *Samordnad näringspolitik,* t.ex. s. 190 ff. Här vill jag också erinra om Rudolf Meidners förslag om att skapa "rationaliseringsfonder", framfört år 1960 i en recension

av Wigforss' tankar i boken *Kan dödläget brytas?* (ovan, s. 35). På det hela taget är det samma meidnerska idé som återkommer – nu något mera utvecklad – i 1961 års utredning.

Det är för övrigt slående med vilken konsekvens och styrka som utredarna för de expansiva företagens talan. De livskraftiga, starka företagen skall stödjas, de svaga helst avvecklas. Denna ytterligt positiva och pådrivande attityd till strukturomvandlingen och rationaliseringarna i näringslivet, som LO med smärre variationer troget hållit fast vid genom åren, har dock inte bara bemötts med öppna armar från arbetsgivarhåll. I en studie av branschrationaliseringen i Sverige under perioden 1958–1962, utförd av en arbetsgrupp inom Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, ställer man sig frågande inför bl.a. idén att skapa branschfonder för finansiering av just expansiva företag. Dessa är ju i allmänhet också lönsamma företag, heter det lakoniskt, vilka med intern och extern finansiering har störst möjligheter att skaffa sig det kapital som behövs för vidare expansion. När det å andra sidan gäller branscher, som präglas av bristande lönsamhet, torde det enligt SNS-gruppen vara särskilt svårt att förhandlingsvägen bygga upp en fond av någorlunda storlek. Dylika fonder kan mycket väl resultera i att man hamnar ur askan i elden: strukturrationaliseringen kan försvåras i stället för att påskyndas, heter det. *Näringsliv i omvandling*, s. 123 f.

I allmänhet bemöttes dock LO:s rörlighetspolitik – som strax blev hela samhällets – med "avsevärd sympati" av olika företrädare för borgerligheten. Se Furåker 1976, s. 159 f. (cit. s. 159); Å. Olsson 1977, s. 43 f.; Ullenhag 1970, s. 158, n. 17. En på vissa punkter träffande jämförelse mellan LO-utredningen 1961 och SNS-studien ovan görs i LO-ekonomen Pettersson 1964, s. 117. Efter att ha noterat vissa likheter och olikheter mellan de båda programmen, konkluderar Pettersson: "Viktigare och för den praktiska utvecklingen mer betydelsefullt är att representanter för näringslivet och fackföreningsrörelsen ändå på så många punkter synes anlägga ett likartat betraktelsesätt på strukturfrågornas lösning." För en facklig kommentar till de synpunkter, som LO:s utredning gav upphov till, se *Fackföreningsrörelsen* 1961:40, s. 258.

97. Vid ett extra representantskapsmöte i slutet av år 1959, tecknade Rudolf Meidner denna konflikt med närmast extrem klarhet. Det fanns enligt Meidner fyra aspekter, utifrån vilka man kunde se frågan om utrymmet för löneförbättringar: *fördelningsaspekten, prisstabiliseringsaspekten,* ett gammalt "ansvars- och återhållsamhetsproblem", *sysselsättningsaspekten* samt *konstnads- och konkurrenskraftsaspekten.* Med den senare avsågs att löntagarna borde slå vakt om näringslivets konkurrensförmåga, enligt Meidner "det klassiska arbetsgivarargumentet – men jag menar inte att det för den skull helt kan nonchaleras".

De nämnda aspekterna kunde lätt komma i konflikt med varandra. Så här beskrev Meidner fackföreningsrörelsens "lönepolitiska dilemma" inför 1960 års avtalsrörelse:

> Väljer vi vägen att till varje pris söka hålla löneandelen av den totala nationalinkomsten, så riskerar vi prisstegringar och konkurrensförsvårande kostnadsökningar. Slår vi å andra sidan vakt om det genomsnittliga företagets konkurrenskraft genom en långt driven lönepolitisk återhållsamhet . . . skulle följden bli, att det ekonomiska resultatet av vår gemensamma verksamhet skulle leda

till betydande vinstökningar hos företagen. Vad man måste eftersträva är sålunda en kompromisslösning, där viss hänsyn tages till alla dessa angivna synpunkter. Det innebär, att under år med omfattande sociala reformer som de vi står inför, svårigheter kan uppstå att hålla löntagarandelen helt ograverad. Det innebär vidare att löneökningen inte får bli av den storleken att den allvarligt försvårar samhällets stabiliseringsstävanden.

LO:s representantskap 28.10 1959, s. 11 ff. (cit. s. 11 och 12). Jfr. även Meidner 1959, s. 76 ff.

98. För Wigforss' förslag, se ovan, s. 32 ff.
99. Beakta t.ex. följande signifikativa sats, uttalad av Rudolf Meidner: "Det är förhandlarnas sak att avgöra, om uppslaget är värt att prövas i praktiken, ingen av oss som fört fram tanken har ju någon erfarenhet av avtalsförhandlingar." *LO-kongressen* 1961, s. 341.
100. *Samordnad näringspolitik,* t.ex. s. 71 och 85.
101. Ibid., s. 85 och 195 ff.; Meidner på *LO-kongressen* 1961, s. 341. Jfr. *Yttranden till offentlig myndighet* 1969, s. 136 f.
102. *LO-kongressen* 1961, s. 348. På två viktiga punkter – varningen för branschegoism och för att systemet skulle verka bromsande på strukturomvandlingen – överensstämde Nilssons kritik med den som SNS-gruppen senare kom att framföra i sin undersökning (se not 96).
103. *LO-kongressen* 1961, s. 349 ff. (cit. s. 350).
104. Ibid. 1966, s. 399 ff., 406 (beslut). Uttalandet återaktualiserades på LO:s kongress 1971, och två år senare kom, som tidigare nämnts (kap. 1, not 73), en regeringsproposition i frågan.
105. *LO-kongressen* 1961, s. 370 f. Det bör här tillfogas, att LO-utredningen formellt inte var föremål för kongressens behandling. Sekretariatet hade heller inte tagit upp frågan om branschrationaliseringsfonder i sitt utlåtande, vilket kan ses som ytterligare ett tecken på den ringa vikt man på ledande håll fäste vid idén. Branschfondsfrågans fall blev härigenom, som det sedermera uttrycktes i *LO-rapporten* 1976, "mjukt och ljudlöst" (s. 21). Jfr. Öhman 1973, s. 137.
106. *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen,* s. 19.
107. Även denna rapport var utarbetad av en arbetsgrupp inom LO:s utredningskansli med Rudolf Meidner som ordförande. Ibid., s. 9 ff.
108. Ibid., s. 15 ff. (cit. s. 18, 23 och 19). I några samtidigt utkommande böcker – Bolinder 1966 och Dahlström m.fl. 1966 – ventilerades än mer ingående dessa och liknande problem. Se också *LO-kongressen* 1966, s. 271 ff. (landssekretariatets utlåtande), 276 ff. (Rudolf Meidners föredragning) och 283 ff. (kongressdebatten).

I *LO-rapporten* 1976 uttrycks den nu skildrade förändringen så här: "50-talets optimistiska syn på näringslivets strukturomvandling hade börjat efterträdas av ett försiktigare betraktelsesätt, präglat av dystra erfarenheter från en allt tydligare utslagningsmekanism." (Ibid., s. 21 f.). Se även nedan, not 113.
109. "Vår utgångspunkt... är en starkt positiv inställning till tekniken och förändarligheten som pådrivande faktor i välståndsutvecklingen", heter det t.ex. på ett ställe i rapporten 1966 (s. 192). Och på LO-kongressen samma år sade Arne Geijer i sitt öppningstal: "En koncentration till större och effektivare produktionsenheter, en överflyttning av kapital och arbetskraft till näringsgrenar med hög produktivitet, en

satsning både av enskilt och statligt kapital på nya verksamhetsområden där yrkeskunnigheten hos våra arbetare och tjänstemän kan komma till sin rätt, måste på längre sikt utgöra lösningen på våra framstegsproblem." *LO-kongressen* 1966, s. 5. I skriften *Rationalisering* framhäver Geijer ånyo fackets mycket positiva syn på rationaliseringen och på näringslivets behov av kapital och "rörlig" arbetskraft. Svensk fackföreningsrörelse har ställt sig mera förstående och positiv inför dessa ting än i något annat demokratiskt land, enligt Geijer. "Jag kan inte erinra mig att vi under gångna år haft några principiella motsättningar i frågan." Ibid., s. 9, 11 ff. (cit. s. 11). Jfr. *Låglön och välfärd,* s. 125, där man också berömmer sig av att ha accepterat strukturomvandlingen. För en jämförelse med synen på liknande frågor i Västtyskland, se Dichgans m.fl. 1971, t.ex. s. 57, 81. Jfr. not 96 ovan.

110. *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen,* s. 192 ff. (cit. s. 193).
111. Den kritik, som här framfördes, var i princip av samma slag som den vi tidigare behandlade i samband med vinstandelsdiskussionen från 1949 och framåt. Ovan, kap. 2, s. 20 ff.
112. *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen,* s. 193, 202 och 203.
113. Bara några år senare erkände Rudolf Meidner i en lärobok, att "den glättade bilden av omplaceringsmekanismen i samband med företagsnedläggningarna, av samhällsekonomiska och individuella överflyttningsvinster, av 'framsteg' genom omallokering av resurser från kontraktiva till expansiva företag och näringar inte har sin motsvarighet i en social verklighet". Meidner & Niklasson 1972, s. 127.

    En liknande, mera dämpad och eftertänksam syn på utvecklingen går igen i de näringspolitiska inläggen på SAP:s extra partikongress 1967. Den "nya" näringspolitikens viktigaste syfte, heter det i ett auktoritativt inlägg, är att motverka den otrygghet, som den tekniska och ekonomiska utvecklingen medför. Målet måste vara att skapa "trygghet i förändringen". Odhner 1967, s. 19 f. I Furåker 1976, s. 169 ff., ges en redogörelse för den ekonomiska utvecklingens och den regionala omflyttningens konsekvenser. Om reaktionerna inom LO, se särsk. s. 173 ff. För en kritisk kommentar, se Å. Olsson 1977, s. 44 ff.
114. Jungenfelt 1966, s. 6 ff. (cit. s. 7 och 41). Referat i *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen,* s. 193.
115. Den enda kommentar man undslapp sig var, att löneandelen numera, med hänsyn till att antalet löntagare ökade och att det skett en kraftig förskjutning mellan arbetare och tjänstemän *inom* löntagargruppen, var ett ofullständigt mått på förändringar i inkomststrukturen. "Man bör måhända nöja sig med att, i likhet med Jungenfelt, av löneandelens utveckling dra slutsatsen, att den största vinsten tillfallit kapitalägarna." Ibid., s. 193.
116. Ibid., s. 193 f. (cit. s. 194). Det betänkande som refererades var *Allmänna skatteberedningen. Nytt skattesystem* (SOU 1964:25).
117. Denna förskjutning har av någon anledning inte författarna till LO-rapporten 1976 uppmärksammat. Enligt deras uppfattning var syftet med branschfonderna såväl 1961 som 1966 att komplettera den solidariska lönepolitiken, närmast då att söka mildra dess negativa konsekvenser för förmögenhetsutvecklingen. Men det kan inte, som vår analys ger vid handen, betraktas som en helt korrekt verklighetsbeskrivning. 1966 års fonder var visserligen tänkta som ett komplement, så långt är det riktigt – men som ett komplement "till andra, mera centrala åtgärder för en jäm-

nare inkomstfördelning och förmögenhetsbildning". Här åsyftades sålunda ej blott en fortsatt solidarisk lönepolitik utan också en rättvisare skattepolitik, en "rimlig" självfinansiering i näringslivet samt en utbyggd socialpolitik. Här ser vi klart det "vidare" perspektiv, som vi talade om i texten ovan. Se *LO-rapporten* 1976, s. 22; *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen*, s. 203.

118. Meidner m.fl. 1975, s. 11.

119. Inte heller 1966 års kongressrapport blev föremål för någon formell behandling eller omröstning.

120. Påståendet grundar sig på en snabbgenomgång av samtliga de förbundskongressprotokoll, som finns att tillgå från 60-talets mitt. Inte i något av dessa kan man – på ett undantag när – se, att tanken på branschfonder skulle ha trängt igenom hos kongressombuden eller att de ens hört talas om den.

Undantaget utgjordes av en enskild motion till Handelsanställdas kongress 1966, avgiven av Ragnar Strandman i Stockholm. Denne framförde en rad krav och önskemål som då ansågs orealistiska, men som inom ett knappt decennium skulle vara högsta mode inom fackföreningsrörelsen. Motionären menade att tiden nu var mogen att införa "en viss form av ekonomisk demokrati". Förslaget gick ut på att en viss procent av fondemissionerna i företagen skulle delas ut till de anställda. Fördelningen kunde lämpligast ske efter anställningsår. Det var orimligt, menade Strandman, att bara den ena parten tog hand om den ökade förmögenhet, som skapas genom arbete av alla anställda. "Aktieägarnas rätt att ensamma behålla de fonder som löntagarna är med och arbetar ihop, och sedan knyta dem till aktiekapitalet i form av gratisaktier som delas ut till de tidigare aktieägarna och som i sig har ett bra värde men också ger ytterligare utdelning i pengar, är helt orättfärdigt. Det är kapitalismen i sin verkliga prydno!"

Strandman argumenterade alltså här – närmare tio år innan LO framlägger förslag i frågan – för ett slags löntagarfonder, finansierade via en del av aktieägarnas vinster. Förbundsstyrelsen avslog dock kravet, som inte heller förorsakade någon längre debatt. En ägandespridning via aktier bland de anställda skulle inte leda till något inflytande att tala om, hette det bl.a. *Handelsanställdas Förbunds kongress* 1966, s. 371 ff. (cit. s. 371 och 375). Se även Carlson 1965, s. 459 f.

121. Meidner 1972, s. 12.

122. Meidner m.fl. 1975, s. 12 ff. (cit. s. 13). Jfr. Meidner 1968, s. 46 ff.

123. "... löntagarnas önskan om medinflytande och medbestämmande hade ännu inte vaknat på allvar", heter det aningen psykologiserande. Meidner m.fl. 1975, s. 13.

124. Det var ett ymnigt antal debattböcker, utredningar, faktaskrifter och broschyrer av skilda slag, som i strid ström utkom från tryckerierna under jämlikhetsvågen från 60-talets mitt och framåt. De var mestadels synnerligen olika till format, kvalitet och utgångspunkter, men alla hade de det gemensamt att de – analytiskt eller normativt – kritiskt sökte granska rådande värderingar och klassklyftor inom och utom Sverige. Något av en startpunkt var Therborn m.fl. 1966. Därutöver kan nämnas – utan några anspråk på fullständighet – Holmberg & Ström 1970; Inghe & Inghe 1970; *Koncentrationsutredningen V* 1968; Korpi 1971; Leion 1970 samt Murray (red.) 1967.

Ett försök till sammanfattning av denna tidvis ganska kaotiska epok med tonvikten lagd vid den interna socialdemokratiska debatten, utgör Johansson 1973, s. 9 ff.

125. Jfr. Granstrand & Henriksson 1974, s. 4 ff.; Hadenius 1976, s. 107 f., 117 f.; Lewin 1977, s. 89; nedan, kap. 4, s. 131. För några färska synpunkter på och undersökningar av strejkutvecklingen under senare år, se Korpi 1976b, 1976c, 1976d samt Ohlström 1977. Den senare undersökningen, gjord av en arbetsgrupp inom LO:s utredningsavdelning, reviderar på viktiga punkter den bild av strejkers bakgrund och utveckling som Korpi tidigare presenterat (se Korpi 1970). För Korpi, som koncentrerade sig på strejker inom Metall, var ackorden huvudorsaken till uppkomsten av "vilda" strejker. För Ohlström, som undersökt 410 rapporterade strejker inom 16 förbund, är det i stället "krav på generella lönehöjningar eller krav på att förbättra låglönegruppers ställning (som) är det helt dominerande strukturella problemet bakom de vilda stejkerna". Blott ett mindre antal strejker har berott på sådana faktorer som missnöje med den lokala fackklubben, arbetsmiljön, arbetsgivarens agerande eller agitation från olika vänstergrupper. Som främsta och avgörande faktor bakom strejkerna framstår således lönekrav, som oftast legat över det centrala förbundsavtalet och som det uppstått strid om i de lokala löneförhandlingarna. Som förklaring till denna förändrade bild anger författaren, att lönefrågor allmänt blivit mindre förhandlingsbara jämfört med tidigare. "Man har bland arbetarna funnit det allt nödvändigare att uppnå ett bra resultat vid de lokala löneförhandlingarna därför att andra möjligheter till löneglidning minskat." Ohlström 1977, särsk. s. 18 ff. (cit. s. 49).

126. I Henning 1974 granskas närmare socialdemokratins näringspolitiska "offensiv" under 60-talets slut samt Statsföretagsgruppens tre första verksamhetsår.

127. Socialdemokratins krav på "ökad jämlikhet" når sin kulmen i 70-talets början. Därefter övergår partiet till att mera tala om andra, vagare och mindre ideologiskt profilerade ting under den samlade parollen "Solidaritet för trygghet". För en analys av bakgrunden till SAP:s jämlikhetsfilosofi och dennas förvandling till en oklar trygghetslära, se Åsard 1974, s. 43 ff.

128. Jfr. Näslund & Sellstedt 1977, s. 38, 42 f., 52 f.

129. Det enda konkreta resultatet i den vägen inträffade i lönerörelsen 1960, då LO och SAF till sist kom överens om att slopa de särskilda kvinnolönetarifferna i avtalen under en femårig övergångsperiod. Hadenius 1976, s. 96; Ohlsson 1974, s. 606.

    Beslutet att avskaffa de särskilda "kvinnolönerna" inom LO–SAF-området har medfört att kvinnorna väsentligt kunnat förbättra sin löneställning. 1965 var kvinnolönerna i genomsnitt över hela industrin 72,4 procent av männens löner. 1970 var siffran 78,3 procent och 1976 85,1 procent. Det har alltså skett en stadig minskning av löneklyftan mellan män och kvinnor under det senaste decenniet, men fortfarande har kvinnorna genomsnittligt en längre timförtjänst än männen. *Några resultat av låglönesatsningarna inom LO–SAF-området avtalsperioden 1975–1976*, s. 4. Jfr. Lewin 1977, s. 85 ff.

130. Hadenius 1976, s. 97 ff.

131. En särskilt artikulerad och långtgående kritik levererades av LO-ekonomen Per Holmberg. Enligt denne var låglöneproblemet främst ett "utomekonomiskt" problem. Att ingen löneutjämning kommit till stånd berodde sålunda inte på de "övermäktiga ekonomiska krafterna" eller på arbetsgivarna. Orsaken var i stället inomorganisatorisk: de fackliga organisationernas – LO inberäknad – ovilja att själva ta itu med saken. Holmberg 1965a, s. 5 ff. (cit. s. 11); Holmberg 1965b, s. 310 ff. Kritiken be-

möttes i *Fackföreningsrörelsen* 1965:5, s. 156 f. och ibid. 1965:10, s. 344 f. Se även Elvander 1965, s. 75 ff.; Israel 1965, s. 69 ff.; Öhman 1966 b, s. 537 ff.

132. Geijer 1967, s. 7. Se också Geijers uppmärksammade anförande på *LO:s representantskap* 15.12 1964, s. 11 ff. (även tryckt i Gejer 1965) samt kap. 2, not 74.
133. Hadenius 1976, s. 105 f. Avtalsrörelsen 1969 skildras översiktligt i Fagerström 1969.
134. *LO-kongressen* 1922, s. 284. För en kompetent redogörelse för den utdragna avtalsrörelsen 1970–71, då låglönefrågan mer än någonsin stod i centrum, se Nycander 1971.
135. Hadenius 1976, s. 113 ff. Ett annat och kanske än mer signifikativt drag för avtalsuppgörelserna under 70-talet har varit deras allt starkare inkomstpolitiska anknytning. Med början i den ettåriga uppgörelsen 1974 har det numera blivit närmast kutym att väva samman lönerörelserna med provisoriska förändringar av skattesystemet. Genom att sänka den allmänna inkomstskatten och i motsvarande mån höja arbetsgivaravgifterna, har regeringen kunnat försäkra sig om, att de fackliga organisationernas lönekrav hållit sig inom den "samhällsekonomiska ramen". Åtgärden, som också tillämpades i den tvååriga uppgörelsen 1975, har vidtagits i fullt samförstånd med arbetsmarknadens organisationer. Den tendens till att inordna den fackliga lönepolitiken i ett slags institutionaliserat trepartsförhållande mellan stat, kapital och arbete och binda upp den till samhällets ekonomiska politik, en tendens som var klart uttryckt redan i LO-programmet 1951, har därmed ytterligare förstärkts. Ibid., s. 112 f.; *Löner, priser, skatter,* s. 77 ff.

    På LO:s representantskap i november 1973 noterade Gunnar Nilsson, att den senaste tidens lönedebatt fått en allt starkare inkomstpolitisk anknytning. Samtidigt påpekade han också, som jag gjort här och i det föregående, att detta inte innebar någon nyorientering i frågan för LO:s del. *LO:s representantskap* 9.11 1973, s. 10 ff. Se även ibid. 30.1 1974, s. 9 ff.

136. *LO:s principförslag om löntagarfonder* (sammanfattning), s. 8; *Löner, priser, skatter,* s. 209 ff. Se även Dencik 1974a, s. 201 ff.; Meidner 1974, s. 45 ff. samt Ohlsson 1975, s. 16 ff.

    Frågan huruvida de fackliga medlemmarna varit tillfreds med den solidariska lönepolitikens teori och resultat, har utgjort ett kärt stridsämne genom åren. Debatten har dock inte alltid baserats på relevanta och klart redovisade fakta. Numera finns dock en del undersökningar på området. Inför avtalsrörelsen 1973 genomförde t.ex. LO:s utredningsavdelning en enkätundersökning bland 8 000 slumpvis utvalda medlemmar i samtliga förbund, som visade att en överväldigande majoritet av de tillfrågade – över 80 procent – ställde sig bakom organisationens låglönesatsningar. I en annan undersökning, utförd år 1974 inom ramen för fackföreningsprojektet i Uppsala, visar det sig, att knappt fem fackföreningsmedlemmar av tio är beredda att avstå från en lönehöjning till förmån för låginkomsttagarna. Vad gäller frågan om de mera välbetalda LO-grupperna bör stödja låginkomsttagarna, även om det skulle innebära en bromsning av deras egna krav, anser nästan åtta av tio att den principen är riktig. Frågan om det är fel av LO att ställa sådana lönekrav, att de minst effektiva företagen slås ut, vill emellertid bara fyra av tio medlemmar instämma i. Ett genomgående drag i denna sistnämnda undersökning är, att stödet för den solidariska lönepolitiken ökar ju högre upp i den fackliga hierarkin man kommer. Styrelseledamöter på sektions-, avdelnings- och central nivå är sålunda mer benägna att t.ex. acceptera

lönepolitikens näringspolitiska konsekvenser – en ökad strukturrationalisering i näringslivet – än vad man är på medlemsnivå. För de nämnda undersökningarna, se Bäckström 1973, s. 17 f.; *LO:s verksamhetsberättelse* 1973, s. 76 f.; Lewin 1977, s. 131 ff., 204 ff.

137. *Lönepolitik,* s. 93 ff., 103 ff. (cit. s. 107). I den lönepolitiska kommittén ingick praktiskt taget hela de fackliga ledargarnityret med LO-chefen Arne Geijer som ordförande. Ibid., s. 5 f. Jfr. Geijers föredragning på *LO-kongressen* 1971, s. 738.
138. *Lönepolitik,* s. 108. Jfr. Arne Geijer: "Lönepolitiken liksom den övriga ekonomiska politiken i vårt land måste under hela 1970-talet vara inriktad på att främst tillgodose de löntagar- och medborgargrupper över huvud taget som har den sämsta ekonomiska situationen." *LO-kongressen* 1971, s. 739.
139. Det bör här inskjutas, att LO från 60-talets mitt och framåt söker utvidga och nyansera sin syn på låglönebegreppet. När organisationen tidigare brukat uttryck som "låglönegrupper" och "låglöneområden", har det oftast varit vissa speciella branscher och förbund som avsetts. Men från 1964, då avtalsuppgörelserna kom att kretsa kring den enskilde individens förtjänstläge, poängteras det alltmer att lågavlönade återfinns inom *alla* branscher och avtalsområden, således även inom sådana med ett genomsnittligt hyggligt löneläge. I och med denna breddning av låglönedebatten framtvingas också en precisering av låglönebegreppet, något som 1971 års lönepolitiska program försökte sig på. *LO-kongressen* 1966, s. 139 f. (landssekretariatets utlåtande); *Lönepolitik,* s. 108 ff.; Ohlsson 1974, s. 606, 608.
140. *LO-kongressen* 1971, s. 763 ff. Metalls Börje Svensson, kommunisternas ledande språkrör, var en av dem som efterlyste en omprövning av lönepolitiken. "När en liten grupp kapitalister har ett dominerande inflytande över lönebildningen kan man inte lyckas med en lönepolitik, som kräver jämnare fördelning av inkomsterna. Visst har vi genomfört en låglönesatsning, men risken är väl att vi snart måste konstatera att operationen lyckades men patienten dog." Det enda rätta var i stället en offensiv lönepolitik, som siktade direkt mot kapitalismens hjärta: de stora bolagsvinsterna. "Inkomstutjämningen", sammanfattade Svensson sitt budskap, "måste också omfatta kapitalägarna, som lever på vårt arbete." Ibid., s. 764 och 766 (cit.). Jfr. det snarlika resonemang, som den "offensiva lönekampens" anhängare förde i 40-talets början, ovan, s. 62 ff. samt not 168 nedan.
141. *LO-kongressen* 1971, s. 832 f. (cit. s. 832 och 833).
142. Ibid., s. 842 f. (cit.).
143. Ibid., s. 843.
144. Ibid., s. 843.
145. Jfr. Västerviksmotionen 1951, ovan, s. 69 ff.
146. *LO-kongressen* 1971, s. 815 ff. (cit. s. 817 och 818). Frågan om att öka samhällets styrning av näringslivets investeringar togs även upp i några andra motioner. Se ibid., s. 818 f., 820, 828 f. och 829 f.
147. I detta avseende påminner motionen starkt om 1966 års omstuvade branschfondsförslag. Ovan, s. 85 ff.
148. *Lönepolitik,* s. 93 ff., 103 ff. (cit. s. 93, 94 och 101).
149. Ibid., s. 100.
150. *LO-kongressen* 1971, s. 852 ff. Utlåtandet över företagsbeskattningen, s. 869 ff.
151. Ibid., s. 859 ff. (cit. s. 859, 860).

152. Ibid., s. 936 f.
153. Landssekretariatets exakta hemställan var, att kongressen skulle besluta "att ge landssekretariatet i uppdrag att vidta åtgärder för att frågan om branschfonder och annan fondbildning av vinster och löntagarnas sparande för kapitalinsatser i företagen blir utredd". Ibid., s. 877.
154. Även i en motion från en avdelning av Byggnads i Oskarshamn framskymtade tanken, att den företagsdemokratiska linjen måste kombineras med kapitalägande om man skulle kunna få "ett verkligt inflytande". Något explicit förslag om fonder framfördes dock ej. Ibid., s. 833 f. (cit. s. 833).
155. *Fackföreningsrörelsen* 1969:18, s. 72. Synpunkten var föranledd av en ledare i *Tiden* 1969:6, s. 321 ff., vilken kritiserat LO:s strategi i det årets avtalsrörelse och återanknutit till 50-talstanken om att "skapa ett kollektivt löntagarsparande i företagen i en eller annan form". Ibid., s. 323.
156. *Fackföreningsrörelsen* 1971:18/19, s. 80 f.
157. *LO-kongressen* 1971, s. 877 ff. (Odhners föredragning, särsk. s. 882 ff.), 917 f. (Nilssons inlägg, cit. s. 918).
158. Meidner 1974, s. 66.
159. Inflytandemålet nämndes särskilt i Metallettans och Oxelösundsavdelningens motioner. *LO-kongressen* 1971, s. 842 f. (cit. s. 843).
160. Ibid., s. 877.
161. Se diagram 3.1 ovan, s. 92.
162. *Lönepolitik,* s. 5.
163. Schiller 1974, s. 16, 54 ff., 75, 79 f., 89 ff., 99 f., 112 f. (cit. s. 112). Se även Beckholmen 1975, s. 19; Jerstedt 1971, s. 109 f. samt Nilsson 1971, s. 4 f.
164. "Det säregna för svensk fackföreningsrörelse", heter det i en liten auktoritativ skrift från 1972, "är dess djupa engagemang i fördelningsproblematiken *inom* löntagarkollektivet och" – tilläggs det dessutom riktigt nog – "dess strävanden att lägga samhällsekonomiska aspekter på lönepolitiken." Meidner & Öhman 1972, s. 10 (kursiv. i orig.).
165. I *Lönepolitik,* s. 93 ff. och 105 ff., framställs saken på ett annorlunda och, vill jag mena, missvisande sätt. Tidigare, heter det, berörde den lönepolitiska debatten "mycket mer" (s. 105) fördelningen mellan arbete och kapital än – som nu skulle vara fallet – mellan olika löntagarorganisationer. Påståendet är, som vår framställning förhoppningsvis givit besked om, grundlöst. Visserligen diskuterades ytterligt sällan konflikten mellan de fackliga organisationerna under rörelsens inledande decennier; det är en stridsfråga som först dyker upp i modern tid. Men lika sällan var ju konflikten arbete kontra kapital ett tvisteämne i LO:s lönepolitiska debatthistoria. Helt dominerande har i stället de inre fördelningsproblemen varit. Först i mitten av 70-talet kan det sägas vara berättigat att tala om, att konfliktdimensionen arbete–kapital i viss mån aktualiseras inom fackföreningsrörelsen.
166. Ovan, s. 62 ff.
167. Ovan, s. 79 ff.
168. *LO-kongressen* 1971, s. 719 ff. (sekretariatets utlåtande över lönepolitiska rapporten och motionerna), 761 ff., 782 f., 789 ff., 792 f., 797, 803 ff. (Arne Geijer), 810 ff. (beslut). Se även s. 852 ff. (utlåtande över de näringspolitiska motionerna), 890 ff., 914 ff., 919 ff., 923 f. och 931 ff.

I ett svarsinlägg gick Geijer i polemik mot Börje Svenssons syn på förhållandet mellan löner och vinster (not 140). "Vad är vår lönepolitik annat än ett ständigt beskärande av vinsterna? Om vi inte gjorde det skulle det inte heller gå att genomföra några löneförbättringar. --- I grunden är detta ett vad man brukar kalla akademiskt resonemang. Det är inte profiterna som skall betala löneökningarna, utan det är det samlade produktionsresultatet – utan ett sådant blir det inte utrymme för vare sig ökade löner eller andra förmåner." Ibid., s. 804 och 805.

4. Kapitalbildning och löntagarinflytande: på jakt efter en syntes 1972–1976

Sedan beslutet om att tillsätta en branschfondsutredning väl fattats år 1971,[1] lägrade sig snart ett stoiskt lugn över hela frågan om fondbildning av vinster och löntagarsparande i företagen. Få kunde vid denna tid ana vad för slags lösningar som till sist skulle presenteras eller vilken politisk dynamit som låg inbakad i det knapphändigt formulerade utredningsuppdraget. I själva verket dröjde det ända fram till 1974–75, innan debatten om företagens "övervinster" och några diskussionsinlägg om förmögenhetsbildning och ekonomisk demokrati i viss mån förde fram meidnergruppen i det politiska rampljuset.[2] Det som i första hand sysselsatte den reformistiska arbetarrörelsen under 70-talets första hälft var i stället två andra stora frågekomplex: dels genomförandet av den nya arbetsrättsliga lagstiftningen, dels förslaget om att inrätta en fjärde AP-fond för att köpa aktier i det privata näringslivet.[3]

Att tystnaden var stor om LO-utredningen under större delen av perioden 1971–75, skall dock inte tolkas så att utredningsarbetet fullgjordes alldeles utan dramatik eller intressanta inslag. Under den skenbart lugna ytan hände tvärtom en hel del spännande och överraskande saker, och det är den processen och dess slutpunkt – de båda LO-förslagen 1975 och 1976 – som vi skall söka analysera i detta kapitel.

Under åren 1971–74 uttalade sig Rudolf Meidner i några sammanhang om fondproblematiken samt om vad branschfondsutredningen egentligen var avsedd att åtgärda. I det följande skall vi närmare granska Meidners målsättningar och bedömningar och ställa dem i relation till de huvudmål, som formulerades på LO-kongressen 1971. Därefter analyseras hur de uttryckta målen och bedömningarna stämmer överens med dem, som återfinns i den preliminära rapporten 1975 och den – åtminstone tills vidare – definitiva 1976. Av särskilt intresse är det att söka utröna i vilken utsträckning de olika bedömningar, som gjordes under utredningens gång, kan sägas vara sakligt respektive strategiskt grundade.

Analysen omfattar fyra olika stadier, vilka vart och ett korresponderar med de explicita huvudmål för fondprojektet, som kommer till uttryck i källmaterialet åren 1971–76.

Stadium 1: Kapitalbildningen och löntagarinflytandet

Våren 1971, således drygt ett halvår innan LO-kongressen gav landssekretariatet i uppdrag att utreda frågan om branschfonder, utarbetade Rudolf Meidner en liten anspråkslös skrift om den solidariska lönepolitiken tillsammans med arbetsmarknadsforskaren Berndt Öhman. I sin huvudinriktning var skriften av mycket traditionellt slag. Merparten av utrymmet ägnades åt en välkänd genomgång av lönepolitikens mål, medel, resultat samt dess förhållande till marknadskrafterna och samhällets ekonomiska politik i stort. Den solidariska lönepolitikens yttre utjämningsproblem omnämndes blott på några få av häftets 57 sidor – därtill allra sist och utan överdrivet engagemang. Vad som sades var egentligen ingenting annat än det som LO-utredningen tio år tidigare fastslagit: att det existerar ett "dilemma" mellan solidarisk lönepolitik och "solidarisk förmögenhetsbildning", och att detta dilemma måhända skulle kunna lösas genom bildandet av branschfonder "över vilkas förvaltning fackföreningsrörelsen fick ett avgörande inflytande". Problemet förtjänar att analyseras med större allvar, förklarade författarna – varpå de snabbt lämnade ämnet efter att resignerat ha konstaterat, att någon "enkel och given lösning" ej fanns.[4]

Den njugga behandlingen av de yttre fördelningsproblemen kan ses som ytterligare belägg för min tes, att inte ens branschfondstankens främsta tillskyndare vid denna tid hyste några större förhoppningar om, att dess aktualisering var omedelbart förestående.[5] Men sedan en utredning ändå kommit till stånd, kan man se ett klart större mått av intresse och hoppfullhet från de närmast berördas sida. Första signalen därom kom i en översiktlig tidskriftsartikel om LO:s arbetsmarknads- och näringspolitik, som Rudolf Meidner publicerade 1972. Författaren uppehöll sig relativt ingående vid branschfondsfrågans föga ärorika förflutna – från Wigforss' 30-talsidéer om branschråd över efterkrigstidens många branschutredningar och fram till LO-rapporternas försynta framstötar under 60-talet.

Med 1971 års kongress, underströk Meidner med viss tillfredsställelse, kom äntligen "rehabiliteringen". Därmed skulle vägen vara fri för en seriös prövning av ett problem, som så länge diskuterats i ett flertal väst-

europeiska länder. Artikeln avslutades med en mild förhoppning om, att det senast till LO-kongressen 1976 skulle kunna framläggas "genomtänkta och praktiska förslag till ett svenskt branschfondssystem, som samtidigt tillgodoser kraven på ökad kapitalbildning, jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning samt ökat löntagarinflytande över näringslivets utbyggnad".[6]

De tre målsättningar, som Meidner här omnämnde, är helt identiska med de mål, som Metall så starkt framhävde i sin stora förbundsmotion 1971. Bitvis är det t.o.m. fråga om en ordagrann överensstämmelse.[7] Visserligen var Meidners målformulering mycket kortfattad. Men man bör ändå betrakta hans treklöver – kapitalbildningen, förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet – som ett starkt indicium på, att det vid denna arla tidpunkt var metallmotionens och landssekretariatets vidare resonemang kring kapitalbildningens problem, som i första hand verkade inspirerande på utredningsmannens tänkande. Ett ytterligare tecken på detta är att den solidariska lönepolitiken inte finns med i Meidners korthuggna målformulering. Även på den punkten överensstämmer således hans intentioner med Metalls förbundsmotion. Meidners övriga framställning vittnar dock starkt om, att han har fullt klart för sig, att det var just de lönepolitiska problemen som verksamt bidrog till att åter placera branschfonderna på den fackliga dagordningen 1971.[8] Den insikten skulle strax ge sig till känna i form av ändrade explicita målsättningsuttalanden.

Stadium 2: Lönepolitikens yttre utjämningsproblem

Nästa gång Rudolf Meidner lättar på förlåten är i två stora intervjuer i fackförbundspressen åren 1973 och 1974. I dessa artiklar får man en mycket klarare bild av dels hur han vid denna tid ser på problemet, dels vilka förslag till lösningar han närmast har i åtanke, dels också vilka konsekvenser dylika lösningar kan tänkas få. Intervjuerna innebär i viss mån en förskjutning av tidigare ståndpunkter och är därför värda en relativt utförlig behandling.

Problemet med LO:s solidariska lönepolitik, förklarar Meidner i den första intervjun, är att ju mera framgångsrik den är, desto större blir vinsterna – "övervinsterna" – i de rika företagen. Naturligtvis är det viktigt att ha vinstgivande företag, heter det vidare. Det är nämligen av dem vi skall leva och få ut en fortsatt standardstegring. "Men det uppstår risker för spänningar om vi inte gör något åt övervinsterna."

Frågan var svår, men inte olöslig. Enligt Meidner låg den största svårig-

heten i att kapa övervinsterna utan att i samma svep ta död på "mjölkkon", dvs. de expansiva och vinstgivande företagen, som alla var beroende av för fortsatt tillväxt och välfärd. Ett attraktivt utländskt förslag, som ännu inte prövats i praktiken, var det västtyska lönsparandesystemet. Det gick ut på att löntagarna fick del i de redovisade vinsterna via regionala fonder. Pengarna skulle stanna i företagen och ägas kollektivt av löntagarna. Men förslaget möjliggjorde även att löntagarna efter en viss tid tog ut en summa pengar för egen räkning.

Meidner gillade inte idén att portionera ut en del av fondmedlen till enskilda löntagare. Fonderna – här tänkte han sig något slags kombination av en central fond och ett antal delfonder – borde vara kollektivt ägda utan några individuella inslag. I övrigt såg han med stor sympati på det västtyska systemet, som han uppenbarligen studerat noga. Vår utredning har ännu ej bundit sig för någon särskild lösning, tillfogade han visserligen, men att själva grundidén redan fanns där förefaller helt klart.

> Den viktigaste biten i förslaget är att pengarna arbetar kvar i företagen, men att löntagarna äger en stigande andel av de ökande vinsterna. Därigenom tar vi ingenting från kapitalägarna av det de har, bara av de ökande vinsterna.

Vilka effekter kunde då ett sådant förslag få? Några omvälvande förändringar var inte att vänta. Kapitalägarna kunde inte räkna med lika betydande vinster som tidigare, hette det. Det skulle bli "en svagare takt i värdeökningen". Risken för kapitalflykt fanns där, men den var trots allt liten. Överhuvudtaget var Meidner försiktig när det kom till att precisera förslagets konsekvenser. Det är ett socialistiskt förslag, poängterade han, "och socialism innebär ökat inflytande från de anställda". Men det var inte fråga om att avskaffa blandekonomin. Tvärtom, denna skulle bibehållas men samtidigt förändras i socialistisk riktning. Industrins behov av tillväxt skulle heller inte hämmas. Förslaget "ger en jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning mellan kapitalägare och löntagare, utan att på något sätt skada det svenska näringslivet och dess expansionskraft". Att företagen sköttes väl var ju något som både de anställda och kapitalägarna drog fördel av. "De här löntagarfonderna måste ha samma intresse av att det svenska näringslivet fungerar, som Wallenbergs investmentbolag har."[9]

Det nu sagda förtjänar uppenbarligen en närmare begrundan. Låt oss börja med att beakta den tilltänkta fondkonstruktionen. Att Meidner tagit starka allmänna intryck av debatten i Västtyskland är alldeles klart. Att

han vidare hämtat avgörande impulser till sitt förslag från den västtyska fackföreningsrörelsens (DGB:s) modell 1972 förefaller likaledes alldeles klart.[10] Fonderna – Meidner använde i intervjun uttrycket "löntagarfonder" för första gången – skulle således vara kollektiva och finansieras med företagens vinster. Hur fondkonstruktionen mera precist skulle se ut och vilka konkreta uppgifter som skulle åvila fonderna, framgår emellertid inte. Trots denna oklarhet och trots avståndstagandet från det individuella elementet i västtyska DGB:s förslag, är det dock ingen som helst tvekan om, att vi här står inför ett ovanligt tydligt fall av s.k. genetisk idépåverkan, det vill säga ett där det utan svårighet kan fastslås att vissa idéer rönt påverkan av andra idéer.[11]

Därefter övergår vi till målformuleringen. Här har en viss förändring ägt rum. Det tidigare övergripande kapitalbildningsmålet har nu fått maka på sig och ge plats för ett annat explicit huvudmål: den solidariska lönepolitikens yttre utjämningsproblem, närmare bestämt "övervinstproblemet".[12] Den förskjutningen bör man i och för sig inte göra en alltför stor poäng av. I intervjun betonas ju även exempelvis löntagarinflytandet och förmögenhetsutjämningen, vilket också gjordes på 1971 års LO-kongress. Dessutom är det frapperande med vilken styrka Meidner samtidigt understryker behovet av vinstgivande och rationellt skötta företag. "Mjölkkon" får på inga villkor skadas – det är den självklara utgångspunkten. Vad det gäller är att försöka hitta en gyllene medelväg mellan näringslivets berättigade intressen och de anställdas. Redan på detta stadium är Meidner således inne på syntesproblemet, dvs. att söka förena ett ökat löntagarinflytande med fortsatt ekonomisk tillväxt.[13]

Varför har då lönepolitikens yttre utjämningsproblem dykt upp som mål nummer ett 1973? Skälen är tre. Det första har att göra med det faktum, att lönepolitikens begränsade men ändå otvetydiga framgångar ställt dess fördelningspolitiska brister – ökade vinster i redan rika företag – i blixtbelysning. Det andra skälet är företagens vinstutveckling, som vid denna tidpunkt var osedvanligt gynnsam. Frågan om företagens "övervinster" blev härigenom ett problem, som snabbt pockade på en lösning.[14] Skäl nummer tre, slutligen, gäller de "spänningar" som Meidner ansåg att lönepolitiken och övervinstproblemet bar i sitt släptåg. Han uttryckte sig mycket klart på denna punkt:

> Vi kan inte begära att de anställda stillatigande ska se hur kapitalägarna gör extra stora vinster på grund av den solidariska lönepolitiken. Det är egentligen ett under att det inte är mer oro på ar-

betsplatserna än vad det är. Det är ett gott betyg åt våra medlemmars medvetenhet och solidaritet.[15]

Uttalandet andas viss förståelse för det missnöje med lönepolitiken, som fanns inom de fackliga leden. Men det markerar också en växande oro för att strejkerna på arbetsmarknaden, vilka från 70-talets början beskrev en stigande kurva, skall öka ytterligare med ty åtföljande problem för produktionen och den samhällsekonomiska balansen. Om man så önskar skulle man därför kunna se den förändrade målformuleringen som en internstrategiskt betingad antecipation av kritiken och missnöjet med lönepolitikens konsekvenser, som tycks ha frodats inom vissa fackförbund, främst Metall.

Den nyss analyserade intervjun publicerades i *Metallarbetaren* i oktober 1973. Ett drygt halvår senare, i maj 1974, följde nästa intervju i de samverkande träfackens organ *Skogsindustriarbetaren* (SIA). En ytterligare förskjutning i målformuleringen har nu ägt rum. "Mitt kongressuppdrag avser ... hur de övervinster som uppstår som en följd av den solidariska lönepolitiken ska komma löntagarna till godo", förklarar Meidner emfatiskt. Gång på gång återkommer han till att det är övervinstproblemet som är själva kärnfrågan. Och inte nog med det. De övriga målen – kapitalbildningen och löntagarinflytandet – skjuts helt i bakgrunden och sägs kunna lösas med andra metoder.

Meidner försökte klargöra den nya situationen genom en snabb historisk tillbakablick. När vi började resonemanget om branschfonder för femton år sedan, fanns det så mycket att ta hänsyn till, konstaterade han. En faktor var kapitalbildningen. Den kunde nu tillgodoses via AP-fonderna. En annan faktor var inflytandet. Nu hade facket fått laglig rätt att tillsätta representanter i bolagsstyrelserna. "Det som återstår är ett rent rättviseproblem som är en följd av den solidariska lönepolitiken. Jag tror inte vi klarar den utan att ta itu med övervinsterna."[16]

Det är en ganska märklig nytolkning av sitt utredningsuppdrag, som Meidner här presenterar. I början av år 1972, när vi första gången tar del av hans försök att tolka stämningarna på LO-kongressen året innan, är det Metalls käpphästar – kapitalbildningen, förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet – som samtidigt framhävs. Den solidariska lönepolitiken nämns däremot ej. 1973 rycker plötsligt lönepolitikens problem fram i främsta ledet – men även utjämnings- och inflytandemålen uppmärksammas, om än mera i förbigående. Ytterligare ett halvår senare står så den solidariska lönepolitiken ensam på tronen. Kongressuppdraget

sägs nu enbart gälla hur företagens övervinster skall överföras till löntagarkollektivet. Kapitalbildningen och löntagarinflytandet – de två övriga huvudmål som formulerades på 1971 års LO-kongress – förklaras ligga utanför utredningens intresseområde.

Hur skall denna gradvisa förskjutningsprocess förstås? Den intressanta frågan, som vi redan delvis besvarat, återkommer vi strax utförligare till. Dessförinnan kan det vara av vikt att även studera en del andra väsentliga inslag i SIA-intervjun 1974.

Meidner bemödade sig inte bara om att försöka förklara, vad utredningsuppdraget egentligen avsåg. Han preciserade också, och det var minst lika intressant, vad det *inte* syftade till. Den gamla fackliga tanken att använda fondmedel för att höja lönerna i betalningssvaga företag och branscher, hade sålunda ingen anhängare i Rudolf Meidner. Vad får vi för samhälle då? frågade han retoriskt. Och svaret lät inte vänta på sig:

> Vi får ett stagnerande näringsliv. Vi måste gå med på att expansiva företag får utvecklas och dåliga gå under. Det låter fruktansvärt rått och ekonomiskt-teknokratiskt, men vi ska inte hålla icke livsdugliga företag vid liv.

Här talade en av LO:s arbetsmarknadspolitiska chefsarkitekter och branschfondstankens främste innovatör. Hans tillväxtpolitiska uppfattning var i stort densamma som på 60-talet. Övervinsterna skulle komma löntagarkollektivet som helhet till del, inte uttjänta företag med dålig lönsamhet. Arbetslöshets- och omflyttningsproblemen var det samhällets sak att åtgärda.

Meidner tog därmed avstånd från en idé, som hade gamla anor inom fackföreningsrörelsen: att söka utjämna skillnaderna mellan hög- och låglönegrupper via något slags transferering av antingen löner eller vinster.[17] Inte heller hade utredningen enligt Meidner några särskilda fördelningspolitiska ambitioner. Det kommande förslaget var visserligen, upprepade han, ”ett steg i socialistisk riktning”, det fanns det ingen anledning att sticka under stolen med. Men samtidigt poängterade han starkt, att det inte var utredningens uppgift att staka ut vägen till socialismen.

> Att få ett socialistiskt samhälle är gott och väl, men vi ska inte gå de här krokvägarna för att nå dit. Vi ska på politisk väg övertyga människorna om att det är bra med socialism. Mitt arbete nu är ett rent expertjobb som ska vara klart till LO-kongressen 1976. Då ska jag lägga fram . . . ett förslag om hur vi kan handskas med övervinsterna.

Och för att inga missförstånd skulle kunna råda på denna punkt tillade Meidner:

> För oss som har en stark facklig rörelse är det (fondsystemet) snarast ett komplement till den solidariska lönepolitiken och *inte* en metod att förändra maktförhållandet mellan arbete och kapital. Det har vi andra metoder för.

Utredningsarbetet var alltså att betrakta som ett tekniskt "expertjobb" och inte – om nu någon trodde det – som ett avstamp för en storslagen socialistisk samhällsomvandling. När det vidare gällde fondsystemets konstruktion, stod Meidner fast vid den kollektiva modellen. Men han pekade också i ovanligt öppenhjärtiga ordalag på de svårigheter, som en sådan modell förde med sig. Den solidariska lönepolitiken var nämligen "i hög grad en moralisk fråga", en långvarig process som det tog årtionden att förankra hos medlemmarna. "Vi måste skapa förståelse för våra idéer genom en mödosam skolnings- och utbildningsverksamhet", förutsåg Meidner. Och om inte det räckte var det kanske till och med nödvändigt att rucka något på de ursprungliga planerna:

> Det är möjligt att vi måste göra vissa eftergifter för att vinna opinionen. En del av avkastningen kan betalas ut. Det blir inte särskilt mycket, men är ändå ett andelsbevis för Andersson och Pettersson där det står att de äger ett certifikat motsvarande en viss summa. Det är ganska roligt att få den där återbäringen, men jag ser det som en klar eftergift.[18]

Det kan inte råda någon som helst tvivel om, att Rudolf Meidners argumentering i detta stycke var såväl intern- som externstrategiskt betingad. Han har sålunda fullt klart för sig, att det inledningsvis kan bli problematiskt att få en bred uppslutning bland medlemmarna för kollektiva löntagarfonder. Därför kan det bli aktuellt med "vissa eftergifter", dvs. någon typ av individuella inslag i fondsystemet. Men argumenteringen är i lika hög grad präglad av hur aktörer utanför fackföreningsrörelsen kan komma att agera. Om förslaget fokuserades på maktfrågorna, hette det i polemik mot andra samhällsdebattörer,[19] kunde man utan vidare räkna med "en lång politisk strid. Det gäller ju blandekonomins vara eller icke vara." Visst fick man räkna med motstånd från arbetsgivarhåll. Men utgick man från den solidariska lönepolitiken, borde det inte föreligga någon risk för en dylik konflikt. Då gällde det ju bara att rätta till en uppenbar "orättfärdighet", och för det syftet borde det inte vara några svårigheter att få den breda massans stöd.[20]

För Meidner inrymde således löntagarfondsfrågan vid denna tidpunkt klara strategiska dimensioner. Av internstrategiska skäl – en bedömning av hur de egna medlemsgrupperna skulle komma att agera – var han beredd att luckra upp den tänkta kollektiva konstruktionen och gå med på någon typ av individuell avkastning, och detta trots att han av sakliga skäl uttryckligen var motståndare till en sådan lösning. Av externstrategiska skäl – en bedömning av hur andra aktörer, främst arbetsgivarna, skulle komma att agera – önskade han vidare tona ned frågans maktpolitiska aspekter och i stället sätta lönepolitikens handfasta problem i centrum. Att det bakom denna hållning också fanns en annan och vidare externstrategisk bedömning rörande det kommande riksdagsvalet 1976, går ej direkt att utläsa ur intervjun, men vissa formuleringar är icke förty av den karaktären, att det inte kan uteslutas att den rent "elektorala" bedömningen också spelade en roll i sammanhanget.[21]

Varför de lönepolitiska problemen så starkt framhävs just åren 1973–74, för att nu återkomma till den frågan, har emellertid inte bara med sakens strategiska dimensioner att göra. När jag diskuterade intervjun i Metallarbetaren 1973, urskiljdes tre skäl till varför lönepolitiken då fördes upp på första plats i målhierarkin. Det första var lönepolitikens resultat, det andra "övervinstproblemet" och det tredje strejkvågen på arbetsmarknaden.[22] 1974 har samtliga dessa skäl ytterligare förstärkts. Redan i det förra kapitlet konstaterades, att 70-talets första hälft är just den period, då löneutjämningen inom LO-kollektivet börjar bli särskilt märkbar. Enbart mellan 1968–1974 minskar sålunda löneskillnaderna med nära 10 procent.[23] Den snabba utvecklingen gör genast lönepolitikens yttre utjämningsproblem mera akuta och tvingar fram ett närmare beaktande av hur de skall lösas.

Det är vidare under år 1974 som debatten om företagens "övervinster" på allvar tar fart. Nu offentliggörs uppgifter som visar, att 1973 varit ett formligt "guldår" för särskilt de svenska storföretagen. Lönsamheten i industrin steg genomsnittligt med nära 50 procent (från 5,9 till 8,6 procent). Vinsterna varierade visserligen mycket mellan olika branscher. Så hade t.ex. teko-branschen endast en svag vinstökning medan råvarubranscher som skog och malm kraftigt ökat sin avkastning. Men totalbilden av 1973 var ändå, som en välkänd affärstidskrift sammanfattade den, "ett av svensk industris bästa (år) sedan andra världskriget". Och även 1974 lovade enligt prognoserna att bli bra.[24]

På fackligt håll såg man denna utveckling med oblida ögon. Krav restes från olika fackliga och politiska kretsar på att "övervinsterna", varmed of-

tast avsågs extra stora vinster under en högkonjunktur, skulle kapas och dras in till samhället via en skärpt beskattning. I LO:s organ *Fackföreningsrörelsen* hette det t.ex. indignerat, att de anställda i företag med övervinster inte hur länge som helst kunde åse hur kapitalägarna ytterligare berikade sig bara därför att arbetarna visade solidaritet med kamraterna i mindre gynnade branscher. Tidningen krävde kort och gott att regeringen efter diskussioner med löntagarorganisationerna skulle ta initiativ till en extra beskattning av övervinsterna.[25]

Dylika åtgärder motsatte sig arbetsgivarna på det bestämdaste. Visserligen var det riktigt, medgav deras ledande språkrör *Arbetsgivaren*, att 1973 varit ett bra år för näringslivet. Men det utgjorde inget bevis för att det skulle förekomma några "reella övervinster". Vinster och lönsamhet måste bedömas under en längre period. Det var bara ett par år sedan, som hög arbetslöshet och låg lönsamhet präglade samhällsekonomin. Högkonjunkturen skulle inte vara i evighet. Därför var det enligt tidningen uppenbart att näringslivet generellt behövde "några goda år".[26]

Opinionen för någon form av ingripande blev dock till slut så stark, att den socialdemokratiska regeringen under 1974 fann sig föranlåten att lägga fram förslag om såväl arbetsmiljö- som investeringsfonder. Enligt det första förslaget, som antogs av riksdagen våren 1974, skulle företagen avsätta 20 procent av sin vinst under året till särskilda arbetsmiljöfonder. Pengarna skulle användas för att, som sammanhanget antyder, förbättra arbetsmiljön i företagen, och medlen skulle stå räntefritt i fonderna under fem år. Vinster under 100 000 och över 70 miljoner kronor berördes ej av förslaget.[27]

Det andra förslaget, vilket antogs i december 1974, innebar att 15 procent av företagens vinst skulle sättas in på ett i riksbanken räntelöst konto, s.k. särskilt investeringskonto. En förutsättning för att någon avsättning skulle komma i fråga var, att vinsten före skatt översteg 1 miljon kronor. Efter tillstånd av arbetsmarknadsstyrelsen fick medel uttagas och användas till anskaffning av t.ex. råvaror liksom anskaffning eller tillverkning av hel- och halvfabrikat.[28]

Åtgärderna var emellertid alls inte tillräckliga för att tillmötesgå den pådrivande fackliga opinionen. I *Metallarbetaren* mötte regeringsförslagen särskilt skarp kritik. Arbetsmiljöfonderna lämnar aktieägarnas förmögenhetsökning orubbad, påpekade tidningen. Och genom investeringsfonden skedde ingen som helst överföring av kapital från företagen till samhället, vilket var ännu en allvarlig brist.[29]

Inte heller Rudolf Meidner var entusiastisk över förslagen. Regeringens

arbetsmiljöfonder och mitt utredningsuppdrag berör helt skilda ting, förklarade han. För det första innebar regeringsförslaget, att vinsterna stannade inom företagen. För det andra stannade pengarna hos aktieägarna. Slutligen rörde sig förslaget om skattesubventioner, och något sådant finns inte i de utkast jag arbetar med, slutade Meidner.[30]

Det är utan tvivel så – för att nu kort sammanfatta denna andra punkt – att debatten om "övervinsterna" och allt vad den förde med sig i form av ökad facklig kritik på olika områden, starkt bidrog till att än mer fästa den meidnerska utredningens uppmärksamhet på lönepolitikens yttre utjämningsproblem. Att regeringens lagförslag dessutom kom att uppfattas som helt otillräckliga av vissa tongivande kretsar inom fackföreningsrörelsen, förstärkte ytterligare denna fixering vid den solidariska lönepolitiken och "övervinstproblemet".

Men även skäl nummer tre – den växande vågen av olovliga konflikter på arbetsmarknaden – förde fram lönepolitikens fördelningspolitiska brister i rampljuset. Som vi erinrar oss var det just från 70-talets början, som antalet s.k. vilda strejker i Sverige på allvar började skjuta i höjden. År 1974 når strejkvågen sin största utbredning hittills. Bara inom metall- och gjutareförbunden, vilka tillhör de högavlönade inom LO-kollektivet, kan man under detta år inregistrera inte mindre än 105 avtalsstridiga strejker. Motsvarande siffror för åren 1971–73 var 37, 27 respektive 22 strejker.[31]

Att det finns ett samband mellan den stigande strejkfrekvensen och ett ökat missnöje med lönepolitikens effekter, torde stå alldeles klart. Meidner fick sålunda här visst belägg för sin tes om, att det kunde uppstå "risker för spänningar" om man inte tog itu med övervinsterna. Och den facklige reporter, som samtalade med Meidner i den tidigare nämnda SIA-intervjun, gjorde inledningsvis följande plausibla iakttagelse angående sambandet mellan strejker och lönepolitik:

> De flesta konflikterna på arbetsmarknaden uppstår just inom branscher och företag med relativt höga löner. Genom att suga upp övervinsterna skulle det starkaste argumentet till strejk falla bort. Det är i den jordmånen tanken med löntagarägda fonder har växt fram.[32]

Ytterligare en faktor av betydelse måste till sist tas med i beräkningen, och det är Metallkongressen på hösten 1973. Metall, som på LO:s kongress 1971 varit det med bred marginal mest pådrivande förbundet i branschfondsfrågan, återkom nu till lönepolitikens problem och till kravet på någon form av kollektiv kapitalbildning som ett fördelningspolitiskt korrek-

tiv. I två dokument – ett handlingsprogram och en rapport om facklig inkomstpolitik – tog man upp tråden från LO-kongressen två år tidigare.

Den solidariska lönepolitiken hade äntligen givit konkreta resultat och måste nu föras vidare, konstaterade författarna först. Men samtidigt framstod denna lönepolitiks brister och begränsningar tydligare än förut. Förmögenhetsfördelningen i samhället kunde man t.ex. inte nämnvärt påverka via den traditionella lönepolitiken. Vinsterna i de högproduktiva företagen var det stört omöjligt att komma åt, och därför behövdes någon typ av kollektiv kapitalbildning som komplement.

Vad som föreföll särskilt betänksamt var, att riskerna nu var större än tidigare att vinstandelen skulle öka i vissa företag och branscher. Orsaken var inte bara att den solidariska lönepolitiken blivit effektivare. Samhällets möjligheter att skattevägen dra in övervinsterna hade också minskat, vilket bl.a. berodde på de multinationella företagens expansion och deras snart sagt oräkneliga möjligheter att undgå beskattning.

Alla dessa brister kunde avhjälpas, menade programskrivarna, "genom att övervinsterna i de högproduktiva branscherna överförs till fonder ägda och kontrollerade av löntagarna genom deras fackliga organisationer". Då skulle man få en jämnare förmögenhetsfördelning, kunna använda fondmedel för att komma till rätta med strukturomvandlingens problem och ge löntagarna "ökat inflytande över näringslivets utbyggnad". Utformningen av fondkonstruktionen lämnades med hänvisning till den sittande LO-utredningen öppen. Man underströk emellertid, att fonderna borde vara vinstbaserade. Löntagarna borde dessutom ha det avgörande inflytandet i fondsystemet, men även en representation för samhället och arbetsgivarsidan kunde vara motiverad.[33]

Även för Metall var det nu lönepolitikens yttre utjämningsproblem, som mer än någonsin stod i centrum för diskussionen. Vad det gällde var att, som det fastslogs i handlingsprogrammet, komplettera lönepolitiken med "en kollektiv kapitalbildning som ger löntagarna del i och inflytande över kapitaltillväxten i samhället".[34] Den linje man drivit på LO-kongressen 1971, fullföljdes och förstärktes med andra ord på den egna förbundskongressen 1973. De målsättningar, som uttrycktes i de fyra metallmotionerna 1971, fanns alla i en eller annan form med i resonemangen två år senare.

Två punkter bör dock särskilt kommenteras. Den första rör den precisering av fondernas sammansättning, som gjordes i den inkomstpolitiska rapporten. Tanken att samhället skulle kunna vara representerat i fondstyrelserna var inte ny; redan LO-utredningen 1961 hade fört fram den

som en realistisk möjlighet.[35] Men att också arbetsgivarna skulle kunna beredas plats var, tyckte en undrande röst på kongressen, en idé som nog krävde "ett förtydligande".

Den nyblivne metallordföranden Bert Lundin hade uppenbara svårigheter att förklara vad som egentligen var meningen. Indirekt erkände han att man i detta avseende måhända var "ute på hal is". Löntagarna skulle självfallet ha majoritetsställning i fonderna. Men arbetsgivarna var dock inte annat än människor de också, med intresse av att näringslivet utvecklades. "Jag menar bara att all den sakkunskap som finns i näringslivet skall engageras i dessa fonder", slutade Metallchefen. Några ytterligare sakskäl till denna egendomliga nyorientering – utöver upplysningen att även arbetsgivarna var humana varelser med synpunkter och yrkeskunskaper – förmådde Lundin dock ej presentera.[36]

En annan och kanske mera intressant punkt gäller förslaget att en viss del av fondmedlen skulle användas för att mildra strukturomvandlingens effekter. Det syftet fanns inte explicit formulerat i metallmotionerna 1971. Nu trycker man desto hårdare på den målsättningen. Genom branschfonder skulle man också kunna komma till rätta med de problem, preciserade Bert Lundin i sin föredragning, som näringslivets strukturomvandling förorsakar.[37] I vilken utsträckning dessa problem verkligen påverkat Metalls aktivism i branschfondsfrågan, gick han dock inte närmare in på.[38]

Under åren 1973–74 började också – främst som en följd av den tilltagande internationella diskussionen och "övervinstdebatten" här hemma – allt fler samhällsdebattörer att intressera sig för frågor rörande branschfonder, kapitalbildning och löntagarinflytande. Särskilt ett inlägg skall här uppmärksammas – nationalekonomen Villy Bergströms bok *Kapitalbildning och industriell demokrati*. Den har stor relevans för våra frågeställningar och kom dessutom att spela en väsentlig roll för den fortsatta debatten inom den reformistiska arbetarrörelsen.[39] Jag skall i korthet redogöra för huvuddragen i Bergströms bok, och därefter övergå till det tredje stadiet i vår upptäcksfärd – det som tar sikte på LO:s preliminära förslag om kollektiva löntagarfonder 1975.

Villy Bergström utgick från de konkreta ekonomiska problem, som var för handen i det tidiga 1970-talets Sverige. Landets utrikeshandelsläge syntes, konstaterade han i anslutning till 1970 års långtidsutredning, kräva en växande industrisektor. Men förutsättningen för en sådan var en betydligt snabbare kapitalbildning än vad som nu pågick. Under de tre åren 1970–72 låg t.ex. industriinvesteringarnas tillväxt på ett genomsnitt

av endast 2,4 procent, vilket var drygt fyra procentenheter lägre än vad långtidsutredningen spikat som målsättning.

Den centrala frågan för Bergström var således: hur skall en ökad kapitalbildning i industrin åstadkommas och på vilket sätt skall den finansieras? Problemet var – hette det med formuleringar som kunde vara hämtade från någon av 60-talets LO-utredningar – att kravet på en ökad kapitalbildning lätt kunde komma i konflikt med centrala mål för arbetarrörelsen som inkomst- och förmögenhetsutjämning och industriell demokrati. I en komprimerad snabbskiss tecknades dilemmat sålunda:

> Erfarenheterna av ett kvarts sekels facklig och politisk kamp pekar på starka begränsningar, när det gäller att med skatte- och lönepolitik nämnvärt ändra på fördelningarna. Sysselsättningen har varit det helt överordnade målet för den ekonomiska politiken och i en privatkapitalistisk ekonomi, som den svenska, medför detta, åtminstone på någorlunda lång sikt, att kapitalets räntabilitet måste hållas uppe i närheten av en internationell standard. I annat fall blir de privata företagens aktivitet här i landet för låg för att generera full sysselsättning.

Den privata industrin i Sverige, fortsatte Bergström sin probleminventering, blir förmodligen tvingad att i allt högre grad söka samarbete med utländska företag eller söka stöd i någon typ av kollektivt sparande för att kunna hävda sig i den internationella konkurrensen. Men kapitalbehoven för produktframtagningar och produktionsskalan på nya, avancerade produktområden kommer, spådde han vidare, att i många fall bli för stora för de svenska företagen. Ville de hänga med i utvecklingen återstod ofta bara samarbete med utländska företag – kanske på bekostnad av den egna självständigheten.

Ett bättre alternativ vore då något slags "samarbete mellan löntagarna, staten och företagen". Bergströms tanke var att ett löntagarägt kapital bildades genom att vissa belopp, vars storlek skulle bestämmas i samband med de ordinära löneförhandlingarna, successivt överfördes till särskilda branschfonder. Det sparade löntagarkapitalet skulle vara kollektivt ägt och förvaltat, och avkastningen skulle sålunda ej kunna resultera i några individuella utdelningar. Två angelägna mål kunde härigenom förverkligas. För det första skulle fonderna underlätta företagens finansiering och på så sätt öka utrymmet för industrins investeringar. För det andra skulle de bidra till att föra arbetarrörelsens klassiska men under årens lopp alltmer bortglömda strävan om industriell demokrati närmare sin fullbordan.

Men hur skulle då fonderna finansieras? Enligt förslaget var det oundvikligt att löntagarna själva i sista hand fick stå för fiolerna genom att acceptera en långsammare löneutveckling. I gengäld för sitt kollektiva lönesparande skulle löntagarna få ett dominerande ägarinflytande i företagen och på sikt ha möjligheter att via de lokala fackklubbarna utse styrelsemajoriteten.

Någon ögonblicklig palatsrevolution var det sålunda inte fråga om. Tvärtom skulle det ta sin tid innan maktförhållandena inom näringslivet ändrades. Här spelade fackföreningsrörelsens lönepolitik en stor roll, eftersom det var denna som avgjorde hur mycket som vid varje förhandling skulle avsättas till kapitalbildning. Men målet var att så småningom upprätta en löntagarstyrd ekonomi. Enligt Bergström skulle företagsdemokratin och löntagarägandet "nerifrån" och kapitalbildningen "ovanifrån" tillsammans bilda den demokratiseringsprocess, som kunde bryta ner fåtalsväldet inom det ekonomiska livet.

> Demokratiseringen 'från två håll' blir den kniptångsmanöver, vars skänklar är löntagarnas krav att bli hörda och näringslivets kapitalbehov, som till slut avskaffar kapitalismen i Sverige.[40]

Det finns, som läsaren redan kunnat konstatera, en del slående likheter mellan Villy Bergströms idéer och dem som flera andra personer inom arbetarrörelsen tidigare fört fram. Skall man urskilja någon direkt förebild för Bergströms tankar, får man gå tillbaka till det förslag om ett kollektivt lönesparande i företagen, som Per Edvin Sköld i splendid isolation lade fram år 1956. Såväl när det gäller fixeringen vid de näraliggande ekonomiska problemen som i valet av finansieringskälla och prioriteringen av explicita målsättningar, finns alldeles klara beröringspunkter dem emellan.[41]

Även för Bergström var det sålunda syntesproblemet, den reformistiska praktikens stora dilemma, som utgjorde själva startpunkten för diskussionen. Vad som möjligen skiljer Bergström från hans många föregångare, är en klart större medvetenhet om svårigheterna att genomföra mera långtgående strukturreformer i en privatkapitalistisk ekonomi. Det är mot problem som den svenska ekonomins internationella beroende, nödvändigheten av att "göda" systemet för att hålla konkurrrenskraften uppe, de allt större kapitalbehoven för att finansiera investeringarna m.m., som han stämmer av hela sitt resonemang.

För att rätt förstå Bergström, bör man emellertid skilja på hans kortsiktiga respektive långsiktiga målsättningar. På kort sikt var målet att säkra industrins kapitalbildning och även att stödja och komplettera den

solidariska lönepolitiken. Det var dessa akuta problem, välkända inte minst genom Metalls ideliga framstötar, som i första hand måste åtgärdas. På lång sikt – och det skulle som sagt ta sin tid – skulle branschfonderna också leda till ett löntagardominerat näringsliv, men det målet låg ännu fördolt i en dimhöljd framtid. Prioriteringen var alltså klar: först kapitalbildningen, därefter löntagarinflytandet.[42] Genom denna uppläggning och genom sitt inlägg i övrigt knöt Bergström på ett mycket påtagligt sätt an till den falang inom arbetarrörelsen, som under lång tid – och utan större framgång – sökt efter ett effektivt medel att förena de två huvudbeståndsdelarna i den reformistiska fackliga ideologin: tillväxtelementet och fördelningselementet.

Vad som nu stod för dörren var offentliggörandet av nästa försök i den vägen – ett LO-förslag som mera omsorgsfullt och systematiskt än någonsin tidigare försökte skissera en lösning på det svåra syntesproblemet.

Stadium 3: Förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet

Den 27 augusti 1975 presenterade den meidnerska arbetsgruppen frukterna av sina tankemödor i en liten skrift med den anspråkslösa titeln *Löntagarfonder*. Den är ett ur många synpunkter märkligt dokument. Jag tvekar inte att utnämna det till det märkligaste av alla de källskrifter, som analyserats och refererats i denna avhandling.

På etthundratjugo lättlästa, spänstiga och medryckande sidor ställer författarna det mesta av vad som tidigare sagts inom fackföreningsrörelsen på huvudet. Ståndpunkter och krav, som i åratal förfäktats och framförts av kända som okända, medlemmar som förtroendevalda, "praktiker" som "teoretiker" inom den samlade reformistiska arbetarrörelsen förklaras nu i ett svep och icke utan ackuratess vara otjänliga och obrukbara. Det är med andra ord fråga om en märkbar nyorientering och förändring av tidigare intagna positioner, och det är detta förlopp vi skall analysera och förklara i detta avsnitt.

Låt oss börja med målformuleringen. På LO-kongressen 1971 urskiljde vi tre huvudmål för inrättande av någon form av branschfonder: korrigering av den solidariska lönepolitiken, ökad kapitalbildning i kollektiva former samt ökat löntagarinflytande i näringslivet och i företagen. I Metalls förbundsmotion tryckte man därtill på behovet av planmässiga investeringar och förmögenhetsutjämning, men de kraven hade mera karaktären av delmål.

När Rudolf Meidner först uttalar sig om utredningsuppdraget, är han, som vi kunde konstatera i föregående avsnitt, klart påverkad av just Metalls utförliga argumentering. I centrum står kapitalbildningens problem, tillsammans med de allmänna inflytande- och utjämningsmålen. Därefter träder den solidariska lönepolitikens yttre utjämningsproblem alltmer i förgrunden; från 1974 sägs övervinstproblemet till och med vara utredningens första och enda uppgift.

I 1975 års rapport är huvudmålen återigen omkastade – och det på ett tämligen drastiskt sätt. Nu är det plötsligen förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet som är huvudmålen. "Fondernas syfte är utjämning av olikheterna i förmögenhetsstrukturen och ökat löntagarinflytande över näringslivet via kapitalägande", heter det sammanfattningsvis. Den solidariska lönepolitiken, som så sent som i maj 1974 var det helt överskuggande problemet, ses nu uttryckligen endast som "ett *delmål,* som ryms i de övergripande rättvisesträvandena". Frågan om företagens övervinster, som så totalt dominerade diskussionen i de två fackpressintervjuerna 1973 och 1974, tas knappt ens upp till behandling. På några futtiga rader i rapporten fastslår man lakoniskt, att det "mera begränsade problemet om 'kapning av övervinster' i extrema högkonjunkturlägen" inte kan lösas med löntagarfonder. Det kan finnas situationer då samhället bör tillgripa någon form av "vinstindragning", heter det vidare, men "vi har inte funnit anledning att närmare gå in på övervinstproblematiken, som bör lösas med ekonomisk-politiska, inte med lönepolitiska medel".[43]

Vad som sålunda på våren 1974 var själva kärnpunkten, har dryga ett år senare förvandlats till ett "begränsat" problem, som utredningen inte ens funnit det lönt att diskutera närmare. Man frågar sig naturligtvis vad denna tvära omkastning kan bero på. Ett besvarande av den frågan fordrar en noggrannare analys av förslagets måldiskussion samt av de faktorer som kan tänkas ha påverkat denna. Dessförinnan är det emellertid nödvändigt att för sammanhangets skull ge en relativt ingående presentation av förslagets viktigaste inslag.

De utredningsdirektiv, som LO-kongressen 1971 ställde sig bakom, var ytterst allmänt formulerade. Landssekretariatet gick inte närmare in på frågan hur ett fondsystem skulle se ut och gav heller inget företräde åt någon speciell finansieringsform. Ganska snart kunde vi dock konstatera, att det var någon typ av koliektiva fonder à la västtyska DGB, som Meidner inledningsvis tog sikte på. Ett kollektivt system bestående av en central fond plus några delfonder, finansierat av företagens vinster och utan individuella inslag – sådana var positionerna hösten 1973. I SIA-intervjun

1974 vädrade emellertid Meidner en del betänkligheter mot ett helt igenom kollektivt system. Av strategiska skäl – som en gest mot en trög och måhända motsträvig opinion – kunde han tänka sig att gå med på ett slags individuell återbäring för löntagarna.

I 1975 års program är man på nytt tillbaka vid åsiktsläget 1973. Själva grundtanken bakom löntagarfonderna sägs vara, att löntagarna som kollektiv skall ha del i tillväxten av kapitalet, dvs. i vinsterna. Pengarna skall hela tiden stanna i företagen. Att använda just vinsten som beräkningsbas för fondavsättningar har flera fördelar. Det är trots allt vinsten som är uttryck för kapitaltillväxten, och utan vinstanknytning "förloras det direkta sambandet mellan fondens tillväxt och förmögenhetstillväxten i näringslivet". Därigenom, heter det fortsättningsvis, kan man också upplösa konflikten mellan behovet av samhälleliga stimulansåtgärder i ekonomin och de förmögenhetspolitiska effekter, som sådana stimulanser ofta har. Slutligen är det bara genom att använda vinsten som finansieringskälla, som löntagarfonderna kan fungera som ett komplement till den solidariska lönepolitiken.[44]

Därefter övergår Meidner till att mera i detalj diskutera hur inbetalningen till fonderna skall gå till samt andelssatsernas storlek. Han poängterar med visst eftertryck att det ur maktsynpunkt – det perspektiv som hela betänkandet präglas av – är aktieägandet, det "strategiska" ägandet, som är det centrala och som ger makt över företagsbesluten. Följaktligen är det bara genom att äga aktier, som löntagarkapitalet på sikt kan få samma inflytande som de ursprungliga aktieägarna. Överföringen av kapital till löntagarfonderna bör således ta formen av "riktade obligatoriska löntagaremissioner".[45]

Hur stor del av det enskilda företagets vinst, som årligen skall överföras till fonderna, specificeras ej. Man nöjer sig med att laborera med ett antal räkneexempel, där siffrorna varierar från 5 och upp till 20 procent. I beräkningarna förutsätts att fondavsättningen sker före skatt, dvs. att den är avdragsgill. Ett skäl för detta är, att företagets soliditet därigenom förbättras.

> Det belopp som tillförs fonden övergår från att vara en obeskattad reserv, dvs. till ca. hälften en skattekredit, till att bli eget kapital. I själva verket kommer alltså ca. hälften av fondernas kapital att överföras inte från de gamla aktieägarna utan från skattebetalarna.

Finessen med att ändå göra fondavsättningen avdragsgill, är att båda parter här gör en vinst.

> Skattebetalarna, som till största delen är desamma som löntagarna, får inflytande och avkastning. Företagen får dels förbättrad soliditet, dels ytterligare en avskrivningsmöjlighet och därmed också möjligheter till ökad likviditet.[46]

I dessa citat skymtar ståndpunkter och argument av numera välkänt slag. Det är den gamla tanken på en syntes mellan tillväxtmålet och inflytandemålet som återigen gör sig gällande. Det finns all anledning att återkomma till denna strävan något längre fram.

Nå, men hur skall då ett fondsystem närmare bestämt se ut? Skall fonderna byggas upp företagsvis eller omfatta flera företag? Argumenteringen på denna punkt ligger helt i linje med den av årgång 1973. Av såväl principiella som praktiska skäl är ett mera övergripande fondsystem att föredra. Företagsbundna fonder har den påtagliga nackdelen, skriver Meidner, att omsorgen om det egna företaget och dess anställda lätt kan råka i konflikt med krav, som ett större kollektiv av löntagare och medborgare kan ställa. Både inflytandet och aktieavkastningen skulle kunna användas för att i första hand främja "den lilla gruppens bästa". Ett sådant system pekar hän mot "lokalt arbetarstyrda företag", vilket inte står i överensstämmelse med arbetarrörelsens traditioner. En fond som i stället omfattar flera företag, utgår däremot från den rimligare tanken att bestämmanderätten över produktionsmedlen skall tillfalla ett större kollektiv än det fåtal som brukar dem.[47]

Mera konkret förordas att en central "utjämningsfond" upprättas, som skall samla ihop avkastningen från samtliga aktier. En sådan är nödvändig bl.a. av det skälet, att många av de uppgifter som skall ombesörjas bör bedrivas gemensamt och samordnat, heter det. Om man stannade vid enbart branschfonder bleve effekten troligen den, att fattiga branscher och regioner inte fick de resurser de behöver för sina behov. Men många frågor bör även behandlas främst på branschnivå. Därför föreslår man också att särskilda "branschråd" inrättas, vars representanter lämpligen kan utses på förbundskongresserna. Branschråden kan därefter i sin tur utse styrelsen i utjämningsfonden.[48]

När Meidner sedan skall precisera vem eller vilka som skall utse de styrelserepresentanter i företagen, som fondens aktieägande berättigar till, kommer han in på en för hela löntagarfondskomplexet ytterligt central och besvärlig fråga. Vad det gäller är ingenting mindre än att "ge den kollektiva löntagarmakten verkligt demokratiskt innehåll och att bygga in en demokratisk kontrollapparat, som förebygger styrning över huvudet på de enskilda medlemmarna". Här tangeras med andra ord klassiska problem

för den representativa demokratin, och Meidner är inte sen att karaktärisera frågan som den allra viktigaste i sammanhanget.[49]

Det egendomliga är nu, att diskussionen om hur det demokratiska inflytandet via fonderna skall organiseras och manifesteras trots frågans angelägenhetsgrad är både kortfattad och dubbelbottnad. Man kan tänka sig flera modeller, heter det inledningsvis med en hänvisning till den livliga internationella debatten på området. Två ytterligheter beskrivs. Enligt den ena, som har sin upprinnelse i ett danskt förslag om ekonomisk demokrati, fungerar den centrala fonden bara som en uppsamlings- och clearingcentral för influtna medel men delegerar förutsättningslöst sin rösträtt till de anställda i de enskilda företagen. Enligt den andra modellen, som främst haft sina förespråkare inom västtysk arbetarrörelse, skall makten och förfoganderätten över medlen ligga kvar hos den centrala fonden eller på sin höjd delegeras till bransch- eller regionfonder.

Ingen av dessa lösningar tilltalar Meidner. Det förra alternativet blir, menar han, med tiden identiskt med en framtida ekonomisk organisation bestående av arbetarstyrda företag, och den linjen har han redan tidigare avskrivit. Det senare kan i sin tur bara innebära en hård centralisering utan nämnvärt inflytande för de lokala avdelningarna och fackklubbarna. Egentligen föreligger inte, fortsätter han, någon större konflikt mellan krav på "lokalt löntagarinflytande" och behovet av "övergripande riktlinjer". Så länge det avgörande ägarinflytandet fortfarande utövas av de privata kapitalägarna, kommer nämligen de anställdas representanter och de som representerar fondens ägande att i övervägande antalet fall ha identiska intressen. Det är först när fonden får ett avgörande ägarinflytande, som dess övergripande ansvar i undantagsfall kan komma i konflikt med lokala löntagarintressen.

Slutsatsen av resonemanget blir, att utjämningsfonden eller branschråden bör utse fondens representanter efter förslag från de lokala fackklubbarna. På så sätt skulle man åstadkomma ett slags "ömsesidig vetorätt": fonden får möjligheter att säga ifrån om de centrala intressena åsidosätts, medan det lokala facket å andra sidan inte skall behöva acceptera en representant, som man av någon anledning absolut inte vill ha.[50]

Mycket utförligare än så är inte Meidner på denna punkt. Någon lösning på decentraliserings- och inflytandeproblemet innebär ju knappast denna allmänna konstruktion. Vad som eftersträvas är sålunda ett slags jämviktsläge mellan centrala och lokala instanser, men hur eventuellt uppkommande konflikter dem emellan skall lösas anges ej. Här finns tills vidare en oförlöst motsättning mellan centralisering-decentralisering, mellan

lokalt inflytande och samhällsinflytande eller mellan arbetarstyre och samhällsägande, som Meidner av olika skäl föredrar att inte närmare utveckla.

Desto mera har han att säga om den gamla tvistefrågan kollektivt ägande kontra individuella andelar. Utomlands, noterar Meidner, har praktiskt taget alla diskuterade förslag till löntagarfonder innehållit stadganden om, att de hopsamlade medlen efter en viss spärrtid skall vara fritt disponibla för andelsägarna. Själv argumenterar han utförligt och energiskt emot alla slags individuella inslag i fondsystemet. Målen för löntagarfonderna – en rättvisare förmögenhetsfördelning och större ekonomisk makt åt löntagarna – går helt enkelt inte att förlika med en individuell anknytning. Sådant skulle bara leda till att pengarna snabbt upplöstes i konsumtion av mer eller mindre varaktigt slag. "Innehav av tvättmaskiner, egnahem och fritidshus förändrar inte den ekonomiska maktstrukturen i samhället", påpekas det. Ett system med individuella andelar kunde också få negativa konsekvenser för centrala mål i den ekonomiska politiken som t. ex. hög kapitalbildning och god ekonomisk tillväxt.

> Varje fondkonstruktion, som medger utdelning till andelsägarna, motverkar således sitt syfte. Den sänker med stor sannolikhet investeringsandelen av vår nationalprodukt till förmån för konsumtionen. Inte heller förändrar den nämnvärt maktstrukturen.

Ville man stärka löntagarnas konsumtionsmöjligheter, var ordinära löneförhandlingar en naturligare väg.[51]

Meidners argumentering, som här återgivits i starkt förkortat skick, fyller högt ställda anspråk på såväl pedagogisk klarhet som logisk konsistens. Men viktigare för vårt syfte är att uppmärksamma, att de uttalade strategiska bedömningar, som var tillfinnandes i resonemangen om dessa frågor i SIA-intervjun 1974, nu är nästan helt nedtonade. Något tal om att göra vissa "eftergifter" för att "vinna opinionen" förekommer inte längre. De sakliga bedömningarna – övertygelsen att ett kollektivt fondsystem är oundgängligt för att uppnå de utstakade målen – har med andra ord trängt ut de strategiska bedömningarna.

Emellertid finns en reminiscens kvar av Meidners tidigare tveksamhet på denna punkt. Han förutser nämligen, att förslagets "kollektivistiska" karaktär kan väcka kritik inte minst bland fackföreningsrörelsens egna medlemmar. "Individen kommer inte att uppfatta systemet som en metod att öka den privata förmögenheten – och detta är ju inte heller avsikten." Lösningen på detta dilemma ligger dock inte – som 1974 – i att via strate-

giskt betingade jämkningar tillfredsställa opinionens krav. Hela argumenteringen går i stället ut på att med sakskäl försöka övertyga läsaren om det förnuftiga i en kollektiv konstruktionsprincip – förutsatt att samme läsare är införstådd med själva huvudsyftet, dvs. att ge löntagarna som helhet en andel i den fortgående kapitaltillväxten. Och denna hållning intar Meidner trots att hans verklighetsuppfattning säger honom, att många inom rörelsen ändå kommer att känna sina förväntningar svikna.[52]

Återstår så att säga något om fondsystemets omfattning och löntagarfondernas konkreta uppgifter på kort och lång sikt. Den offentliga sektorn – åtminstone de statliga och kommunala förvaltningarna samt de affärsdrivande verken – bör av uppenbara skäl ställas utanför fondsystemet, heter det. Syftet med fondbildningen är att motverka den koncentration av makt och förmögenhet, som kännetecknar den privata sektorn. Inom den offentliga verksamheten uppkommer ju inga vinster i privatekonomisk mening. Men även de anställda i offentlig tjänst bör komma i åtnjutande av systemets "förmånssida", dvs. bli delägare i fondkapitalet och dess förvaltning samt vara med om att utse styrelserna.[53]

Vanskligare är det med sådana företagstyper, där verksamheten bedrivs i kooperativa former och som ekonomiska föreningar utan enskilt vinstintresse. Konsumentkooperationen anförs som ett typiskt exempel. Enligt författaren rör det sig här om grannlaga frågor, vilka inte nu kan besvaras utan måste bli föremål för grundliga överväganden av skilda slag.[54]

Ett annat delikat avvägningsproblem gäller var den gräns skall sättas, nedanför vilken företagen i den privata industrin inte skall omfattas av systemet. Detta bör – inte minst av praktiska och administrativa skäl – begränsas till större företag, förklarar Meidner. Det är där som huvuddelen av den privata kapitalbildningen äger rum. Men huruvida gränsen skall sättas vid 100 eller 50 anställda bör, menar han, förbli en öppen fråga.[55]

Vilka uppgifter skall då fonderna ha? Vad skall löntagarna använda sin ekonomiska maktställning till? Först slås det med eftertryck fast, att det nya syftet att öka löntagarnas inflytande genom kapitalägande inte alls innebär något övergivande av den traditionella fackliga ståndpunkt, som säger att arbetet i sig skall vara grunden för inflytandet. Löntagarfonderna är ett komplement till och ett stöd för redan existerande arbetsrättsliga reformer. Något alternativ kan fonderna aldrig vara redan av det enkla skälet att deras ägande ju kommer att begränsas till blott de stora vinstrika företagen.

> Ett skäl till att makten över kapitalet ändå är viktig är att varje utvidgning av medbestämmande som löntagarna uppnår motsvaras av en förlust av makt och inflytande för kapitalägarna. Så länge kapitalet är privatägt finns därför ett motstånd mot ett utvidgat inflytande för löntagarna, vilket skulle bortfalla om kapitalet vore löntagarägt.

På kort sikt kommer emellertid fondernas ägarmakt att bli ringa. Men allt eftersom de växer, uppstår ett "maktvakuum" när de privata kapitalägarna successivt förlorar sin position som "samordnare och planerare av det svenska näringslivet". Vad det sålunda gäller är att försöka fylla detta vakuum med ett annat och demokratiskt uppbyggt inflytande.

Om löntagarrepresentanterna i företagens och fondernas styrelser skall kunna göra en "fullgod insats", måste de vara välutbildade och kunniga. Redan lagen om styrelserepresentation för de anställda kräver omfattande utbildningsinsatser. "Skall löntagarna också uppträda i rollen av medägare och därmed medansvariga i företagen, bör de i realiteten bli jämbördiga med de ursprungliga aktieägarna och deras representanter", fortsätter Meidner. Fackföreningsrörelsen måste alltså hämta in det försprång på utbildningssidan, som de gamla kapitalägarna under decennier skaffat sig. Särskilt nämns behovet av resurser för utbildning i bl.a. företagsekonomi, företagsledning och samhällsekonomi.

En rad specifika områden uppräknas, där fondernas avkastning skulle kunna initiera, stödja och förbättra den fackliga verksamheten till löntagarkollektivets fromma: ett löntagarnas utredningsinstitut, som bl.a. skall förse fonderna med erforderligt bedömningsunderlag om näringslivets utveckling, finansiering av "ur fondsynpunkt önskvärd forskning", ett personal-administrativt insitut för att utveckla nya och mer demokratiska former för arbetsorganisation och administration, kraftigt utbyggda insatser för t.ex. arbetsmiljön och arbetarskyddet etc. Avsikten med dessa och andra åtgärder är dock inte att befria staten eller företagen från några förpliktelser, utan att "lägga till resurser för egna ändamål", resurser som tas ur tillgångar som annars skulle tillfalla de gamla aktieägarna.[56]

Vad som nu sagts gäller således det kortsiktiga perspektivet, under perioden av "maktvakuum". På lång sikt sägs löntagarfonderna komma att äga över hälften av aktierna i de större svenska företagen. Men resonemanget om den långsiktiga utvecklingen är – måhända med viss nödvändighet – betydligt mera allmänt och oprecist. Några hållpunkter ges dock. Ansvaret för att dra upp ramar för företagens agerande och för att tillgodose kravet på planmässighet i ekonomin bör liksom förr åvila de sam-

hälleliga organen (riksdag och regering). Löntagarfonderna skall alltså ej ha några övergripande näringspolitiska uppgifter. Men när det gäller arbetets organisation och uppläggning, kan man enligt författaren tänka sig en "så gott som obegränsad *lokal* löntagarmakt"; det är just om denna funktion som kampen om paragraf 32 handlat.

Den avgörande skillnaden för näringspolitiken i ett fullt genomfört löntagarfondssystem blir, att samhället då lättare kommer att kunna "få gehör hos företagen även för mycket långtgående krav på samordning och planering". De problem och konflikter, som kan tänkas uppkomma mellan olika intressen och grupper i systemet, diskuteras emellertid inte närmare. Hur den ekonomiska makten i löntagarfonderna i framtiden skall användas, blir en uppgift att i demokratisk ordning successivt besluta om, avrundar Meidner.[57]

Den komprimerade presentation av meidnerförslaget, som här givits, reser naturligtvis frågor och invändningar av mångahanda slag. Här finns det dock varken utrymme eller anledning att i detalj nagelfara alla de eventuella problem och implikationer, som t.ex. själva fondkonstruktionen inrymmer eller de följder, som ett dylikt system skulle medföra. Låt oss i stället återvända till vad som inledningsvis sades i detta avsnitt. Jag kallade där 1975 års fondförslag för ett i många avseenden märkligt dokument. Det kan finnas anledning att nu försöka kvalificera det omdömet en smula.

Enbart det faktum att Rudolf Meidner så klart byter ståndpunkt i fråga om mål och – i viss mån – medel från 1973–74 till 1975, måste i sig betraktas som tämligen anmärkningsvärt. Men det stannar inte vid detta. Meidnerförslaget gör på centrala punkter rent hus med en hel idétradition inom den fackliga rörelsen.

Den första fackliga trosdogm, som nu förvisas till de antikverade relikernas skara, är den gamla transfereringsidén, dvs. tanken att på något sätt föra över pengar från lönsamma till betalningssvaga branscher och företag. Denna lösning, vars idéhistoriska bakgrund och utveckling skildrades i föregående kapitel, förklaras nu vara passé och inte kunna leda till det valda målet. Eftersom fondavsättningarna enligt förslaget skall stå kvar i respektive företag som arbetande kapital, kan någon reell överföring mellan företagen ej komma i fråga. En sådan överföring skulle också gå på tvärs med LO:s lönepolitik.[58]

Den andra och något yngre fackliga lösning, som nu definitivt avförs från dagordningen, är 60-talets branschfondsidé. Samme person, som ägnade viss möda åt att utarbeta och presentera denna tanke inför LO-

kongresserna 1961 och 1966, avfärdar den 1975 utan tillstymmelse till vemod eller tvekan. Löntagarfondernas tillgångar är ju låsta i företagen, upprepas det, och kan alltså inte användas för näringspolitiska satsningar i nya företag.[59]

Men den största och mest påtagliga förändringen i 1975 års preliminära fondförslag – särskilt om man ser saken i ett historiskt perspektiv – gäller synen på makt- och ägandefrågornas betydelse. Jag har redan tidigare noterat, att det är just dessa frågor som till stor del genomsyrar bokens resonemang. I det avseendet innebär förslaget en tvär brytning med ett tidigare helt dominerande tänkande inom fackföreningsrörelsen. Det behövs knappast någon utförligare dokumentation för att påvisa detta. En kort idéhistorisk exposé kan lätt klargöra förändringen.

I den reformistiska fackliga ideologi, som utvecklades och tog form under 20- och 30-talen, intog ägandefrågan en mycket undanskymd plats. Redan min framställning av den lönepolitiska debatten i förra kapitlet gav besked om, att ideologin tidigt satte tillväxtpolitiken i centrum medan den betraktade makt- och ägandeproblemen med påtaglig likgiltighet. Denna syn gick starkt igen i några av de fackliga programskrifter, som sedermera såg dagens ljus. 1941 formulerades tillväxtideologin t.ex. sålunda:

> De fackligt organiserade arbetarna förenas med landets övriga inbyggare i önskan att näringslivet måtte ytterligare utvecklas och organiseras till högsta effekt och en god beredskap. Vårt lands rika tillgångar måste utnyttjas för att åt alla skapa en trygg och god försörjning.

För att nå det syftet måste också statsmakterna förhindra att naturtillgångar och produktionsmedel begagnades som "spekulationsobjekt". "Från samhällets sida", hette det vidare, "måste åtgärder vidtagas för att hindra eller motverka de sociala skador, som uppkomma i och genom ekonomiska kriser." De åtgärder som avsågs var dock av passiv, understödjande natur:

> Om enskilda ägare av jord, fabriker eller andra för folkförsörjningen nödvändiga produktionsmedel icke äro i stånd att tillgodose medborgarnas rätt till utkomst och en dräglig existens, måste staten träda till och sörja för att produktionen kan vidmakthållas.[60]

Det var alltså först när de fria marknadskrafterna själva inte förmådde garantera sysselsättning och effektiv produktion, som staten skulle gå in i det ekonomiska livet och tillse att produktionsmedlen utnyttjades maximalt. Ägandeförhållandena i sig var ointressanta och oviktiga.

Under 50- och 60-talen vidareutvecklas tillväxtideologin ytterligare. Ägandefrågan betraktas – särskilt under perioden 1950–65 – med större ointresse än någonsin. Statsmakternas handlande, uttrycks det kort och koncist i LO-utredningen 1961, "bör vara inriktat på att undanröja verkningarna av de tröghetselement i ekonomin, vilka hindrar eller fördröjer anpassningen av produktionsapparaten till ändrade förhållanden". Och när författarna något senare presenterar sitt förslag om branschrationaliseringsfonder, heter det explicit att detta skall genomföras utan någon förändring av den privata äganderätten till bestående företag.[61]

Denna hållning kan inte ha baserat sig på någon okunskap om de reella makt- och ägandeförhållandena i det svenska näringslivet. År 1954 hade t.ex. *Fackföreningsrörelsen* redovisat data från en vetenskaplig undersökning som bl.a. visade, att i storföretagargruppen med mer än 500 anställda – utgörande 1 procent av aktiebolagen och omslutande 55 procent av de 750 000 årsarbetarna i privatbolagen – innehade mellan 1–3 personer majoriteten av rösterna vid drygt 92 av 100 granskade bolagsstämmor. Dessa siffror rörande storfinansens inflytande var dock inte alldeles entydiga, menade tidningen. Och den fortsatte:

> Samhället ingriper ju på olika sätt i näringslivet och begränsar härigenom i praktiken det på äganderätt baserade inflytandet. Denna form av samhällsinflytande utgör en grundläggande motivering för att äganderättsinflytandet inte längre tilldelas samma dominerande positioner i den svenska arbetarrörelsens samhällsombyggande inställning som tidigare varit fallet. Samhällskontroll och styrningar till större planmässighet i folkhushållets ekonomiska och sociala angelägenheter kan 'gå utanpå' äganderättsinflytandet, ha större verkningskraft och vara ändamålsenligare.[62]

När samma tidning kommenterade 1960 års socialdemokratiska programrevision, upprepades synpunkterna med visst eftertryck. Den gamla marxistinspirerade tankegången att egendomsbesittning skulle vara identisk med samhällsmakt och ett bestämmande inflytande över samhällsutvecklingen hade, förklarades det, redan reviderats genom att "kontroll tilldelats en förgrundsställning som överflyglar ägandet såsom instrument för inflytande och medbestämmande. Både det fackliga och samhälleliga erfarenhetsmaterialet har gett anvisningar om kontrollmetodikens möjligheter och tillgänglighet."[63]

Funktionssocialism – så kom det ovan beskrivna synsättet att betecknas av vissa intellektuella inom socialdemokratin under 60-talets senare del. Den viktiga frågan enligt denna syn var inte den formella äganderät-

ten till produktionsmedlen utan fördelningen av olika funktioner mellan individer, organisationer och staten. Ett ökat inflytande för samhälle och löntagare borde således inte ske genom en socialisering i gängse mening, utan via en socialisering av ägandets funktioner.[64]

I synen på ägandefrågans betydelse för samhällsomvandlingen skiljer sig 1975 års fondförslag distinkt från den nyss redovisade uppfattningen. Redan den språkliga förändringen är slående. Så här kan det låta i programmets inledande avsnitt:

> Industrialismens historia är historien om uppkomsten av och konflikterna mellan klasser: en liten grupp har i ett tidigt skede av industrialismen tillägnat sig och därefter ständigt utvidgat sin äganderätt till produktionsmedlen. Det stora folkflertalet har endast kunnat försörja sig genom att sälja sin arbetskraft till produktionsmedlens ägare.[65]

Detta är ett språk och en verklighetsskildring, som knappast har sin motsvarighet i någon tidigare av LO tillsatt utredning. Vad som sedan följer är en längre redovisning av den stora koncentrationen av aktieägandet och av det fysiska produktionskapitalet i ekonomin, och om nödvändigheten av att ändra ett "föråldrat och orimligt" förhållande genom att också ändra på ägandet.[66]

Men klarast kommer förändringen till synes i ett längre, redan välkänt och smått klassiskt citat av Rudolf Meidner i samband med att dennes förslag presenterades för *Fackföreningsrörelsens* läsare:

> – Vad ska egentligen socialdemokratin svara folk när de pekar på de upprörande orättvisorna i vår nuvarande förmögenhetsfördelning? Vi i Sverige har, observera det, den skevaste ägarstrukturen av alla industrialiserade länder. Det kapitalistiska systemet är helt enkelt omoraliskt.
> – Alla socialdemokratiska partier, världen över, plågas av det nuvarande orättvisa systemet när det gäller inkomst- och förmögenhetsfördelningen och därmed makten över produktionen och människorna.
> – Vi vill beröva de gamla kapitalägarna deras makt, som de utövar just i kraft av sitt ägande. All erfarenhet visar att det inte räcker med inflytande och kontroll. Ägandet speglar en avgörande roll. Jag vill hänvisa till Marx och Wigforss: vi kan i grunden inte förändra samhället utan att också ändra på ägandet. Enbart funktionssocialismen räcker enligt min bestämda mening inte för att åstadkomma en genomgripande samhällsförändring.

– Vill arbetarrörelsen lösa problemet med ägandets orättvisor, så är förslaget med löntagarfonder en metod. Ger vi oss inte på ägandet, måste vi för all framtid dras med upprörande orättvisor när det gäller makten över produktionen och människorna.[67]

Detta uttalande, fällt i en stort uppslagen intervju under den braskande rubriken "Så ska vi beröva kapitalägarna MAKTEN!",[68] är till sin karaktär så klart, att det inte tarvar särskilt många kommentarer. I korthet markerar det en omsvängning eller – om man så vill – en radikalisering såväl gentemot Meidners tidigare framförda åsikter som mot gängse socialdemokratiska doktriner.[69] Någon kvarvarande tveksamhet att göra förslaget till en "maktfråga", vilket i hög grad kunde förmärkas i SIA-intervjun ett år dessförinnan, finns inte längre. Den funktionssocialistiska bråte, som så länge anses ha tyngt den socialdemokratiska farkostens seglats mot slutmålet, lämpas nu över bord. Egendomsfrågan, som inte på allvar varit aktuell inom den reformistiska arbetarrörelsen sedan 20-talets socialiseringsutredningar, skjuts åter fram som en facklig huvudfråga.

Förändringarna är noterade och dokumenterade. Men hur skall de förklaras? Saken är faktiskt inte så förbryllande som den i förstone kan förefalla. Låt oss först återvända till rapportens målsättningsdiskussion. Där förklarar Meidner, att han tolkat sitt uppdrag med ledning av motionerna till kongressen 1971, landssekretaritatets utlåtande samt kongressdebatten. Däremot nämns ej vare sig den lönepolitiska rapporten 1971 eller metallkongressen två år senare.[70] Hur har han då tolkat dokumentens innehåll? Den solidariska lönepolitiken måste visserligen utgöra utgångspunkten för en diskussion om kapitalbildning i löntagarhand, heter det. Konklusionen görs efter en genomgång av vad som framkom på LO-kongressen, där ju lönepolitikens problem åtminstone kvantitativt sett dominerade. Men det räcker inte härmed. Hela frågan om rätten till den ständigt fortgående kapitaltillväxten i samhället måste tas upp till behandling, fortsätter han. Därmed blir det också nödvändigt att komma in på spörsmålet om makt och inflytande i det privata näringslivet.[71]

I boken säger emellertid Meidner ingenstädes, varifrån han mera precist hämtat inspiration till denna uppläggning. De olika dokument han nämner, ger på grund av sin mångtydighet och vaghet föga vägledning. I den ovan nämnda intervjun i *Fackföreningsrörelsen* får vi emellertid litet mera kött på benen. Där erkänner Meidner, om än knappast förbehållslöst, att det under arbetets gång skett en "förskjutning" med avseende på målen för fondprojektet. De främsta anledningarna till detta var dels inten-

tionerna i Metalls förbundsmotion 1971, dels arbetsgruppens studier av den internationella, framför allt tyska litteraturen i ämnet. Den senare handlade nästan uteslutande om den "stora lösningen", dvs. omfördelningen mellan arbete och kapital, medan den solidariska lönepolitiken sågs som den "lilla lösningen". Ytterligare ett skäl till gruppens "något förändrade synsätt" var insikten att lönepolitiken inte "räckte till" för att motivera inrättandet av löntagarfonder. Efter dessa överväganden kom man in på fördelningsfrågan mellan kapitalägare och löntagare som ett huvudproblem.[72]

Så ser alltså i korthet den bild ut, som Rudolf Meidner själv önskar ge av arbetsgruppens ändrade målangivelser. Stämmer den? Den är inte felaktig men otillräcklig och dessutom målad i sådana färger, som skall få de inblandade aktörerna att framstå i så fördelaktig dager som möjligt. Först noterar vi en klar tendens att vilja tona ned förändringens omfattning och innebörd. Ett ytterligare exempel må anföras för att visa det oberättigade i denna hållning. När Meidner år 1974 kom in på diskussionen i bl.a. Västtyskland, var det för att markera en skiljelinje till målsättningen i detta land och motivera varför ett svenskt fondförslag *inte* skulle användas för att ändra maktförhållandet mellan arbete och kapital. 1975 nämns samma västtyska debatt som en avgörande inspirationskälla för ett uppslag, vars huvudsyfte är att just åstadkomma en sådan maktförändring.[73]

Att de faktorer Meidner nämner övade inflytande på utredningsarbetet, kan i och för sig inte betvivlas. Redan innan utredningen på allvar kom igång, kunde vi t.ex. fastslå en tydlig påverkan från resonemangen i Metalls stora förbundsmotion 1971.[74] Men avgörande för att man så klart ändrar målsättning från den "lilla" till den "stora" lösningen, är också två andra faktorer eller trender, den ena näraliggande och kortvarig, den andra mera långsiktig.

Vid mitten av 70-talet står det klart, att de extrema högkonjunkturåren 1973–74 inte representerar någon "normal" trend utan snarare kan betraktas som enstaka undantag i en annars övervägande dyster konjunkturbild. "Övervinstproblemet" har helt enkelt – inser man nu på initierat fackligt håll – mera karaktären av ett tillfälligt konjunkturproblem, vilket vid behov kan lösas genom speciella samhälleliga insatser. Någon särskild facklig fond, konstruerad enkom för att dra in exceptionella vinster i vissa företag, är således ej behövlig.[75]

Omsvängningen var ett faktum redan tidigt på hösten 1974. I ett märgfullt uttalande i Aftonbladet förklarade då Meidner, att begreppet övervinster inte skulle förekomma i hans utredning; onekligen en överraskande

deklaration med tanke på hur tongångarna gick i SIA-intervjun bara fyra månader tidigare. I stället var det frågan om löntagarnas rätt till del av företagens kapitaltillväxt som var det centrala – och detta helt oberoende av de rådande konjunkturerna. Att definiera uttrycket "övervinst" var för övrigt omöjligt. En utredning av denna typ måste därför ta sikte på mera långsiktiga lösningar och inte göras beroende av nyckfulla konjunkturer.[76]

Mycket av detta kan idag förefalla självklart. Men under "övervinståren" var saken inte så enkel. Så länge övervinstproblemet med fog kunde ses som den kanske mest akuta fackliga frågan, var det närmast nödvändigt att söka finna en lösning på den. Trycket "underifrån" blev med tiden tämligen stort; förväntningarna på någon form av ingripande steg i takt med nya rapporter om bolagens vinstökningar.[77] Det ligger därför nära till hands att anta, att Meidners starka fixering vid övervinsterna 1973–74 åtminstone delvis var betingad av internstrategiska bedömningar. Vad det gällde var helt enkelt att bemöta en allt mer irriterad facklig opinion, och vad var då naturligare än att utlova en lösning av frågan i den pågående utredningen? Om Meidner varit sakligt övertygad om övervinstproblemets betydelse, hade han knappast lämnat det så hastigt och totalt som nu skedde.

Man bör också lägga märke till, att de fora inför vilka Meidner valde att framträda med sina budskap 1973–74, var just sådana branschorgan, där övervinsterna upplevdes som ett speciellt brännande problem. Efter regeringens lagstiftningsåtgärder 1974 och den mera "normala" vinstutvecklingen under påföljande år, minskade så småningom trycket från den fackliga opinionen och därmed frågans angelägenhetsgrad överhuvudtaget. Men det mera varaktiga problemet med den solidariska lönepolitikens "baksida" kvarstod förstås – vilket inte minst skulle visa sig under nästa stadium i fondprojektets utvecklingskedja.

För att förklara förändringarna och prioriteringen av målsättningar i 1975 års program, måste också en annan, mera långsiktigt verkande faktor beaktas. Här kan vi återanknyta till det korta resonemang i förklaringsfrågan, som fördes i slutet av förra kapitlet. Där kunde vi med ganska stor visshet fastslå, att ett avgörande skäl till varför en utredning om branschfonder kommer till stånd 1971, var de starka krav och den kritik, som framfördes i frågan särskilt från Metalls sida, lokalt som centralt. Kraven hade, konstaterades det vidare, sin grund i ett uttalat missnöje med lönepolitikens effekter och med makt- och ägarkoncentrationen i näringslivet.[78]

Men detta missnöje är inget som plötsligt kryper upp till ytan just i 70-

talets början. Under hela 60-talets senare del sker ju inom LO en ökning av kritiken mot välfärdssamhällets brister och en allt starkare betoning av fördelningspolitikens vikt – dock utan att själva det ekonomiska systemets grundvalar sätts i fråga. Det är effekterna av systemet – utslagning, plötsliga strukturförändringar, arbetslöshet m.m. – som kritiken och kraven gäller.

Med 1975 års förslag om kollektiva löntagarfonder når denna utveckling sin zenit. De tidigare fackliga förslagen på området, utarbetade under andra omständigheter och med andra mål för ögonen, framstår nu som föråldrade och otillräckliga. Utvecklingen har helt enkelt sprungit förbi dem. Nya, starkare fackliga krav och ändrade förhållanden kräver nya åtgärder. Ägandefrågan väcks åter till liv, men i en annorlunda och tidigare ej aktuell tappning: det är i anslutning till fackföreningsrörelsen, som ägandet av de svenska storföretagen förklaras skola ligga. Därigenom kan frågan också ges karaktären av en specifik facklig reform, väl i linje med den aktuella utvecklingen mot ett ökat löntagarinflytande och medbestämmande på arbetsmarknaden.

Det paradoxala i situationen är, att denna betydande nyorientering äger rum samtidigt som socialdemokratiska partiet antar ett reviderat partiprogram, präglat av ett traditionellt funktionssocialistiskt tänkande och en synnerligen pragmatisk syn på ägandefrågan.[79] Paradoxen bör ses i ljuset av en annan tydlig trend under 70-talet, som rör förhållandet mellan LO och SAP och de ökade svårigheterna att driva fackliga krav den politiska vägen.

I 70-talets inledning, i samband med att LO börjar inta en mera profilerad och bestämd hållning i företagsdemokrati- och kapitaldemokratifrågorna, kan man iaktta en viss förskjutning i rollfördelningen mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska gren. LO kan inte längre – främst beroende på sådana faktorer som osäkrare parlamentariska förhållanden, försämrade konjunkturer och minskat reformutrymme – räkna med att som förr trumfa igenom sina politiska krav via partiet. Detta leder till en ökad facklig aktivism och självständighet, som får LO att – åtminstone utåt – framstå som rörelsens offensiva, pådrivande kraft. Fackföreningsrörelsen initierar själv krav och utredningar, ofta i frågor där partiet ännu ej har någon ståndpunkt eller ens visat något intresse. Meidners förslag kommer som en definitiv bekräftelse på denna tydliga trend.[80]

Jag har av naturliga skäl uppehållit mig ganska utförligt vid förslagets explicita målsättningar samt de iakttagna förändringarna. Men analysen

skulle inte vara tillfyllest om inte också en annan aspekt fördes fram i ljuset. Jag syftar naturligtvis på den målsättning, som stod helt i förgrunden för 60-talets branschfonder: ökad kapitalbildning och ekonomisk tillväxt. Kan detta mål sägas vara vägledande även för 1975 års löntagarfonder?

Om den frågan finns det två helt skilda uppfattningar i litteraturen. Enligt den ena uppfattningen, som främst företräds av den meidnerska arbetsgruppen, har kapitalbildningsmålet inte spelat någon som helst roll för utredningen. Löntagarfonderna, heter det i rapporten, "bör inte bli ett medel för den ekonomiska politiken, t.ex. ett instrument för ökad kapitalbildning". Har man ett sådant syfte finns det enklare metoder att tillgripa, exempelvis höjda avgifter till AP-fonderna.[81]

Enligt den andra synen, omfattad av i första hand en del författare inom vänstern, skulle själva kvintessensen tvärtom vara att öka kapitalbildningen och tillförsäkra det privata näringslivet mer riskvilligt finansiellt kapital. Bakom denna ståndpunkt ligger en idé om, att förslaget egentligen bara går ut på att rädda den svenska monopolkapitalismen, som i en tid av växande ekonomiska svårigheter inte längre förmår finansiera sina egna investeringar.[82]

Ingen av dessa uppfattningar är, vill jag mena, hållbar. Kapitalbildningsfrågan är inte det dominerande inslaget i 1975 års fondförslag, men den är ej heller utan betydelse. Som redan flera gånger framskymtat bör förslaget i stället ses som ett försök – otvivelaktigt det mest ambitiösa och avancerade hittills från LO:s sida – att komma till rätta med syntesproblemet och därmed överbrygga konflikten mellan behovet av kapitalbildning och tillväxt å ena sidan samt kravet på förmögenhetsutjämning och löntagarinflytande å den andra. Saken uttrycks så här explicit i bokens första kapitel:

> Vårt förslag till löntagarfonder innebär ett försök att lösa upp konflikter mellan behovet av vinster och kapitalbildning i det enskilda företaget och den ökning i förmögenhet och makt som därmed följer för ett fåtal så länge endast ett fåtal är ägare till kapitalet.[83]

Denna strävan, den reformistiska syntesen, går starkt igen även i ett par av rapportens övriga – men inte alltid uppmärksammade – resonemang.

Några av de viktigaste målen för den ekonomiska politiken, skriver Meidner i målsättningsavsnittet, är sysselsättningen, en tillräcklig kapitalbildning, prisstabilitet och fortsatt inkomstutjämning. Sysselsättningen och kapitalbildningen är åtminstone delvis två sidor av samma sak. Det finns ett samband mellan produktionens omfattning, sysselsättningen och

behovet av investeringar. Även en stark facklig rörelse tvingas därför acceptera att inte ta ut hela produktionsresultatet i form av löner, avsedda för konsumtion. En del av produktionen måste användas till investeringar.

I en marknadsekonomi, där produktionsmedlen är privatägda, krävs vinster för att de nödvändiga investeringarna skall komma till stånd, fortsätter Meidner. "Värnet av sysselsättning och produktion tvingar alltså fackföreningsrörelsen att acceptera förekomsten av företagsvinster." Men inte bara löntagarna tvingas acceptera vinsternas uppkomst och förmögenhetsökningen i näringslivet. "Den statsmakt som tar ansvar för sysselsättningen måste också godta, ja ibland till och med understödja vinstbildningen för att investeringarna skall bli tillräckliga." Den svenska företagsbeskattningen, noteras det, är också tydligt utformad för att gynna just lönsamma och expansiva företag.

Vad får då detta för konsekvenser för införandet av löntagarfonder? Jo, helt enkelt att det inte räcker att positivt formulera målen för fondprojektet. Andra väsentliga mål för den ekonomiska politiken får inte åsidosättas. Till dessa mål, som explicit nämns, hör alltså bl.a. kapitalbildningen. Meidner uttrycker det negativt så:

> Fondernas konkreta utformning bestäms i hög grad av kravet på att de inte råkar i konflikt med andra mål. Fonderna skall inte bli till skada för kapitalbildningen och den ekonomiska tillväxten, de skall inte ge upphov till kostnads- och prisstegringar och de bör inte öka existerande inkomstolikheter mellan skilda grupper av löntagare. De bör heller inte inkräkta på möjligheterna att bedriva facklig lönepolitik.[84]

Med detta vill Meidner uppenbarligen ha sagt, att marknadsekonomins spelregler sätter alldeles bestämda gränser för hur fondsystemet kan se ut. Konflikten mellan de tillväxt- och fördelningspolitiska elementen ställs därmed på sin spets. Å ena sidan finns således en önskan om större utjämning och inflytande, grundat på löntagarnas kapitalägande. Å andra sidan finns en klar medvetenhet om att det är i ett i huvudsak privatägt, av vinstintressen uppbyggt näringsliv som reformen är tänkt att byggas upp. Man kan därför säga, att löntagarfonderna *förutsätter* ökad kapitalbildning och tillväxt i ekonomin. Hela fondidén står och faller med förekomsten av vinster i de privata storföretagen. Utan vinster inga fonder, utan ekonomisk tillväxt inget löntagarkapital. Vad saken går ut på är ju – med författarens tidigare ord – inte att ta något från "kapitalägarna av det de har, bara av de ökande vinsterna".[85] Detta gör att Meidner explicit måste medge, att löntagarfonderna *inte* bör utgöra "ett hinder för att den kapi-

talbildning kommer till stånd, som samhället finner önskvärd".[86]

Mot denna bakgrund framstår Meidners mycket försiktiga argumentering i fråga om förslagets framtida effekter i ett förklarligt ljus. Om man får tro utredningsmannen skulle det t.ex. knappast alls bli tal om några omstörtande förändringar i ekonomin.

> Det är fondsystemets såväl styrka som svaghet att det går att tillämpa direkt utan att man nämnvärt förändrar det ekonomiska systemet. Beslut om investeringar, produktval, prissättning osv. kan fattas som förut den dag systemet införs. Det gör att man inte borde behöva befara några drastiska omvälvningar i ekonomin om man inför fonderna. Det innebär å andra sidan att man inte heller kan utlova några omedelbara förändringar till det bättre.

Givetvis innebär fonderna en stor reform, heter det vidare – men "till sin karaktär (är den) inte annorlunda än andra betydelsefulla reformer, som har markerat Sveriges väg mot ett jämlikhetssamhälle".[87]

Samma prövande, återhållsamma attityd återkommer när frågan om fondbildningen skall ske genom lag eller avtal behandlas. Det vore en stor framgång för parterna på arbetsmarknaden, om saken kunde lösas via centrala förhandlingar, heter det. I och för sig kan tanken på ett sådant avtal, där den ena parten frivilligt avstår från makt och ägande, förefalla orimlig. Men fackföreningsrörelsen har just avtalsvägen kunnat flytta fram sina positioner på en rad områden. Ett eventuellt avtal i denna fråga förutsätter dock, att även motparten kan se fördelar i en överenskommelse.

Så följer ett mycket centralt avsnitt:

> Löntagarfonder med den ovan skisserade konstruktionen bör vid närmare prövning inte te sig helt oacceptabla för arbetsgivarsidan. Till skillnad från system, som har diskuterats i andra länder, medför vårt förslag inte, att det individuella företaget får sin likviditet och sin kostnadssituation försämrade och soliditeten kommer att förbättas. Den ofta negativa opinionen till god räntabilitet i företagen kan väntas bli påverkad i mera positiv riktning, om löntagarna delar vinsten. Fondens representanter i företagsstyrelserna kommer att tillföra företagens ledningar en grupp av intresserade, kunniga och ansvarsmedvetna personer. Fondernas tillkomst kan bidra till en stabilisering av förhållandena på den svenska arbetsmarknaden.[88]

När man läser stycken som detta, frågar man sig för det första vilka intressen som fonderna i realiteten är avsedda att tjäna. Meidners svar ligger inrymt i den tidigare citerade passusen om att "båda parter gör en

vinst".[89] Såväl löntagare som kapitalägare skulle, det tycks vara Meidners ärliga uppfattning, dra fördel av ett fondsystem. Löntagarna – därför att de får ökat inflytande i företagen och större möjligheter att påverka arbetets innehåll och produktionens inriktning. Kapitalägarna – därför att de får förbättrad soliditet, tillgång till ansvarsmedvetna styrelseledamöter samt lugnare förhållanden på arbetsmarknaden.

För det andra frågar man sig i vilken utsträckning dessa bedömningar är sakligt respektive strategiskt motiverade. Här kommer vi in på svåra tolkningsproblem. Det kan mycket väl vara så, att det är författarens sakövervägande som dominerar i de nyss citerade meningarna. Resonemangen präglas genomgående av en stark tilltro till den rationellt präglade argumenteringen och till läsarens förmåga och vilja att dra förnuftiga slutsatser därav. Men den hovsamma, stundom nästan vädjande tonen visavi arbetsgivarsidan ger emellertid intryck av, att i viss mån ha influerats av externstrategiska bedömningar.[90]

På samma sätt förhåller det sig med bokens avslutande kapitel, där författaren tar upp och söker bemöta tänkbara invändningar från tre olika håll – företagarvärlden, "ideologerna på vänsterkanten" samt de egna fackliga leden. Särskilt när det gäller den förstnämnda gruppen vittnar argumenteringen om, att syftet inte bara är att avväpna kritiken utan också att lugna och dämpa en mähända orolig arbetsgivaropinion.[91] Men några säkra slutsatser om detta är det vanskligt att dra.

Med vad som nu sagts har jag velat nyansera och komplettera bilden av det omskrivna utredningsförslaget 1975. På avgörande punkter bryter detta med traditionella fackliga ståndpunktstaganden, främst synen på ägandets betydelse. Det innebär också, att innehållet i den fackliga ideologin förändras; fördelningspolitiken träder fram som ett med tillväxtpolitiken jämställt element. Man skulle även kunna uttrycka det så, att de båda fackliga ideologielementen förutsätter och betingar varandra i löntagarfondernas idévärld.

Den reformistiska syntes, som därmed formulerats, kan emellertid knappast sägas vara av – realpolitiskt sett – oproblematisk art. För vad är det Meidner egentligen säger? Jo, å ena sidan heter det i bestämda ordalag, att den makt som produktionsmedlens ägare utövar måste avskaffas och ägandet av storföretagen överföras till löntagarkollektivet. Å andra sidan heter det försonligt, att detta inte bör te sig "helt oacceptabelt" för arbetsgivarna. Meidner går så långt, att han t.o.m. hoppas på en förhandlingslösning i frågan. Motparten förmodas alltså själv vilja hålla i bilan vid sin egen likvidering.

Det realistiska i en sådan förmodan skall här inte närmare diskuteras. Vi nöjer oss med att konstatera, att Meidner ägnar betydligt mer omsorg och utrymme åt att söka påvisa fondernas gynnsamma följder för kapitalägarna än åt att skissera olika vägar för att bemöta deras eventuella motåtgärder.

Men fondidén var ännu så länge bara ett diskussionsutkast. Förslaget skulle nu debatteras inom rörelsen och sedermera tas upp på LO-kongressen 1976 i omarbetat skick. Kunde detta betyda ytterligare förändringar i målsättningen och i så fall varför? Om detta handlar stadium 4.

Stadium 4: Lönepolitikens yttre utjämningsproblem och löntagarinflytandet

När Rudolf Meidner och hans medarbetare satte sig ned för att skriva samman den rapport, som skulle föreläggas 1976 års LO-kongress, hade de att ta hänsyn till reaktionerna inom framför allt tre olika grupper av aktörer. De två första, den fackliga rörelsen själv samt det socialdemokratiska partiet, var av intern art. Den tredje aktören, de borgerliga partierna och arbetsgivarsidan, berörde den externa arenan. Jag skall inledningsvis i korthet behandla reaktionen på det preliminära utredningsförslaget inom de tre aktörsgrupperna, för att därefter övergå till att granska den reviderade rapporten och dess vidare öden på LO-kongressen i juni 1976.

Under hösten 1975 genomförde LO en större studie- och informationskampanj om löntagarfonderna. Syftet var att ge medlemmarna en möjlighet att någorlunda sätta sig in i den komplexa frågan och komma med synpunkter på hur fonderna borde se ut och fungera. Exakt 17 342 LO-medlemmar – huvudsakligen aktiva, förtroendevalda sådana – från samtliga 25 förbund deltog i kampanjen, som genomfördes i form av studiecirklar kompletterade med diskussionsgrupper.[92]

Inte oväntat visade det sig, att en överväldigande majoritet – ca. 94 procent – av deltagarna förordade någon form av löntagarfonder för att få till stånd en önskvärd samhällsförändring. Endast ungefär 6 procent var av olika skäl motståndare till tanken. Av resultaten kan nämnas, att hela 90 procent ansåg det vara absolut nödvändigt eller väsentligt att stärka löntagarinflytandet i företagen via ägande. Att ägandet skulle vara till nackdel tyckte bara 1,4 procent.

Närmare 92 procent tog vidare avstånd från individuella andel-i-vinst-system. Uppslutningen kring tanken att använda fondavkastningen för kollektiva ändamål var hela 94,6 procent. Bland deltagarna fanns också en bred opinion för ett starkt lokalt fackligt inflytande över valet av styrelseledamöter; endast 12 procent önskade sålunda att den centrala fonden ensam utsåg dessa. De som var kritiska ville oftast ha till stånd större och snabbare förändringar av samhället, men även farhågor för "dubbla lojaliteter" och "öststatssocialism" yppades.[93]

Några mera bestämda slutsatser rörande denna enkät är det svårt att dra. Den omfattade ju endast 1 procent av LO:s totala medlemskår, därtill mestadels de aktiva och intresserade inom rörelsen. T.o.m. de utredningsmän som utarbetade enkäten har varit angelägna om att betona, att svaren inte kan sägas vara representativa för medlemsopinionen i stort.[94]

Också på förbundsnivå bemöttes förslaget i huvudsak positivt, men tveksamma och direkt kritiska röster saknades ej. En snabbenkät bland fackförbundsordförandena visade, att flertalet ställde sig bakom fondernas grundtanke – den kollektiva ägarprincipen – och sade nej till ett system med individuella andelar. Men flera av dem poängterade även, att fonderna nog inte kunde betraktas som någon slutlig lösning på problemet med den sneda makt- och förmögenhetsstrukturen i näringslivet. Kompletterande åtgärder måste förmodligen till, ansågs det.[95]

Till de mest skeptiska hörde Transports ordförande Hans Ericson. Vid ett fackligt möte i Göteborg förklarade denne, att han var besviken på förslaget. Det skulle bara gynna industriförbunden inom LO och missgynna förbund med lågavlönade, menade han. Att överta ägandet av företagen skulle dessutom medföra, att den fackliga rörelsen snabbt avskaffades. I stället förordade Ericson höjd bolagsskatt, restriktivare avdragsregler och införandet av en ny variant av AP-fonderna. Meidnerförslaget, varnade han, "skulle bara innebära att vi för in en socialism av öststatsmodell och det är vi inte betjänta av".[96]

Ericsons hårda kritik, som utgick från att förslaget missgynnade LO:s serviceförbund, bemöttes i tämligen bestämda ordalag av andra fackförbundsledare.[97] Men på en central punkt – oron beträffande fackets framtida roll i ett fondsystem – uttryckte han faktiskt åsikter, som delades på högsta ort. Gunnar Nilsson själv tog nämligen upp samma tråd, när han i en lång och innehållsrik intervju i *Veckans affärer* för första gången uttalade sig om Meidners idéskiss.

LO-ordföranden noterar först, att Meidners förslag "markerar att slagordens tid nu är förbi – att vi inte kommer undan längre. Vi måste nu pre-

cisera oss och bestämma oss för hur den socialism vi eftersträvar ska se ut och även hur vi rent praktiskt ska lösa ägande- och maktfördelningsfrågan." Hela det fortsatta resonemanget utgörs sedan av ett försök att åstadkomma en sådan precisering.

Gunnar Nilsson ville inte förneka, att den "yttersta konsekvensen" av förslaget var, att löntagarna via de fackliga organisationerna övertog ägarmakten i företagen. Vad det handlade om, hette det rakt på sak och utan omskrivningar, var hur privatkapitalismen skulle avskaffas och socialismen införas. Inte heller önskade han dölja, att frågan om fackföreningsrörelsens roll som intresseorganisation därmed ställdes på sin spets. Om LO nappade på Meidners idéer, fick detta till följd att den fackliga rörelsen skulle påta sig ett direkt ansvar för produktionen, som klart stred mot de svenska löntagarorganisationernas traditionella partsroll, hette det. Dilemmat utvecklades i klartext sålunda:

> I arbetarrörelsens långsiktiga målsättningar är det fastlagt att det är löntagarna som ska överta produktionsmedlen, men det finns ännu ingen klart formulerad policy för hur det ska ske och hur vi ska kunna lösa den målkonflikt som förr eller senare måste uppstå i fråga om fackföreningarnas roll. Vi måste här försöka vaska fram en ståndpunkt ur debatten. Jag finner det själv mycket svårt att ta ställning och jag har ännu ingen klar uppfattning om det. Men det är utan tvivel så att om vi överför den ekonomiska makten över företagen till löntagarna så når vi så småningom en gräns där det ekonomiska ansvaret blir så stort att vi tvingas överta företagsledningens roll. Vi riskerar då att få en fackföreningsrörelse av östeuropeisk modell – att förvandlas från en offensiv massrörelse till en rörelse som förvaltar produktionsmedlen och fyller en övervakande funktion över medlemmarna och ser till att de fyller produktionsnormerna. Så långt får det aldrig gå i Sverige.

LO-chefens starka dubier på denna punkt innebar emellertid inte, att han avvisade tanken på facklig ägarmakt. Fackföreningsrörelsen har tänkt om och är nu beredd att ta ansvar av ett annat slag än tidigare, sade han. Problemet var, att det man hittills sett av fackföreningarnas roll i socialistiska samhällen inte kunde godtas. Vi måste därför försöka hitta en annan modell, den "blå-gula socialismen", förklarade Nilsson. Vad denna "modell" mera precist skulle innehålla, var inte lätt att säga. Att den skulle inkludera fackligt ägande över företagen var helt klart, frågan var hur mycket. "Jag vet bara att vi förr eller senare kommer till en punkt där vi måste säga hit, men inte längre." Och var den punkten i sin tur låg, fick

bestämmas av fackföreningsrörelsens möjligheter att samtidigt upprätthålla sin offensiva roll och av det sätt, på vilket andra gruppers intressen kunde tillgodoses.

En väg ur den "dubbla lojalitetens" dilemma kunde möjligen vara att kanalisera löntagarnas ägarinflytande i en organisation som är fristående från den traditionella fackliga organisationen. Då skulle löntagarna kunna bevaka sina ägandeintressen via en organisation och sina fackliga intressen via en annan. Men längre än så ville han inte gå i precisering av ett problem, som synbarligen engagerade honom djupt.

Något totalt eller exklusivt löntagarinflytande av korporativistiskt snitt eftersträvar vi inte, fortsatte Nilsson lugnande. Fackföreningsrörelsen var därför beroende av andra grupper för att genomföra sina planer.

> Vad det är fråga om är att skapa en öppen socialistisk demokrati, att ta ställning till hur vårt samhällssystem ska se ut och för det krävs en dialog på det politiska planet – en dialog där alla grupper måste vara med och där vi måste försöka finna en syntes.

I denna syntes hade dock "statssocialistiska" lösningar ingen plats. Att enbart vidga inflytandet via arbetsrättsliga reformer var heller inget alternativ. För att genomföra den ekonomiska demokratin och kraftigt öka löntagarorganisationernas inflytande, måste också ägarstrukturen ändras och en förstärkning av inflytandet ske genom kapitalägande. Men detta var bara den ena sidan av Nilssons syntes. Den andra utgjordes av marknadssystemet, vars konkurrens mellan företagen och mellan olika ägandeformer han önskade bibehålla. "Vi vill inte utarma företagen på kapital, utan tvärt om förbättra deras möjligheter att investera och expandera", förtydligade han. Det var sålunda inte konkurrens- eller effektivitetsprinciperna utan den oerhörda privata maktkoncentrationen till ett fåtal människor som var anstötlig och måste brytas ner.[98]

Gunnar Nilssons inlägg är värt uppmärksamhet av flera skäl. I stort ger han således sin anslutning till det centrala i Meidners idéer, och använder dessutom ett språk, som i vissa stycken t.o.m. går längre än förslagets. När hände det senast att en LO-chef talade om att avskaffa privatkapitalismen och genomföra socialismen – därtill i den svenska affärsvärldens ledande organ?

Men läser man artikeln noga, är det trots allt ett annat intryck som blir det bestående. Det var tvivels utan en osäker och på vissa punkter tveksam LO-ordförande, som här tog till orda. Den sökande, probleminriktade ton, som så starkt genomsyrar resonemangen, ger besked där-

om. Vart är fackföreningsrörelsen på väg? Vilken strategi skall vi välja? Vilken blir fackets roll i ett framtida "löntagarfondssamhälle"? Det var dessa frågor, vilka knappast alls berörts i Meidners bok,[99] som han fann särskilt svåra och bekymmersamma. Därmed slog han – med en efter omständigheterna ovanlig öppenhet – an en ton, som kom att väcka genklang i den livliga efterföljande debatten.[100]

Så värst länge varade dock inte denna öppenhet. Under senare delen av 1975 var kommentarerna från LO-borgen ytterligt knapphändiga. Till en del torde denna försiktighet ha berott på en viss tveksamhet och rådvillhet i sakfrågan från LO-ledningens sida. Men den hade förmodligen också sin grund i de strategibedömningar, som samtidigt gjordes. När Gunnar Nilsson höll ett anförande på den traditionella Arosmässan i november 1975, kom dessa strategibedömningar klart i dagen. Facket vill ej överta företagen, hette det nu modererande, bara vara med och dela på makten. Meidnerförslaget skulle inte ens komma att ligga till grund för ett slutgiltigt ställningstagande i frågan, enligt LO-chefen, som hänvisade till den sittande statliga utredningen. Överhuvudtaget önskade han göra klart, att han inte ville "binda upp" LO:s ståndpunkt innan studiekampanjen var avslutad inom rörelsen. Inte förrän i januari 1976, då enkätresultatet var känt, tog han explicit ställning för utredningsförslaget.[101]

I fackförbundspressen rönte rapporten uppskattning från ett drygt halvdussin förbundstidningar med *Fackföreningsrörelsen/LO-tidningen* i spetsen. Mest lyrisk var *Metallarbetaren,* som under hösten 1975 innehöll ett flertal entusiastiska ledare och debattinlägg i fondfrågan. Av de organ, som intog en mera avvaktande hållning, gick kritiken ut på att problemet med övervinsterna inte alls behandlats. Även en betänksamhet rörande fackets nya partsroll kunde förmärkas på något håll.[102]

Om LO-ledningens tystnad varit tämligen stor, var den inom socialdemokratin närmast bedövande. Under större delen av perioden fram till riksdagsvalet i september 1976, vilket i icke ringa mån kom att handla om just löntagarfonderna, undvek partiets ledande företrädare sorgfälligt att närmare tillkännage någon klar uppfattning i sakfrågan. I mycket kom i stället de strategiska övervägandena att dominera. Det är inte svårt att begripa varför det blev på det sättet. Meidners förslag skulle även under "normala" förhållanden ha ställt SAP:s tongivande cirklar i en brydsam situation. Den traditionella socialdemokratiska reformpolitiken hade visserligen inte fått underkänt i rapporten. Men auktoritativa uttalanden från centralt LO-håll om att den privata maktkoncentrationen måste brytas ner, ägandet göras till en huvudfråga och att funktionssocialismen bara

varit "ett sällsamt mellanspel i partiets och arbetarrörelsens historia" måste ha kommit särskilt olägligt för ett parti, som med ett omarbetat funktionssocialistiskt program i näven gjorde sig berett att möta väljarna i 1976 års valrörelse.[103]

Det strategiska perspektivet dominerade nästan genomgående partiordföranden Olof Palmes officiella uttalanden i frågan. Strategin gick ut på att så mycket som möjligt undvika själva sakfrågan, och i stället betona andra saker som frågans komplexitet och genomgripande betydelse, det olämpliga att lägga sig i den interna fackliga debatten, nödvändigheten av att diskutera lugnt och seriöst och inte driva fram en lösning alltför snabbt osv. Det tog 12 år innan vi hade utrett och bestämt oss för ATP-reformen, påminde Palme, som ofta och gärna gjorde jämförelser med denna klassiska stridsfråga i svensk politik.[104]

Som Palme såg det skulle Meidners förslag varken ge staten någon ökad makt eller störa marknadsekonomin. Det var inte alls, som borgerliga kritiker hävdat, fråga om "någon speciellt centraliserad modell". Tvärtom kunde den "tänjas åt olika håll". Och i slutet av maj 1976 försäkrade han, att det nog skulle gå att finna en lösning på fondfrågan "som på ett hyggligt sätt tillgodoser företagsamhetens intressen". Vi måste "skapa väl fungerande företag", menade han, och det kunde inte bli tal om "någon slags orimlig behandling av människor som har pengar. Det har vi aldrig gjort."[105] Vad som motiverade dessa avvaktande, klart externstrategiska bedömningar var självfallet främst hänsynen till den för SAP mest centrala aktörsgruppen, den som LO i egenskap av facklig organisation hade mindre anledning att bry sig om – väljarkåren och den allmänna opinionen i stort.[106]

De gånger, som Palme pressades på en ståndpunkt i sak, uttryckte han sig ofta mycket vagt och endast i allmänna ordalag. Meidnerförslaget har "en stram skönhet", undslapp han sig t.ex. vid ett tillfälle, men en rad praktiska problem fanns. Främst bland dessa stod, tyckte även Palme, frågan om hur facket önskade definiera sin uppgift i det framtida samhället och vilken grad av ansvar det ville ta på sig. Att ge löntagarna en del i förmögenhetstillväxten fann han vara rimligt och riktigt, men han var inte beredd att binda partiet vid någon bestämd lösning. Tågordningen var, enligt dåvarande statsministerns bedömning, först LO-kongressens ställningstagande, sedan den statliga utredningen och därefter – allra tidigast 1979 – ett beslut. Någon praktisk effekt kunde fonderna få först på 1980-talet.[107]

Den punkt i förslaget, som SAP-ledningen kände störst tveksamhet in-

varna för hos Meidner året efter. Paradoxen kan till viss del förklaras med överdrivna eller felaktiga tolkningar av aktörerna själva. Men intressant och verkningsfull blir den först i ljuset av meidnergruppens radikalt ändrade ställningstaganden i frågan åren 1973–74 till 1975.

Vilken blev då, slutligen, reaktionen inom det borgerliga lägret? De tre borgerliga riksdagspartierna skyndade sig snabbt att ta avstånd från kollektivt ägda fonder av Meidners typ. Dessa skulle bara, hävdade t.ex. dåvarande oppositionsledaren Thorbjörn Fälldin, leda till "den hårdaste maktkoncentrationen hittills".[115] Och i valrörelsen 1976, sedan LO-kongressen antagit en något reviderad meidnerplan, sökte de borgerliga med gemensamma krafter göra löntagarfonderna till något av en huvudfråga. Någon egen, alternativ linje aktade man sig emellertid i det längsta för att driva. Strategin att i första hand hårt gå till attack och kräva besked av en svävande och obeslutsam socialdemokrati, visade sig ändå vara mycket lyckosam.[116]

Betydligt mera avvaktande förhöll man sig länge inom näringslivet. Kritik rörande facklig toppstyrning, byråkrati och en försvagad investeringsvilja framfördes visserligen, liksom tvivel på att fackföreningsrörelsen skulle kunna klara "ännu en krävande dubbelroll".[117] Men i stort präglades mottagandet av ljumhet, stundom av ointresse. Varken regeringen eller facket är av allt att döma redo att binda sig för en lösning à la Meidner, trodde t.ex. *Arbetsgivaren* i en påfallande lågmäld kommentar. Och Marcus Wallenberg avfärdade snabbt idéerna om kollektiva löntagarfonder som "halvkokta ägg", som "kloka svenska politiker" aldrig skulle konsumera. De internationella förvecklingarna, bedömde finansmannen, skulle bli alldeles för svåra.[118]

Industriförbundet och SAF hade annars redan sommaren 1974 tillsatt en utredning i frågan under ordförandeskap av Grängeschefen Erland Waldenström. Tanken var från början att deras förslag skulle presenteras samtidigt med Meidners, så att båda kunde diskuteras i bl.a. LO:s studiekampanj. Så blev det nu inte. I september 1975 kom det överraskande besked om, att materialet inte hunnit bli klart i tid. Skälet var, enligt näringslivsgruppens sekreterare, att man efter att ha beaktat Meidners förslag insåg, att det skulle bli mycket svårt att "på några korta sidor" förklara sin syn på hela problemkomplexet. Saken beklagades på LO-håll, där man sade sig välkomna en så bred belysning av frågan som möjligt.[119]

Först i början av maj 1976 – just lagom till valrörelsens upptakt – kunde industrin offentliggöra en lös skiss, som gick ut på att upprätta ett slags statsunderstött lönsparande i jätteformat. En procent av löne-

summan – således ej av vinsten – avsätts till "löntagarfonder", vilket årligen skulle ge ca. 1,5 miljard. Varje löntagare skall individuellt äga sin andel, men inte kunna ta ut den förrän efter 5–10 år. Avsättningarna blir – liksom f.ö. hos Meidner – skattefria, dvs. staten får gå in med skattesubventioner för löntagarnas aktieköp.

Motiven bakom förslaget är att åstadkomma en breddning av aktieägandet och därigenom en jämnare fördelning av "ägarinflytandet", att främja de anställdas arbetstillfredsställelse och motivation samt att öka sparandet i samhället. Men utredningsordföranden ville vid offentliggörandet understryka, att man ännu ej definitivt tagit ställning. Han gick bara så långt att han menade att det "vore bra om ett sådant system införs".[120]

Hur skall man förstå denna försiktighet från näringslivets sida? Varför reagerade det inte tidigare och mera offensivt mot ett förslag, som en uppbragt storföretagare kallat "den största konfiskation jag hört talas om i modern tid"?[121] Enligt aktörerna själva var saken enkel. De trodde helt enkelt aldrig på allvar, att Meidners förslag skulle komma att genomföras. Politikerna vågar inte driva frågan, trodde t.ex. SAF-chefen Curt-Steffan Giesecke, och Erland Waldenströms verklighetsuppfattning var i stort densamma.[122]

Enligt en annan hypotes, som förefaller väl så plausibel, skulle den relativa tystnaden från privatkapitalets företrädare bero på svåra inre motsättningar i sakfrågan. En grupp skall ha ställt sig positiva till fonder, men med individuella vinstandelar. En annan grupp skall ha förkastat tanken på fonder i alla former. Denna oenighet i sakfrågan förlamade näringslivsfronten och fördröjde ställningstagandet åtskilligt.[123]

En helt annan sak är, vilken politisk effekt som näringslivsrapporten ändå kom att få i valrörelsen 1976. Även om den således inte innehöll några särdeles preciserade förslag, riktade den på centrala punkter skarp kritik mot meidnerplanen. Man tvivlade öppet på om förslagets "bärande element" stod i överensstämmelse med "svenska rättsprinciper", varnade för aktiemarknadens snara sammanbrott och för en farlig omvälvning av det rådande ekonomiska systemet.[124] Kort före valet i september spreds så dessa synpunkter i massupplaga i en liten välskriven och lättläst broschyr. Därigenom kom rapporten – alldeles oavsett om detta var avsikten eller ej – att tillhandahålla de borgerliga partierna en mera substantiell och genomarbetad kritik i deras allt hårdare offensiv mot socialdemokratins oklara fondlinje.[125]

motsvarar minskningen av en framtida förväntad avkastning, menar de. Men även en "psykologisk" reaktion kan tillkomma. Det kan inte uteslutas att "mer eller mindre panikartade kedjereaktioner" uppstår, när fondernas maktövertagande till sist närmar sig. För att motverka den möjligheten – eller klarare: för att förekomma en eventuell "panikreaktion" hos aktieägarna – rekommenderas i stället något slags substansvärdering.[132]

Den i sammanhanget mest betydelsefulla förändringen gäller emellertid – återigen – målsättningen. Utredningens "första uppgift" sägs nu på nytt vara att komplettera den solidariska lönepolitiken. För det andra är målet att "motverka den förmögenhetskoncentration, som följer med industrins självfinansiering". För det tredje önskar man finna former för att "öka löntagarnas inflytande över den ekonomiska processen".[133]

Vid en genomläsning av rapporten får man det bestämda intrycket, att författarna vill framställa dessa tre mål som helt likvärdiga; på något ställe talas det t.ex. om "måltriangeln".[134] Betraktar man 1976 års rapport isolerat, är det inte någon orimlig uppfattning. Men i förhållande till förslaget 1975 har icke desto mindre en klar förskjutning inträffat. Lönepolitikens yttre utjämningsproblem, som då endast var ett undanskymt "delmål", har nu åter prioriterats tillsammans med det allmänna inflytandemålet. Kravet på en radikal förmögenhetsutjämning, som i mycket gav det preliminära förslaget dess speciella karaktär, har betydligt nedtonats. Sålunda talas det inte längre offensivt om att utjämna olikheterna i förmögenhetsstrukturen, utan mera defensivt om att "hejda" och "motverka" den förmögenhetskoncentration, som är "en oundviklig följd av industrins självfinansiering".[135]

Det går att någorlunda exakt fastslå, när denna förskjutning inträffade. I en första kommentar till reaktionerna på förslaget i september 1975 noterade Meidner, att olika debattörer velat använda fonderna till "en massa olika saker". Det mesta är i och för sig möjligt, fortsatte han. "Men vi har haft till uppgift att lägga fram ett förslag som tillgodoser två krav: en spridning av förmögenhetsbildningen och ett ökat inflytande för löntagarna." Om den solidariska lönepolitikens problem hade han däremot inget att säga.[136]

I en debatt på Nationalekonomiska Föreningen i Stockholm dryga två månader senare, dvs. i slutet av november 1975, är omsvängningen redan ett faktum. Målsättningarna är tre, förklarar Meidner emfatiskt, "och den första är den solidariska lönepolitiken och dess egenskap ... att skapa övervinster genom outtaget löneutrymme".[137] Det är denna senare målprioritering, som sedermera fastställs i den reviderade versionen.

Skälen till denna förnyade omsvängning måste rimligtvis sökas i de skilda reaktioner, som det första förslaget gav upphov till, och i de strategiska överväganden som arbetsgruppen på grundval därav gjorde. Ingen av de centrala aktörsgrupperna – vi bortser nu från det aktiva fackföreningsfolket på förtroendemannanivå – hade, för att uttrycka det milt, funnit förslagets utgångspunkter speciellt tilltalande. Särskilt allvarligt var kanske, att SAP-ledningen ställt sig så tveksam eller – åtminstone i fallet Sten Andersson – direkt avvisande till ägandefrågans aktualisering och inriktningen på "maktfrågorna". Också på borgerligt håll var reaktionen just på denna punkt entydigt negativ.

Om man beaktar detta samt det även för LO ovedersägliga faktum, att ett ovisst riksdagsval stod för dörren, framstår inte förskjutningen bland målsättningsalternativen som särskilt märklig eller överraskande. Någon total helomvändning à la 1974–75 var det ju ej fråga om, bara en på strategiska överväganden grundad anpassning till reaktionerna inom olika aktörsgrupper. Man skulle därmed kunna säga, att författarna till den reviderade rapporten ur strategisk synpunkt fann det vara klokast att ta fasta på Villy Bergströms råd. Genom att sätta lönepolitikens problem främst, kunde de hoppas på att fondidén skulle få en "försiktigare introduktion", "skrämma mindre" och möta större förståelse hos en osäker opinion.[138]

Till LO:s 19:e kongress den 12–19 juni 1976 hade åtta motioner inlämnats under dagordningens punkt 24, "Löntagarfonder".[139] De flesta av motionärerna ställde sig – med ett markant undantag, som vi strax återkommer till – bakom huvudtankarna i rapporten. Metall, som på nytt författat en förbundsmotion i ämnet, fastslog att ett fondsystem måste uppfylla två grundläggande krav: dels leda till en demokratisering av den ekonomiska makten, dels bryta förmögenhetskoncentrationen och låta löntagarkollektivet successivt få hand om en allt större del av näringslivets kapitaltillväxt. Meidners förslag uppfyller båda dessa krav, förklarades det med viss tillfredsställelse. Märkligt nog nämnde man inte heller denna gång något om den solidariska lönepolitiken, vilken ju i rapporten tilldelats något av en förstaplansroll.[140]

Någon reservationslös entusiasm var det emellertid alls inte fråga om. Även de motionärer, vilka i och för sig var för uppbyggnaden av ett löntagarfondssystem, pekade på en rad svårlösta och tekniskt komplicerade problem som borde diskuteras närmare. I en motion, avgiven av sex avdelningar inom Metall, var man t.ex. kritisk mot att de mindre företagen skulle ställas utanför fondsystemet. Att avkastningen på fondens aktier

ning till arbetsgruppens argumentering förordades i stället en lägsta gräns på 50 anställda, varvid koncernen skulle utgöra beräkningsgrund. De löntagare, som därmed ställdes utanför, måste på andra vägar få nytta av ett löntagarfondssystem. Av särskild vikt i sammanhanget var, att alla löntagare skulle ha samma anspråk på fondkapitalets avkastning.

Att överföra kapital till lokala, företagsbundna fonder föll inte heller LO-ledningen i smaken. Sådana fonder kunde lätt bli ett hot mot solidariteten mellan olika löntagargrupper. Men Örebromotionärernas farhågor för vad kapitalägarna skulle kunna företa sig ansågs i stort berättigade. I första hand riskerna för kapitalflykt och försäljning till utländska företag kunde bli en realitet, om inte samhället fann former för att motverka dylika sabotageförsök.

Den hårda kritik mot förslaget, som Uppsalagrafikerna framfört, ansågs slutligen obefogad. Löntagarfonderna skulle stärka fackets ställning och försvaga kapitalägarnas makt, inte tvärtom som motionärerna fått för sig. Inte heller skulle de hålla tillbaka medlemmarnas lönekrav. Kongressen ombads därför att godkänna de allmänna riktlinjerna i arbetsgruppens rapport. De många problem, som ännu kvarstod olösta, borde för närmare begrundan hänskjutas till den statliga utredningen om löntagarna och företagens kapitaltillväxt.[145]

Av de kritiska synpunkter, som ett par av motionärerna givit uttryck för, märktes inte mycket när den stora kongressdebatten ägde rum den 15 juni 1976. Merparten av talarna – sammanlagt var tolv debattörer i elden – anslöt sig till förslagets huvudprinciper. Vad det handlade om, hette det smått lyriskt och förväntansfullt i några inlägg, var "en allsidig och klar analys av utomordentlig vikt", "ekonomisk demokrati i ordets bästa bemärkelse" samt "ett instrument som, om det används på rätt sätt, kan lösa dessa problem (kapitalkoncentrationen och de arbetsfria inkomsterna) . . . utan att för den skull äventyra industrins kapitalförsörjning".[146]

Gunnar Nilsson tog i sitt inledande anförande bl.a. upp de farhågor som uttalats för att facket genom förslaget skulle ge upp sin traditionella och självständiga roll som intresseorganisation. Oron var, menade han nu, oberättigad. Den svenska fackföreningsrörelsen hade länge och i stigande grad spelat en roll både som medlemsorganisation och som "garant för allmänna ekonomiska och sociala framsteg". Inom ramen för de olika arbetsrättsliga reformerna skedde t.ex. ett påtagligt fackligt ansvarstagande och därmed en rollförskjutning. Ett fackligt medägande skulle således inte innebära någonting principiellt nytt; det kommer inte att omöjliggöra eller ens försvåra fackets roll som företrädare för löntagarna, försäkrade LO-

chefen. Det var en illusion att tro, slutade han, att man i ett modernt samhälle med starka fackliga organisationer kunde hålla fast vid "den strikt renodlade intresserollen".[147]

Den Gunnar Nilsson, som här lade ut texten, polemiserade inte bara mot olika kritiker i det borgerliga lägret. Han argumenterade också på centrala punkter mot den Gunnar Nilsson, som framträdde i *Veckans affärer* hösten 1975. Den tveksamhet och skepsis, som hans resonemang då utstrålade, var nu helt försvunnen. Borta var den prövande tonen och oviljan att klart ta ställning. Borta var farhågorna för att LO, om den följde arbetsgruppen i spåren, skulle påta sig ett ansvar för produktionen, som stred mot den traditionella partsrollen. Borta var också varningarna för att fackföreningsrörelsen kunde förvandlas från en offensiv massrörelse till en förvaltande, övervakande Storebror av "östeuropeiskt" slag. Med eller utan löntagarfonder skedde "obevekligt" en rollförskjutning, vars problem fick lösas efterhand som de uppkom, deklarerade LO-chefen.[148]

Av de övriga debattörerna var det bara en, Kjell Eriksson från lantarbetarna, som tog upp några mer principiella problem till debatt. Han aktade inte för rov att relatera Gunnar Nilssons tidigare omtalade farhågor. Om det skulle bli på det sättet, att fackets roll drastiskt skulle ändras genom att den hamnade på båda sidor om förhandlingsbordet, fanns det all anledning i världen att vara starkt tveksam till hela fondidén, menade Eriksson. Talaren berörde också frågan om fondernas syfte, och ställde sig undrande inför om de verkligen ledde till någon form av socialism.[149]

Kjell Eriksson hade inga konkreta förslag att framföra. Han ville bara uppmana till diskussion kring vad som skulle hända med fackets "status och framtid" när löntagarfonderna en dag blev verklighet. Uppmaningarna förklingade emellertid ohörda. LO:s ordförande hänvisade kortfattat till en utredning om ändringar av fackföreningsrörelsens beslutsformer, som kongressen några dagar tidigare beslutat tillsätta. Där skulle man även ta upp denna fråga till behandling. Någon ytterligare kommentar i sakfrågan ansåg Gunnar Nilsson ej behövlig.[150]

Av de olika yrkanden, som framfördes av ombuden, kan nämnas krav på att även jordbrukskooperationen och pressen skulle ingå i fondsystemet. Dessa yrkanden avslogs. Större framgång hade en talesman för Metalls avdelningsmotion. Han menade att anställda i småföretag skulle diskrimineras om de ställdes utanför fondgemenskapen. Därför föreslogs att kongressen skulle lämna frågan om storleksgränsen öppen samt att huvudprincipen borde vara, att så många som möjligt av LO:s medlemmar direkt skulle omfattas av fondsystemet. Detta krav bifölls. I övrigt gick

tyska ekonomiska "undret" efter andra världskriget bland mycket annat också förde med sig en gigantisk förmögenhetsanhopning till ett fåtal kapitalägare, vilket snabbt väckte krav på korrigerande åtgärder. Under 50- och 60-talen tillkom så ett antal lagar om sparsubventioner av skilda slag, vilka sedermera kompletterades med ett par s.k. förmögenhetsbildningslagar.

Inom fackföreningsrörelsen (DGB) kom man efterhand att diskutera frågan utifrån möjligheten att öka det fackliga inflytandet i näringslivet. När DGB höll sin förbundskongress 1972, kunde man emellertid inte enas om en gemensam linje. Styrelsen presenterade två alternativa förslag. Enligt det ena, som kan ses som den närmaste utländska motsvarigheten till det svenska LO-förslaget 1975, skulle löntagarfonderna emittera certifikat till löntagarna, och dessa skulle ge avkastning men i princip aldrig lösas in. Enligt det andra skulle andelarna få säljas efter tio år. Gemensamt för de båda förslagen var att fonderna skulle vara regionala samt att de skulle styras av valda ombud för delägarna och av samhällsrepresentanter. Målet var att använda ägarinflytandet för att förändra företagens verksamhet i enlighet med fackliga och samhälleliga krav.

1973 lade DGB fram ett nytt förslag, som innehöll individuella andelar. Det godkändes – men med ytterst knapp majoritet. Flera fackförbund – exempelvis det mäktiga IG Metall – tog avstånd från kapitalägarlinjen, och ville hellre satsa på arbetsrättsliga reformer som hälftenrepresentation i storföretagens ledning. På det politiska planet vann detta sistnämnda DGB-förslag, som Meidner hade vissa invändningar emot i Metallarbetarintervjun ovan, s. 124, inget gehör. Socialdemokratin var inledningsvis tämligen positiv till fackföreningsrörelsens idéer, men frågans komplexitet och frånvaron av ett bredare politiskt stöd i förbundsdagen för ett fondsystem, har tills vidare skjutit ett avgörande på framtiden. Wredén 1976, s. 76 ff. (särsk. s. 81 ff.), 130 f., 133 ff.

Att Meidner länge och noga följt denna utveckling, kan man lätt konstatera genom att granska hans skriverier genom åren. Redan i *Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen* från 1966 återfanns ett avsnitt om diskussionen och de många förslagen i Västtyskland (s. 199 ff.). I Meidner m.fl. 1975, s. 62 ff., 83 f. och – särskilt – 121 ff., finns en än utförligare genomgång av debattläge och lagstiftningsåtgärder i Förbundsrepubliken, ånyo författad av Meidner. I stort sett samma genomgång återkommer i *LO-rapporten* 1976, s. 235 ff. Se även Hedborg 1974a, s. 565 ff.

11. Om innebörden av den s.k. genetiska idéanalysen, se närmare Söderfeldt 1972, s. 126 ff. och Vedung 1977, s. 26 f.
12. Lönepolitikens yttre utjämningsproblem inrymmer egentligen två frågor, vilka lämpligen bör hållas isär: dels "övervinstproblemet", dvs. företagarnas extra stora vinster under en högkonjunktur, dels den förmögenhetsökning hos kapitalägarna, som den solidariska lönepolitiken "normalt" ger upphov till. Under stadium 2 är det "övervinstproblemet" som är aktuellt, medan det i övrigt är den senare frågan som avses.
13. Denna strävan är, som vi vet från förra kapitlet, gammal och beprövad i fackföreningsrörelsens historia och var bl. a. aktuell i 60-talets två branschfondsförslag. Beträffande frågan om fondsystemet skulle lösas via förhandlingar eller via lagstiftning poängterade Meidner, att LO ännu inte tagit ställning till den saken. Själv trodde han det var bäst om frågan kunde lösas avtalsvägen. *Metallarbetaren* 1973:41, s. 6.
14. Frågan togs till och med upp på LO:s representantskap i slutet av år 1973. Harry Furing, ordförande i Hotell och restaurang, förklarade att frågan om att bilda

branschfonder för att åstadkomma en "uppsamling" av högvinstföretagens pengar borde ha aktualiserats i avtalsrörelsen. Hans tanke var närmast att medlen därefter skulle användas för en jämnare fördelning mellan hög- och låglöneförbund. LO:s avtalssekreterare Harry Fjällström hade bara att hänvisa till Meidners pågående utredning. *LO:s representantskap* 9.11.1973, s. 16 och 18.

15. *Metallarbetaren* 1973:41, s. 6.
16. *SIA* 1974:11, s. 16 f. (cit. s. 17 och 16). I en ledare i *Fackföreningsrörelsen* 1974:16/17 hette det på liknande sätt, att löntagarfonderna i första hand var att se som ett komplement till den solidariska lönepolitiken. Att de därutöver också kunde bli ett instrument för en starkare maktställning för löntagarna i näringslivet, gjorde ej saken sämre. Fonderna borde vara kollektivt ägda och förvaltade, förklarade tidningen vidare, och de fonderade pengarna skulle "användas till en utveckling av näringslivet i enlighet med löntagarnas krav och önskemål" (s. 6). Se även Hedborg 1974b, s. 10 f.
17. För olika fackliga förslag med syfte att utjämna löneskillnaderna inom rörelsen, se ovan, kap. 3.
18. *SIA* 1974:11, s. 16 och 17 (min kursiv.). Meidners tal om den solidariska lönepolitiken som "en moralisk fråga" och om nödvändigheten av "en mödosam skolnings- och utbildningsverksamhet", företer påtagliga likheter med det resonemang, som Albin Lind förde om dessa frågor i sin 30-talsskrift *Solidarisk lönepolitik*, särsk. s. 18 ff.
19. Särskilt apostroferades Villy Bergström, den socialdemokratin närstående nationalekonomen. För dennes inlägg i debatten år 1973, se ovan s. 133 ff.
20. *SIA* 1974:11, s. 16.
21. Intervjuaren förde in samtalet på det kommande valet 1976, och konstaterade att Meidner inte tillhörde dem, som önskade "göra stor sak" av frågan inför valrörelsen. Spåren förskräckte nämligen. I Danmark "gjorde man (socialdemokratin) valsak av ett flott förslag med regionala fonder och branschfonder. Det blev stort nederlag i valet. Folk var måhända inte beredda på så radikala förslag." Och Rudolf Meidner fyllde i: "Vi får försöka lära av andras misstag. Ett alternativ är att göra det till en avtalsfråga, inte något revolutionerande, utan i högsta grad reformistiskt som passar det svenska blandsamhället." Ibid., s. 17. Utförligare om debatt och förslag i Danmark, se *LO-rapporten* 1976, s. 250 ff. samt Wredén 1976, s. 85 ff. Kortare sammanfattningar av diskussionen i Västtyskland och Danmark, de två länder som närmast tycks ha influerat LO-utredningen, ges också av Pitz 1975, s. 6 och av Lykketoft 1975, s. 7.
22. Ovan, s. 125 f.
23. Ovan, s. 92.
24. *Veckans affärer* 1974:26, s. 27 ff. (cit. s. 27).
25. *Fackföreningsrörelsen* 1974:16/17, s. 6. Krav på skärpt eller progressiv bolagsbeskattning restes även av bl.a. centerpartiet, vpk, TCO–S samt Börje Jönsson, Byggnads och Erik Lehman, träindustriarbetarna. Wredén 1976, s. 105 f.
26. *Arbetsgivaren* 1974:27, s. 2.
27. Lag om avsättning till arbetsmiljöfond, SFS 1974:325. Löntagarna hade enligt lagen vetorätt när det gällde medlens användning.
28. Lag om avsättning till särskild investeringsfond, SFS 1974: 988. Enligt denna lag hade dock löntagarna ingen vetorätt.

29. *Metallarbetaren* 1973:41, s. 3; ibid., 1974:19/20, s. 2; ibid., 1974:47, s. 4; Redemo 1974b, s. 22; Redemo 1974c, s. 11; Redemo 1975, s. 3. I *Fackföreningsrörelsen* 1974:13, s. 5 summeras inlägg av Roine Carlsson, Pappers ordförande och Gunnar Nilsson vid Pappersindustriarbetareförbundets kongress 1974, då just övervinstfrågan var ett brännande problem. Se även Wredén 1976, s. 106.

    Varför man var så kritisk på fackligt håll mot de stora företagsvinsterna, berodde också på att löneandelen minskade under åren 1973–74. I landssekretariatets förslag till uttalande inför avtalsrörelsen 1974–75 hette det t.ex.: "Löneökningen skall möjliggöra att konsumtionsefterfrågan upprätthålls och medge en standardstegring. Löntagarna måste då gemensamt ta ut sin andel av produktivitetsökningen och återvinna något av löneandelen i produktionsvärdet. I många branscher har denna minskat genom de stora vinstökningarna 1973 och 1974." *LO:s representantskap* 13.11.1974, s. 23. Se också Clas-Erik Odhners föredragning, ibid. s. 8 ff.
30. *SIA* 1974:11, s. 17. Se även Meidner m.fl. 1975, s. 111 f. och *LO-rapporten* 1976, s. 25 f.
31. Lewin 1977, s. 89 samt ovan kap. 3, not 125.
32. *SIA* 1974:11, s. 16.
33. *Metalls handlingsprogram* 1973, s. 12 f., 23 ff.; *Rapport om facklig inkomstpolitik*, s. 44 ff. (cit. s. 46).
34. *Metalls handlingsprogram*, s. 13. I två avdelningsmotioner från Borås och Hagfors krävdes också inrättandet av branschfonder på grund av lönepolitikens avigsidor. *Svenska Metallindustriarbetareförbundets kongress* 1973, s. 365 och 386 f.
35. Ovan, s. 81.
36. *Metallkongressen* 1973, s. 416 och 424. Den som ville ha ett förtydligande var Kurt Tärnstedt, Sundbyberg. För motioner, utlåtande, debatt och beslut under punkten facklig inkomstpolitik, se ibid., s. 359 ff.
37. Ibid., s. 398.
38. Jfr. ovan, s. 101 f.
39. För några andra socialdemokratiska uppslag och idéskisser från 70-talets första hälft, vilka också berör området löntagarfonder och ekonomisk demokrati, se Johansson 1974, s. 44 ff.; Johansson 1975, s. 349 ff.; Larsson 1974, s. 4 f.; Schein 1972, s. 102 ff.; Södersten 1975, s. 33 ff.
40. Bergström 1973, s. 19, 21 och 104. Med industriell demokrati avsåg Bergström "*både* företagsdemokrati *och* det som brukar kallas ekonomisk demokrati", ibid. s. 8 (kursiv. i orig.). Boken byggde mycket på det material, som Bergström utarbetat för SAP–LO:s näringspolitiska arbetsgrupp under åren 1971–72.
41. Även vissa skillnader kan naturligtvis noteras. Bergström gick t.ex. längre än Sköld i fråga om fondernas kollektiva konstruktion och i fråga om att precisera en (långsiktig) väg till en löntagarstyrd ekonomi. Att Bergström tagit visst intryck av Skölds resonemang visar t.ex. Bergström 1968, s. 135 ff. (särsk. s. 141 ff.) och ledaren i *Tiden* 1969:6, s. 321 ff. (särsk. s. 323). Om Skölds idéer, se även von Sydow 1977, s. 551 ff. och ovan, s. 31 f.
42. I bokens förord poängterar Ingvar Svanberg, ordförande i näringspolitiska arbetsgruppen, att frågan om "investeringar och kapitalförsörjning" intog en central plats också i SAP–LO:s gemensamma näringspolitiska rapport till 1972 års partikongress. Denna "utmynnade bl.a. i förslag om ökad användning av kollektivt sparande för riskbärande kapital och om större samordning av investeringarna i sam-

hället". Bergström 1973, s. 5. Någon speciellt stark fokusering på just maktfrågorna, som Meidner ville ha det till i SIA-intervjun, hade alltså knappast Bergströms förslag.

43. Meidner m.fl. 1975, särsk. s. 18 ff. (cit. s. 20 och 28), 55 f., 111 f. (cit.). Jfr. Hermansson 1975b, s. 25 f.; Hermansson 1977, s. 6 och Wredén 1976, s. 106 f.

    Huvudförfattare till förslaget är Rudolf Meidner, varför jag fortsättningsvis kommer att behandla det som "Meidners förslag".

44. Meidner m.fl. 1975, s. 72 ff. (cit. s. 73). Att konstruera ett invändningsfritt vinstbegrepp är svårt, erkänner Meidner. Men genom att utgå från den till beskattning redovisade vinsten och till den lägga "väl definierade bokslutsdispositioner", bör man kunna nå fram till ett vinstbegrepp, som ligger nära "verklig" vinst, heter det (s. 73).
45. Ibid., s. 75 ff. (cit. s. 75). Jfr. s. 101. Problem som vad som skall göras med företag som inte är aktiebolag och hur företagen skall värderas, behandlas på s. 77.
46. Ibid., s. 78 ff. (cit. s. 78). I den allmänna politiska debatten, som inte närmare behandlas här, har detta senare drag i förslaget uppmärksammats förhållandevis litet. För några kritiska noteringar och kommentarer, se Denick 1976, s. 10; Eidem 1976; Ohlin 1976a; Ohlin 1976b. Jfr. *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 229, 234.
47. Meidner m.fl. 1975, s. 80 f. (cit. s. 81). Jfr. s. 106.
48. Ibid., s. 104 f. (cit. s. 104 och 105). Inget hindrar att även regionala råd inrättas, påpekas det (s. 105).
49. Ibid., s. 28 (cit.) och 80.
50. Ibid., s. 99 f., 105 ff. (cit. s. 106 och 107).
51. Ibid., s. 81 ff. (cit. s. 84 f. och 85). Jfr. s. 56 ff. För att understryka sitt resonemang på denna punkt använde Meidner ett pedagogiskt exempel. Konsumtionsföreningarna i landet ägs av 1,8 miljoner hushåll. På sitt insatskonto har de 200 kronor var. De samverkar till att bilda ett stort och ständigt ökande kapital såsom butiker, varuhus, industrier, transportmedel. Det skulle aldrig falla någon kooperatör in, enligt Meidner, att begära ett årligt besked på sin andel eller – än mindre – att få ut denna andel. Människor som blir kooperatörer blir det ju inte för att "öka sin privata förmögenhet, utan för att gemensamt bygga upp en verksamhet, som är till gagn för dem själva och konsumentkollektivet". Förhoppningen är i stället att via kooperationen få bättre och billigare varor, effektivare distributionsapparat osv. "Kapitalet, som de har samlat ihop genom gemensamma ansträngningar under många årtionden, avser de inte att splittra upp genom individuell uppdelning. Den som är rädd för kollektivt ägande, bör i varje fall inte bli kooperatör." Ibid., s. 85 f. (cit. s. 86).
52. Ibid., s. 112. I en samtida intervju förklarade Meidner, att det blir en enormt viktig pedagogisk uppgift att klara ut denna problematik. Egentligen borde det dock vara ganska enkelt, menade han. "Man kan som bekant inte äta upp kakan och samtidigt behålla den. Äter vi upp kakan ... kan vi aldrig ändra på den ekonomiska maktstrukturen. Uteslutande genom en kollektivt ägd löntagarfond kan den enskilde löntagaren tillsammans med andra löntagare få makt." *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 13. Se även *Veckans affärer* 1975:29, s. 40, där Meidner förklarar att han "är helt iskall på den här punkten". "Jag inser att det kan vara svårt att förstå, att det kan uppfattas som om vi försöker slå blå dunster i ögonen på folk. Men målet är att uppnå en *varaktig*, successiv förändring av ägande- och maktstrukturen och just varaktigheten kan uppnås endast om man inte ger den enskilde någon möjlighet att individuellt konsumera någon del av sin andel i ägandet. Detta är en kärnpunkt som

också utesluter alla individuellt baserade fondsystem. Om medlemmarna inte inser det så tänker de fel, eller också har de värderingar som gör att systemet inte går att genomföra. Och då får vi inte heller någon förändring av maktstrukturen via ägandet." (Kursiv. i orig.).

53. Meidner m.fl. 1975, s. 88 ff. (cit. s. 89).
54. Ibid., s. 90.
55. Ibid., s. 90 ff. Ytterligare ett svårt problem – löntagarfonder och multinationella företag – diskuteras på s. 92 ff.
56. Ibid., s. 99 ff. (cit. s. 101, 100, 107, 102 och 104). För en betoning av sambandet mellan löntagarfonderna och arbetsrättsreformerna, se även Hedborg 1977.
57. Meidner m.fl. 1975, s. 107 ff. (cit. s. 109 och 108; kursiv. i orig.)
58. Ibid., s. 49 f., 111 samt ovan, s. 78 ff., 85 ff.
59. Ibid., s. 50 f., 112 f.
60. *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, s. 211. Se även avsnittet om LO:s ideologi ovan, s. 60 ff.
61. *Samordnad näringspolitik*, s. 168 (cit.) och 193 f.
62. *Fackföreningsrörelsen* 1954:37, s. 170 f. Se även ibid., 1957:50, s. 457 ff. och ibid., 1958:27–28, s. 3 ff.
63. Ibid., 1960:6, s. 97 ff. (cit. s. 99).
64. Den som närmare utvecklade denna tanke var Gunnar Adler-Karlsson. Grundidén formulerades explicit av Östen Undén. Adler-Karlsson 1967, s. 41 ff.
65. Meidner m.fl. 1975, s. 18.
66. Ibid., s. 29 ff. (cit. s. 24).
67. *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 17.
68. Ibid., s. 11 ff. Det sistnämnda ordet var dessutom försett med en symboliskt röd färg. Jfr. intervjun med Anna Hedborg, ibid., s. 18 f.
69. Det kan räcka med följande två citat från Olof Palme respektive Rune Johansson för att illustrera detta:

> I den svenska socialismen – om jag får uttrycka mig så – har frågan om ägandet och övertagandet av produktionsmedlen aldrig spelat någon huvudroll. (Hermansson 1975a, s. 18.)
>
> Ägandet av ett företag är inte viktigast – det viktigaste är dess skötsel. (*Veckans affärer* 1975:26, s. 86.)

70. Meidner m.fl. 1975, s. 17. Inte heller Metallettans motion nr. 331, vilken också i hög grad berörde frågan, nämns. I *LO-rapporten* 1976 finns dock alla nu uppräknade dokument med (s. 9 ff.)
71. Meidner m.fl. 1975, s. 17 f.
72. *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 12. Se även intervjuerna med Meidner i *Gnistan* 1975:37, s. 8 och i *Veckans affärer* 1975:29, s. 41, där han också kommer in på förändringarna i målsättningar under arbetets gång.
73. *SIA* 1974:11, s. 17; *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 12 och *Veckans affärer* 1975:29, s. 40.
74. Ovan, s. 123.
75. Meidner m.fl. 1975, s. 55 f.; *Veckans affärer* 1975:29, s. 41.
76. *AB* 14.9 1974. Strax dessförinnan hade Meidner varnat för, att resultaten från utredningen inte skulle komma att motsvara förväntningarna när det gällde övervinst-

frågan. *Veckans affärer* 1974:29, s. 14.

77. Se t.ex. den otåliga argumenteringen i *SIA* 1974:7, s. 9 samt i not 25 och 29 anförda källor.
78. Ovan, s. 100 ff.
79. Pragmatismen kommer väl till uttryck i den punkt i det politiska programmet, där det heter att naturtillgångar, kreditinstitut och företag skall överföras i samhällets ägo eller under samhällets kontroll "i all den omfattning det är nödvändigt för att ta till vara gemensamma intressen". *SAP:s partiprogram* 1975, s. 33. Jfr. Hermansson 1975a, s. 24 f. samt den socialdemokratiske valsociologen Jan Lindhagens kommentar till den uppkomna situationen: "Nog är det som om taket föll ner över partiets programkommission!" Lindhagen 1975, s. 14.
80. Jan Lindhagen fångade utvecklingen så här efter Meidnerförslagets framläggande: "Partiet är inte överkört, men utan tvekan sidoställt." Lindhagen 1975, s. 15. Jfr. Selander 1976.
81. Meidner m.fl. 1975, s. 25 (cit.); *Gnistan* 1975:37, s. 8.
82. Se t.ex. Dencik 1976, s. 5; Gustafsson 1977, s. 23 ff.
83. Meidner m.fl. 1975, s. 25. Se även s. 46 och 62.
84. Ibid., s. 21 ff. (cit. s. 22 och 28).
85. *Metallarbetaren* 1973:41, s. 6.
86. Meidner m. fl. 1975, s. 25.
87. Ibid., s. 99 och 114 f.
88. Ibid., s. 96 f. (cit. s. 97).
89. Ibid., s. 78.
90. Inte heller småföretagarna, vilka ju skulle ställas utanför systemet, hade enligt Meidner någon anledning till ängslan: "De skulle inte behöva känna oro för löntagarfondernas intrång under sin uppbyggnadsperiod. Förmodligen skulle de inte heller avbryta sin expansion enbart för att hålla sig nedanför gränsen (50 eller 100 anställda i företagen, min anm.)." Ibid., s. 91.
91. Ibid., s. 114 ff. (cit. s. 114). I en debatt på Grafiska Industriförbundets höstmöte i december 1975, anlade Meidner också försonliga tongångar. Personligen tror jag att systemet är företagsvänligt, menade han. Det enskilda ägandet skulle heller inte avskaffas. "Det tar 15–20 år för ett löntagarfondssystem att komma upp i någon dominans, och då gäller det bara en fjärdedel av landets antal anställda." *Grafiskt Forum* 1976:1, s. 7 f. (cit. s. 8).
92. *LO-rapporten* 1976, s. 165 ff. Medlemmarnas förbundstillhörighet varierade dock mycket. Metall, som svarar för ca. 1/4 av LO:s medlemsantal, var kraftigt överrepresenterat med över 55 procent av de deltagande. Därnäst kom Fabriks och Pappers med 8,5 resp. 6 procent. Ett så stort förbund som Kommunal förmådde bara mönstra någon procent av deltagarna i studiekampanjen. Ibid., s. 166 f., 188. För studiematerialet, se även *Löntagarfonder. Diskussionshäfte* 1975.
93. *LO-rapporten* 1976, s. 167 ff. Jfr. *LO-tidningen* 1976:2, s. 9.
94. *LO-rapporten* 1976, s. 165. Jfr. *Fackföreningsrörelsen* 1975:24, s. 8 f.
95. *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 4 f.
96. *DN* 23.9 1975; Wredén 1976, s. 117 f.
97. *Fackföreningsrörelsen* 1975:23, s. 15.
98. *Veckans affärer* 1975:30, s. 55 ff. (cit. s. 55, 56, 57).
99. Se t.ex. Meidner m.fl. 1975, s. 108 f.

100. Abrahamsson 1976, s. 46, 174 f.
101. *Fackföreningsrörelsen* 1975:26, s. 19 (cit.); *LO-tidningen* 1976:1, s. 6 f.; *Metallarbetaren* 1975:48, s. 2 f. För ytterligare exempel på strategiska bedömningar, se *Dagens Industri* 1976: 28, s. 20 f.; *DN* 9.1 1976.
102. *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 6; *LO-tidningen* 1976:1, s. 2; *Metallarbetaren* 1975:40, s. 2; Edin 1975, s. 2 ff.; Mosesson 1975, s. 4 f.; Åhlström 1976, s. 16 f.; Wredén 1976, s. 117. Om den socialdemokratiska A-pressens reaktion, se *Fackföreningsrörelsen* 1975:20, s. 2 f. och Wredén 1976, s. 112.
103. *LO-tidningen* 1976:1, s. 6; ibid., 1976:4, s. 10 (cit. Rudolf Meidner).
104. *Affärsvärlden* 1976:1/2, s. 20 f.; *Fackföreningsrörelsen* 1975:21, s. 8 f.; *Metallarbetaren* 1975:45, s. 8 f.; *Veckans affärer* 1975:33, s. 22; ibid., 1976:21, s. 46.
105. *Fackföreningsrörelsen* 1975:21, s. 9; Prot. 1975/76 nr. 57, s. 93 (cit.), 100 (cit.); *Veckans affärer* 1976:21, s. 46.
106. Aktiespararnas Riksförbund lät genom SIFO undersöka allmänhetens inställning till de s.k. "Meidnerfonderna". Vid fem tillfällen – september och december 1975, mars, juni och september–oktober 1976 – intervjuades ca. 1 000 personer mellan 18–75 år. Resultaten pekar på en växande skepsis och osäkerhet. När förslaget först lades fram hösten 1975, hade 65 procent hört talas om det, en siffra som stadigt steg till 89 procent i september 1976. Samtidigt minskar den andel, som kan tala om ungefär vad förslaget går ut på. En majoritet (51 procent) av de utfrågade var sommaren 1976 för någon form av löntagarfonder. LO-gruppens förslag var dock mindre populärt än det som näringslivet under Erland Waldenström utarbetat (utom i LO-leden och i kategorin "socialister"). Nära 30 procent svarade "vet ej" på frågan vilket förslag de skulle föredra, vilket tyder på stor osäkerhet och ringa kännedom om sakfrågan. *Det svenska valet 1976* (Sifos nyhetsbrev), s. 16 ff.; Gergils 1976, s. 5 ff.
107. *Affärsvärlden* 1976:1/2, s. 20; *Fackföreningsrörelsen* 1975:21, s. 9 (cit.). Se även *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 371 f.; Palme 1976; *SvD* 29.4 1976.
108. *Från socialdemokratiska partikongressen* 1975, radions P1 5.10 1975 (utskrift från tonband).
109. Prot. 1975/76 nr. 57, s. 81.
110. Jfr. Gunnar Sträng: "Jag tror att det skall finnas en möjlighet att utforma ett fondsystem, som av folkflertalet betraktas som acceptabelt och där huvudsyftet är att åstadkomma en kapitalförstärkning för företagen, som jag menar är nödvändig ur många synvinklar och som dessutom ger de anställda tillfredsställelsen av att få en del av frukterna av sin arbetsinsats i näringslivet." *Ekonomisk debatt* 1977:7, s. 517. Se även Wickman 1977, s. 17 ff.
111. För en översikt över debatt och reaktioner på förslaget, se Abrahamsson 1976, s. 46 ff. och Lönnroth 1977, s. 30 ff. För en sammanfattning av argumenten mot fonderna och ett socialdemokratiskt bemötande därav, se Hansson 1977, s. 7 ff. Två temanummer kring löntagarfonderna, som väl fångar spännvidden i åsikter i olika politiska läger, är *Ekonomisk debatt* 1976:1 samt *Socialistisk debatt* 1977:5.
112. Dessa summeras i Wréden 1976, s. 113 ff.
113. Bergström 1975, s. 363 ff. (cit. s. 373). Se även Bergström 1976a och 1976b.
114. *SIA* 1974:11, s. 16.
115. *AB* 21.6 1976 (cit.); *DN* 22.6 1976.
116. Det har spekulerats mycket om i vilken grad LO-förslaget medverkade till socialdemokraternas valnederlag 1976. Att uttala sig bestämt om detta torde vara nära nog

ogörligt. Enligt en undersökning skall SAP ha förlorat ungefär lika mycket på kärnkraften som på vänster–högerfrågorna (socialisering, löntagarfonder). Enligt en annan spelade också missnöjet med "byråkrati" och "pampvälde" in. Partiförskjutningarna i valet var dock mycket små. SAP:s röstförlust var mindre än en procent. Holmberg m. fl. 1977, s. 138 f.; Petersson 1977, s. 196 ff.

117. *Arbetsgivaren* 1975:27, s. 2.
118. Ibid., s. 2; *Veckans affärer* 1976:6, s. 48.
119. *Arbetet* 17.9 1975.
120. *Waldenströmrapporten,* s. 130 ff. (cit. s. 140); *DN* 5.5 1976 (cit.).
121. Den uppbragte var Electroluxchefen Hans Werthén. *DN* 28.3 1976.
122. *Affärsvärlden* 1976:13, s. 5; *Ekonomisk debatt* 1976:1, s. 91; debatt om löntagarfonder i Uppsala 24.2 1976 (egna anteckningar).
123. Hypotesen lanserades av Meidner själv. *LO-tidningen* 1976:4, s. 11. Den som särskilt varnade för hela fondidén på arbetsgivarsidan var Danne Nordling. Se Nordling 1975 och 1976. För en mera moderat syn, se *DN* 7.4 1976 (Axel Iveroth). Jfr. Dencik 1976, s. 4 och 6.
124. *Waldenströmrapporten,* s. 119 ff. (cit. s. 120).
125. *Löntagaraktier eller fackföreningsfonder?* Jfr. Lönnroth 1977, s. 32 f. och not 116.
126. *LO-rapporten* 1976, s. 47 ff., 77 ff., 87 ff. 108 ff. (cit. s. 117).
127. Ibid., s. 175.
128. Ibid., s. 109 ff. (cit. s. 110). Jfr ovan, s. 139 ff., 157.
129. Meidner m.fl. 1975, s. 77.
130. Szombatfalvy 1975, s. 1222. Jfr. Axell 1976, s. 58 ff.
131. *LO-rapporten* 1976, s. 56 f. (cit. s. 56).
132. Ibid., s. 56. Skälet till denna ändring var, enligt en uppgift av Anna Hedborg, att man var orolig för att det skulle uppstå störningar i näringslivet om övertagandet skedde alltför snabbt. Precht & Forsgren 1976, s. 14.
133. *LO-rapporten* 1976, s. 15 ff. (cit. s. 16).
134. Ibid., s. 45.
135. Ibid., s. 16.
136. *Fackföreningsrörelsen* 1975:20, s. 3.
137. *Ekonomisk debatt* 1976:1, s. 79.
138. Jfr. ovan, s. 160 f.
139. *Motioner, LO-kongressen* 1976, s. 299 ff.
140. Ibid., s. 299 ff. Jfr. ovan, s. 97.
141. Ibid., s. 301 f. Fyra av avdelningarna hade också motionerat i ärendet på *LO-kongressen* 1971, s. 832 f.
142. *Motioner. LO-kongressen* 1976, s. 302 f. (cit. s. 303). Även denna motion betonade vikten av att löntagarna i de mindre företagen fick medbestämmanderätt.
143. Ibid., s. 304 f. (cit. s. 304, 305). Om övervinstproblemet, se också s. 303.
144. Ibid., s. 307 f. (cit. s. 307). Det sistnämnda konstaterandet ledde fram till yrkandet att LO i likhet med Grafiska fackförbundet klart skulle fastslå sin socialistiska målsättning. Ibid., s. 308.
145. *Utlåtande över motioner. LO-kongressen* 1976, s. 236 ff. (cit. s. 240).
146. *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 203 ff. Citerade talare: Bert Lundin (s. 213), Enar Ågren (s. 222) och Horst Tillbys (s. 220).
147. Ibid., s. 207.

148. Ibid., s. 207. Jfr. ovan, s. 157 ff.
149. *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 229 f. Jfr. Eriksson 1977.
150. Ibid., s. 230, 232. För den nämnda utredningen, se *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll), s. 52, 76 ff., 85 (beslut).
151. Ibid., s. 220, 221 f., 215 f., 235 (beslut). Yrkandena om vetorätt för löntagarrepresentanterna i bolagsstyrelserna, förstatligande av vissa företag och stadgandet i LO:s målsättningsparagraf ansågs inte primärt höra till löntagarfondsfrågan, utan hänsköts till andra punkter på dagordningen.
152. Ibid., s. 205 (Gunnar Nilssons föredragning; min kursiv.).
153. Petersson & Särlvik 1977, s. 84; Petersson 1977, s. 192.
154. Se *LO-kongressen* 1976 (snabbprotokoll) särsk. s. 14 f. (Olof Palme); s. 214 f. (Bert Lundin); s. 222 ff. (Enar Ågren) och s. 232 (Rudolf Meidner).

5. LO och löntagarfondsfrågan

Tanken att löntagarna bör få del i företagens vinster slog tidigt rot under industrialismens framväxt och ledde till etablerandet av en rad olika system för vinstdelning och delägande i Europa och Nordamerika. I takt med att arbetsdelningen och alienationen ökade fann flera företagsägare detta vara en bra metod att öka produktiviteten och få de anställda att känna större samhörighet med företaget.

Det dröjde dock förhållandevis länge innan dessa idéer, som ideologiskt hämtar sin näring i olika icke-socialistiska föreställningar om parternas intressegemenskap, fick något genomslag i Sverige. Några spridda försök med vinstandelssystem är kända från 1890-talet och framåt, men det var inte förrän omkring 60 år senare, som någon mera omfattande debatt, inspirerad av utländska förebilder, startade också i vårt land.

Inom fackföreningsrörelsen var intresset för vinstandelssystem länge obefintligt, inte minst i den individuella form som vissa privatföretag introducerade. När några folkpartister år 1949 motionerade i riksdagen om att utreda frågan om delägarskap och vinstandelar, fick man följdriktigt ett mycket kallsinnigt remissvar från LO. Detta var, hette det, en fråga som arbetsmarknadens parter själva i mån av intresse hade att besluta om utan någon statlig inblandning.

De därefter ständigt återkommande borgerliga motionerna i ämnet, mestadels av liberalt ursprung och oftast åsyftande någon form av individuella vinstandelssystem, förmådde inte ända LO:s principiella uppfattning. Motionärernas motiv – ökad produktivitet och effektivitet, trivsel och gemenskap och större sparande i företagen – fick ibland några erkännsamma ord, men förslagen avvisades ändå bestämt, framför allt med argumentet att de var oförenliga med den solidariska lönepolitiken. Löneskillnaderna mellan olika arbetargrupper skulle öka, menade man, och solidariteten inom rörelsen riskera att uppluckras. Även strategiska överväganden av såväl extern som intern art spelade en roll för denna mångåriga negativism.

För LO:s del har frågorna rörande vinstdelning och kapitalägande i mycket haft sin bakgrund i den *solidariska lönepolitikens problem*. Så länge lönepolitikens inre utjämningsproblem var dominerande inom rörel-

sen – och så var fallet under den ojämförligt största delen av den här studerade perioden –, tog sig ansträngningarna uttryck i en mängd olika förslag för att komma tillrätta med löneskillnaderna mellan olika arbetargrupper. I två kongressrapporter på 60-talet berördes emellertid för första gången konflikten mellan behovet av kapitalbildning och kravet på en jämnare förmögenhetsfördelning. Dilemmat ansågs kunna motverkas med någon typ av branschfonder, vilka skulle ha till syfte att effektivisera näringslivet men även att korrigera lönepolitikens fördelningspolitiska effekter.

Det var dock inte förrän i slutet av 60- och början av 70-talet, som lönepolitikens yttre utjämningsproblem togs upp till mera ingående belysning. I några motioner till LO-kongressen 1971 riktades skarp kritik mot lönepolitikens sorgliga "baksida": att den medfört vinstökningar i de expansiva företagen och därmed ökade förmögenheter för kapitalägarna. En utredning under Rudolf Meidners ledning tillsattes. Dess uppgift skulle vara att "vidta åtgärder för att frågan om branschfonder och annan fondbildning av vinster och löntagarnas sparande för kapitalinsatser i företagen" bragtes till en lyckosam lösning.[1]

I kongressdokumenten 1971 hade tre huvudmål framstått som särskilt centrala. Det första var att lösa lönepolitikens yttre utjämningsproblem, det andra att främja en ökad kollektiv kapitalbildning och det tredje att öka löntagarinflytandet i företagen. Under LO-utredningens gång kom emellertid prioriteringen av dessa huvudmål att skifta, stundom på ett dramatiskt sätt.

Utvecklingen kan sammanfattas i fyra olika stadier. Under det *första*, som kan dateras till åren 1971–72, står det allmänna kapitalbildningsmålet i centrum tillsammans med ännu vaga krav på löntagarinflytande och förmögenhetsutjämning. Under det *andra* stadiet, vilket försiggår i "övervinsternas" tidevarv 1973–74, framstår lönepolitikens yttre utjämningsproblem som utredningens helt överskuggande uppgift. I Rudolf Meidners olika uttalanden läggs en allt större vikt vid denna fråga, beroende på – förutom de stora vinstökningarna i vissa företag och branscher – en ökad facklig kritik och större oro på arbetsmarknaden. Däremot är det inte tal om, sägs det uttryckligen, att ändra maktförhållandet mellan arbete och kapital.

Det *tredje* stadiet, som tar sin början när det första utredningsförslaget publiceras hösten 1975, innebär en tvär omsvängning och en nyformulering av själva målsättningen för fondprojektet. Nu sätts förmögenhetsutjämningen och löntagarinflytandet i förgrunden. På övervinsternas

problematik spills inte många ord; att komplettera den solidariska lönepolitiken ses endast som ett undanskymt "delmål". Det förklaras också – med en verv som inte varit vanlig i svensk facklig historia – att ägandet spelar en avgörande roll om man i grunden önskar omvandla samhället, och att syftet nu är att beröva kapitalägarna den makt de utövar just i kraft av sitt ägande.

Den starka maktpolitiska betoningen tonas betydligt ned under det *fjärde* stadiet, dvs. när den omarbetade rapporten offentliggörs 1976. På nytt är nu utredningens "första uppgift" att komplettera den solidariska lönepolitiken. Först därefter kommer målet att – nu mera defensivt uttryckt – hejda förmögenhetskoncentrationen och att öka löntagarnas inflytande i näringslivet. Någon diskussion om dessa förändringar eller om förslagets huvudprinciper förekommer dock knappast alls, när LO-kongressen samma år ställer sig bakom rapportens grundteser.

Dessa ständiga växlingar i målprioriteringen skall ses mot bakgrund av de olika sakliga och *strategiska* bedömningar, som gjordes under utredningsarbetets gång. Meidners sakbedömning stod tidigt klar. Redan på hösten 1973 fastslog han, att fonderna skulle vara kollektiva, utan individuella inslag samt finansieras med företagsvinster. När han under stadium två och tre alltmer betonar vikten av att lösa övervinstproblemet, är det emellertid främst internstrategiska bedömningar som vägleder ställningstagandet. Detsamma är fallet med uttalandet i maj 1974, då han förklarar sig beredd att gå en förmodat motsträvig medlemsopinion till mötes och införa något slags individuell återbäring i systemet. Av externstrategiska skäl är han vidare noga med att skjuta undan maktfrågorna för att inte vålla stor politisk strid.

I 1975 års förslag är sakbedömningarna de dominerande. Nu är det inte längre tal om någon som helst individuell anknytning. En kollektiv fondkonstruktion är nödvändig för att garantera löntagarkollektivet del i kapitaltillväxten och bryta förmögenhetskoncentrationen, heter det. När det gäller argumenteringen visavi arbetsgivarsidan och den försiktiga presentationen av förslagets framtida konsekvenser, kan dock externstrategiska bedömningar spåras i resonemangen.

De modifieringar slutligen, som 1976 års kongressrapport undergår, har till stor del sin grund i såväl externa som interna strategiöverväganden. Detta kan avläsas i dels nedtoningen av maktaspekten, dels ett större hänsynstagande till aktieägarnas reaktioner, dels även en starkare markering av de lokala fackklubbarnas inflytande över beslutsprocessen i fondsystemet.

Fackföreningsrörelsens väg fram till en egen handlingslinje i löntagarfondsfrågan har således kantats av en mängd olika förslag och förändrade ställningstaganden. Men bakom dessa skilda idéskisser och bedömningar döljer sig emellertid även en mera grundläggande ideologisk konfliktdimension.

Hela det utvecklingsskede, som behandlats i det föregående, kan ses som en lång jakt efter en formel, ett uppslag som skulle kunna förena de två huvudbeståndsdelarna i den reformistiska fackliga ideologin: tillväxtelementet och fördelningselementet. Mot varandra har stått en ideologisk vision kontra den kapitalistiska verkligheten. Å ena sidan en allmän önskan om ökad utjämning och ökat löntagarinflytande, grundat på såväl arbetsrättsliga reformer som kollektiv kapitalbildning via löntagarfonder. Å andra sidan en mestadels klart redovisad uppfattning om det marknadsekonomiska systemets lagar och sneda fördelningseffekter, vilka lett till en monopolisering och en koncentration av ekonomisk makt, som knappast har sin motsvarighet i något jämförbart västligt industriland.[2] Det är i mycket som ett försök att överbrygga denna konflikt, som löntagarfondsidén till sist utmejslas inom fackföreningsrörelsen.

Problemet med den reformistiska syntes, som löntagarfonderna kan sägas utgöra, har varit hur LO skall kunna avskaffa marknadssystemets "avarter" utan att i samma veva ta kål på den "mjölkko", om vars hälsa och välmåga man i övrigt varit så mån. Ty det svenska ekonomiska systemet, så har man ofta sagt sig, verkar i ett internationellt sammanhang som svårligen tillåter mera djupgående ingrepp i marknaden utan kännbara följder för andra väsentliga mål som sysselsättning och tillväxt. Det är i denna svåra balansgång mellan idémässiga önskemål och praktiska krav, mellan vad som är önskvärt och vad som är möjligt, som de många olika ställningstagandena i löntagarfondsfrågan har måst göras.

Efterskrift: LO-SAP-förslaget 1978

Sedan manuskriptet till denna avhandling färdigställts, har LO och SAP presenterat ett nytt, gemensamt förslag till löntagarfonder. Offentliggörandet skedde den 23 februari 1978. Efter debatt och remiss under våren skall det sedermera behandlas på SAP:s kongress hösten 1978. Det är att vänta att förslaget bidrar till att intensifiera debatten och göra löntagarfonderna till ett centralt stridsämne även i 1979 års valrörelse.[3]

Det var våren 1977, som socialdemokratiska partistyrelsen och LO:s

landssekretariat gav en arbetsgrupp i uppdrag att, som det uttrycks, "utarbeta förslag till riktlinjer för ett löntagarfondsystem". Arbetsgruppen har bestått av Rune Molin, LO (ordförande), Per-Olof Edin, Metall, Anna Hedborg och Rudolf Meidner (LO) samt Kjell Olof Feldt och Carl Lidbom (SAP).[4]

Förslaget består i korthet av två delar: dels ett system för vinstdelning, dels ett för ökad kapitalbildning. Den första delen bygger i huvudsak på de grunddrag, som LO-kongressen 1976 fastlade. Enligt lag skall 20 procent av vinsten före skatt i företag med minst 500 anställda årligen överföras till löntagarfonder i form av aktier i dessa företag. Aktierna skall förvaltas av en statlig nämnd, som dock inte skall förfoga över aktierna "i något avseende". Utdelningen på aktierna skall gå till en för alla löntagare gemensam kassa.

Vidare föreslås, att rösträtten för löntagarfondernas aktier fördelas lika mellan de anställda i de berörda företagen och s.k. regionala representantskap till dess löntagarna äger 40 procent av aktiekapitalet i företaget. De regionala representantskapen, vilka skall inrättas i varje län, får rösträtten för alla aktier som därefter tillfaller löntagarna.

En lagstiftning om obligatorisk vinstdelning genom aktieöverlåtelser skulle komma att omfatta ca. 200 koncerner i Sverige. Skälet för denna begränsning sägs bl.a. vara, att ett ägarinflytande för löntagarna har sin största betydelse i den del av näringslivet, som klarast är ett uttryck för koncentrationen av privat ekonomisk makt. De mindre företagen bör "ges rätten att frivilligt och efter förhandlingar med löntagarna ansluta sig till systemet med vinstdelning". Företag som valt att stå utanför skall betala en avgift till en särskild medbestämmandefond. Därigenom, hoppas man, bör resurser skapas för att garantera inflytande och medbestämmande även i företag där vinstdelning inte förekommer.

Förslagets andra del tar sin utgångspunkt i de akuta krisproblem, som svensk ekonomi genomgått under 70-talet. Investeringarnas andel av BNP, som i mitten av 60-talet var uppe i 27 procent, har nu gått ned till ca. 20 procent. Sparande och investeringar, vilka nästan helt följdes åt ända fram till 70-talets början, överensstämmer ej heller längre, framhävs det. Vi förbrukar mer för konsumtion och investeringar än vad vi producerar. Skillnaden finansieras med stora och växande utlandslån.

Under 70-talet har vidare det kollektiva sparandet kraftigt minskat, fortsätter man. Framför allt har AP-fondernas andel av sparandet gått ned i takt med att pensioner börjar utbetalas i allt större omfattning. I stället ökade det privata sparandet vid 70-talets mitt så kraftigt, att det upp-

gick till nära 70 procent av det totala bruttosparandet (att jämföra med dryga 50 procent 1972).

Arbetsgruppens uppfattning är således, att takten i kapitalbildning och investeringar på nytt måste öka om tillräckliga resurser skall kunna skapas för att återställa balansen i utrikeshandeln, utveckla industrin och skapa nya jobb. För att åstadkomma detta samt främja ett ökat kollektivt sparande föreslås, att ett system med två riksomfattande utvecklingsfonder inrättas. Fonderna skall efter en fyraårig uppbyggnadsperiod byggas upp med medel som årligen motsvarar 3 procent av den totala lönesumman. I den ena utvecklingsfonden skall samhället ha majoritet, i den andra löntagarnas representanter.

Huvuduppgiften för utvecklingsfonderna skall vara att förse främst den utlandskonkurrerande industrin med kapital för utbyggnad, teknisk utveckling och förnyelse av produktionen. De rikstäckande fonderna skall, slutligen, kompletteras med regionala utvecklingsfonder, en för varje län. Landstinget väljer styrelse i den regionala utvecklingsfonden, och de pengar denna får till sitt förfogande skall i första hand gå till de mindre företagen inom länet.[5]

Detta nya förslag skiljer sig på flera viktiga punkter från det principbeslut, som LO-kongressen 1976 fattade. Låt mig helt kort peka på tre sådana punkter. För det första har ett nytt, explicit huvudmål tillkommit: att bidra till kollektivt sparande via lönerna och säkra kapitalbildningen i näringslivet. För det andra har själva den organisatoriska ramen preciserats och utbyggts. Inflytandet skall nu delas mellan det lokala facket och regionala representantskap. Branschfonderna i den gamla LO-rapporten har sålunda övergivits. Ny är också den föreslagna medbestämmandefonden. Vidare har storleksgränsen för vilka företag som skall ingå i vinstdelningssystemet satts så högt som vid 500 anställda; LO-kongressen tog som bekant ej ställning på den punkten, men ansåg att gränsen borde sättas så lågt som möjligt.[6]

För det tredje kan vi klart spåra en ytterligare nedtoning av "maktaspekten"; i detta avseende är det snarast fråga om en återgång till positionerna åren 1973–74. Så heter de t. ex., att reformen inte i grunden kommer att förändra "den ekonomiska och politiska miljö inom vilken företagen skall fungera. Företagens verksamhet kommer att förbli marknadsstyrd." Syftet med fonderna sägs visserligen vara att dels anvisa en väg mot ekonomisk demokrati, dels att skapa ett starkt och utvecklingsbart näringsliv för att trygga sysselsättning och välfärd. Men systemet är avsett att byggas upp under "avsevärd tid" och inrymmer dessutom "en

serie kontrollstationer". Så skall t.ex. uppbyggnadstakten bestämmas av riksdagen för fem år i taget. Och vinstdelningen skall kombineras med sådana regler, som gör att "utrymmet för framtida utdelningar till enskilda aktieägare inte minskar".[7]

I och med att socialdemokratiska partiet tvingats ta ställning i fondfrågan, har de externstrategiska bedömningarna blivit dominerande. Hänsynen till väljaropinionen präglar i hög grad argumenteringen i betänkandet. Skälen till detta får främst sökas i SAP:s valnederlag 1976 och i den brist på samordning, som LO och SAP då uppvisade i löntagarfondsfrågan. Både Olof Palme och Gunnar Nilsson har efter valet i mer eller mindre klara ordalag beklagat, att partiet och LO inte stod mera samlade i denna vitala fråga.[8]

LO-ordföranden uttalade sig med närmast brutal uppriktighet om saken i en eftervalsintervju. Partiet och den fackliga rörelsen har inte alltid gått på samma spår, noterade han. Förklaringen var enkel. LO har som fristående organisation haft möjlighet att driva löntagarintressena "renodlat". SAP har å sin sida "suttit fast i förvaltningsapparaten" och måst ta hänsyn till många olika grupper. Med debatten om löntagarfonder och ekonomisk demokrati hade man nu fått erfara, att "komplikationer" kunde uppstå om en tillräcklig samordning ej kom till stånd.

> LO låg här före. Medan partiet ännu bara talade i allmänna termer, gav vi praktiska exempel på ekonomisk demokrati. Inför detta stod partiet villrådigt och det skapade osäkerhet i vår väljarkår. Vi kunde inte driva frågan så att det övertygade.

Efter regeringsskiftet var nu "självprövningens stund" inne för LO, enligt Gunnar Nilsson. Det är ett gemensamt intresse för LO och partiet att återta regeringsmakten, menade han. En helt annan samordning måste därför till.

> För oss i LO innebär det att vi till en del måste uppge vår fria ställning. Det är ju partiet som skall återvinna makten. Detta betyder inte att vi inte fortfarande kan driva politik som exempelvis tung remissinstans. Men det betyder att vi mer än tidigare måste underordna oss de partipolitiska intressena. Det finns inte så mycket utrymme för extraturer.[9]

Dessa uttalanden samt karaktären på det omstuvade fondförslaget markerar förmodligen, att den utveckling mot en allt mera självständig och pådrivande fackföreningsrörelse, som varit så påtaglig under större delen av

70-talet, nu nått en vändpunkt. Till allt annat kommer löntagarfondsfrågan troligen att medföra, att arbetarrörelsens båda grenar ånyo sluter leden. Partipolitikens krassa realiteter kräver sin tribut.[10] Ett nytt stadium i löntagarfondernas historia har tagit sin början.

Noter till kap. 5

1. *LO-kongressen* 1971, s. 877.
2. För en färsk inventering av maktförhållandena i svensk finnansvärld, se Lindström & Nordin 1977, särsk. s. 45 ff.
3. Även en arbetsgrupp inom TCO har nyligen presenterat en ny skiss i ämnet: ***Löntagarfonder ur TCO-perspektiv – en debattskrift.***
4. *Löntagarfonder och kapitalbildning,* s. 3.
5. Ibid., s. 15 ff., 28 ff., 52 ff. (cit. s. 63, 66).
6. Jfr. dock Meidners syn på storleksgränsen i *Grafiskt Forum* 1976:1, s. 8.
7. *Löntagarfonder och kapitalbildning,* s. 4 ff. (cit. s. 5, 6). Arbetsgruppen föreslår också – om än bara antydningsvis – ett slags "individuell anknytning" till löntagarfondsystemet, dvs. den tanke som Meidner var inne på i SIA-intervjun 1974 men sedan snabbt lämnade. Ibid., s. 61.
8. *DN* 24.9 1976; Palme 1977, s. 113 f.; Rollén 1977, s. 109 f.
9. Ibid., s. 109 f.
10. Jfr. ovan, s. 151.

Summary

During the period following World War II, though especially during the 1950's and 60's, the questions of profit-sharing, industrial democracy and employee influence on capital formation have been major topics of political debate in most Western countries. In France, West Germany, the United States and Canada, as well as in the United Kingdom, the Netherlands, Denmark and Austria, numerous proposals with different aims and schemes have been put forward and discussed.

In Sweden, however, these questions did not attract any attention until the beginning of the 1970's. In fact, a general political debate on the macro social dimension of "economic democracy" did not start in the country until the middle of the decade. The initiator of this belated debate has been the Swedish Trade Union Movement in general and the Swedish Confederation of Trade Unions (SCTU) in particular. In 1971, the SCTU initiated more radical ideas on industrial democracy and demanded a change in power relations on the labour market. At the same time the question of employee participation, based on the collective ownership of capital, also came into focus.

A few years later, in the summer of 1976, the SCTU Congress had to take a stand on a report that suggested the establishment of so-called wage-earner funds, owned collectively by the employees and their unions and financed from the profits of the larger enterprises. It is the aim of this thesis to describe and analyse the goals, deliberations and lines of action, which finally led to the 1976 proposal.

Three problem areas are analysed. The first one concerns attitudes of the SCTU towards the liberal idea of profit-sharing. The second area is the problems of the SCTU's Collective Wages Policy of Loyalty to the lower paid workers; here a distinction is made between internal and external problems of the wage-levelling policy. Finally, the third area is concerned with the SCTU's so-called Meidner Committee, which was set up in 1971, and with its different goals, deliberations and choice of lines of action up to the 1976 proposal on wage-earner funds.

The study of political ideas may, it is often said, be pursued in two fun-

damentally different ways. One way is called 'content-oriented' analysis of ideas, the other 'function-oriented' or 'explanatory' analysis of ideas. The content-oriented analysis is, as can be assumed, concerned primarily with the content and validity of ideas and treats the object under study either as theses or as arguments for or against these theses. The explanatory analysis, on the other hand, is concerned with the origin, dispersion and consequences of political ideas (or other ideas for that matter). Attention is here directed towards the functions of ideas in a broader sociological or psychological context.

The methodological approach used in this dissertation is that of content-oriented analysis of ideas. This exercise involves the description of the problem which political statements express and the perspective which the actors give to the problem. Then an analysis of the lucidity, cohesiveness, relevance, consistency and logical validity of the ideas is undertaken.

When one carries out the analysis of an actor's various statements, one cannot, however, rest satisfied with merely examining what he contributes to the factual evaluation of a current problem. The actor's strategical deliberations must also be analysed. Here, an actor's factual deliberation of a particular situation demands, as far as possible, his attempting to gain a conception of the essential problem, without involving himself in evaluations of another sort. Strategical deliberations involve the actor making a prediction of how other actors are likely to behave were he himself to take up a certain standpoint which was motivated by factual evaluations. A distinction is also made between an actor's internal and external strategical deliberations. In the former case one is concerned with the actor's deliberations in relation to the other actors within his own coalition, whilst in the latter case the strategical deliberations are concerned with another coalition, i.e. other, external groups of actors. Attempts to analyse or explain political decisions or attitudes by merely examining the deliberations on the problem in focus are, thus, in this dissertation, held to be both incomplete and insufficient. Even the strategical evaluations must be regarded with a critical eye.

The idea of letting the employee have a share of the profits of the firm is rooted early in the history of industrialization and led to the establishing of a number of different profit-sharing systems in Europe and North America. Simultaneously with the increase in the division of labour and alienation, there was a growth in the number of firms which regarded this as a splendid method of increasing productivity and getting their

employees to feel greater identification with the firm. These ideas ideologically obtain their nourishment from various non-socialist conceptions of the community of interest underlying the relationship between the two opposing sides in industry.

It took a relatively long time, however, before these ideas gained any significant attention in Sweden. A few isolated attempts at profit-sharing are known to have been made in the 1890's and onwards, but it was not until some 60 years later that a more comprehensive debate, inspired by foreign models, was opened in this country.

Ever since 1949 proposals for employee participation in profit-sharing on an individual basis have been put forward by single members of the Swedish Liberal Party or by the Executive Committee itself. The bourgeois idea of creating more harmonious industrial relations and, thus, increasing in productivity was, however, always rejected by both sides of the labour market as well as by the other political parties. According to the SCTU, individual profit-sharing would surely ruin the system of collective bargaining in Sweden and would threaten the Collective Wages Policy of the trade unions.

But the scepticism of the SCTU leadership had also its basis in certain internal deliberations on its strategy vis-à-vis groups of its own members. Were some kind of individual profit-sharing scheme to be instituted, it was feared that it would prejudice the trade union movement's striving towards a common socialist goal. Implicit in this was the fear that the Social Democratic Party's massive hegemony over the SCTU collectivity would be weakened. During the first half of the 1950's, when the Liberal Party had made inroads in the workers' vote, the SCTU leadership tended to use this sort of argument. Later in the decade they toned down this internal strategical approach.

For SCTU's part, the questions of profit-sharing and the ownership of capital have their background mainly in the problems of the Collective Wages Policy. During the greater part of the period under study, i.e. mainly during the period 1922–1971, the problems of the internal levelling of wages completely dominated the SCTU debate on its wages policy. Interest centred, in the first place, around the question of how one could help lower paid categories of workers within the movement and, as far as possible, level out the wage differences between higher and lower paid industries. In two congress reports in the 1960's there was, however, for the first time, some concern shown for the conflict between the need for capital accumulation and the demand for a more equitable distribution of

wealth. It was considered that the dilemma might be solved by the creation of some sort of branch funds and it was intended that these funds should be established as an instrument of an active industrial policy through collective agreements between the unions and the employers' associations.

It was, however, not until the end of the 1960's and the beginning of the 1970's that the Collective Wages Policy's effects on income-levelling and wealth-distribution, both within firms and in society in general, was taken up for more detailed clarification. The wages policy was in this instance expressed in terms of an external wage-levelling problem. In some of the motions put forward at the SCTU Congress in 1971, sharp criticism was directed against what is often called the "reverse-side" of the Collective Wages Policy: that an abstemious wages policy towards the more highly paid tends to lead to higher profits being made by the expanding firms and to increased wealth accruing to the owners of capital. Thus the SCTU decided to investigate the issue of employee influence on capital formation. The task of preparing a report was entrusted to a group within the SCTU's research department, led by the economist Rudolf Meidner.

According to the Meidner report, which was first published in August 1975, the large private companies in Sweden should, each year, transfer a certain percentage of their profits to wage-earner investment funds. The capital is not to be removed from the company but issued in the form of new shares of corresponding value. A central equalization fund will, among other things, have the task of using the money in the form of training-grants for employee representatives on the boards of companies and for research and information services, etc. However, the influence of the employees on the companies within the fund scheme is intended to be channelled through representatives on the board who are to be jointly elected by local unions and special branch funds. The final objective is that the employees will gradually obtain a majority of shares in the larger firms of the country.

After some slight revision the Meidner report was unanimously accepted by the SCTU Congress on June 15th, 1976. The idea of the collective ownership of shares under the influence of the trade union movement and outside the domains of both the existing private capital owners and individual employees, was something quite new, and an intense political debate broke out. The question of wage-earner funds is probably, with respect to its complexity and explosive ideological impact, the biggest single political issue to have entered the Swedish political scene

since the Supplementary Pensions issue in the late 1950's.

In the motions presented to the 1971 congress, three objectives had been distinguished as especially central. The first was to solve the external levelling-out problem in the wages policy. The second objective was to promote increased collective capital formation, whilst the third objective was to increase employee influence within the firm. During the period of the Meidner Committee the priorities of the three objectives were, however, changed from time to time in a dramatical way.

The development of the policy can be traced as passing through four different stages. During the first stage, which covered the period 1971–72, the general objective of increasing capital formation was emphasized together with the still vaguer demands for employee influence within the firm and the re-distribution of wealth.

During the second stage, which covered the period 1973–74, when most Swedish firms were earning so-called "excess profits", that aspect of the wages policy concerning the external levelling-out of wages became the Committee's predominant pre-occupation. Rudolf Meidner's statements tended to lay increasing weight on this problem, because of—apart from the increasing profit-margins—increasing criticism from the unions and growing strikes in the labour market. On the other hand it was not, it was explicitly stated, the Committee's task to change the power-relationship between Labour and Capital.

The third stage, which had its origin in the Committee's first recommendations, published in 1975, involved a shift across the board and the reformulation of the objectives for setting up wage-earner funds. The objectives of a general re-distribution of wealth and employee influence in the firms were now pushed to the fore. Little was mentioned about the problem of excess profits, which in the second stage had been the overshadowing issue. Implementing the Collective Wages Policy was now regarded, merely, as a peripheral objective. It was also declared—with a force most unusual in the history of Swedish trade unionism—that ownership plays a decisive role in the endeavour to transform society, and that the aim now was to wrest from the private owners of capital that power they wield in respect of their particular ownership position.

The heavy stress on the question of social power and industrial ownership was toned down markedly in the fourth stage, i.e. when the revised report was published in 1976. Once more, the Committee's "first task" was to implement the Collective Wages Policy. Next to that came the aim—now more defensively expressed—of limiting the concentration of

capital and increasing employee influence in industry. Most remarkable about all this is the fact that hardly any discussion took place on either the changes proposed, or on the main principles behind the recommendations when the SCTU Congress gave its backing to the Committee's fundamental ideas. The debate centred around questions of detail rather than principles, techniques rather than ideology.

This constantly changing pattern of priorities should be viewed against the background of the various factual and strategical deliberations which were made during the period in which the Committee sat. Meidner's factual evaluation of the position became clear at an early stage. Already in the autumn of 1973 he had resolved that the wage-earner funds should be collective, without individual interest and should be financed from the profits of the firms. When, during stages two and three, he increasingly stressed the importance of solving the problem of the firm's excess profits, it is, however, primarily internal strategical evaluations which determine Meidner's standpoint. As long as the excess profits problem could, with good cause, be seen as being possibly, the most acute trade union issue, it was considered necessary to attempt to solve it. Pressure from the more influential union opinion-leaders, especially in the Metalworkers' Union, gradually built up and in step with every new report on rising business profits, expectations grew that some kind of action would be taken. It became essentially a matter of countering the increasingly irate criticism from the unions, and what could be more natural than to promise that a solution would be found by the current Meidner Committee?

In the 1975 recommendations, it is the factual evaluations that are predominant. As the state of the economy during 1975 had been more "normal" and as the Social Democratic government acted by legislating against excess profits, this no longer presents itself as a decisive problem area. Instead, it is suggested how essential it is to set up collective wage-earner funds in order to guarantee the employees an equitable share in the growth of capital and break down the present system of concentrating power in private hands. When it comes to the more discreet arguments against the employers and to predicting the practical consequences of implementing the Committee's recommendations, external strategical evaluations are to be found in the reasoning.

Finally, the modifications which the 1976 congress report reveals, have, to a large extent, their bases in external strategical deliberations, as well as in internal ones. This is evidenced, in part, by the marked toning-down of the social power-issue, partly by the higher regard for what the private

shareholders would be prepared to put up with, should the system be implemented, and partly by the increased influence of local trade-union branches in the decision-making process of the wage-earner funds system.

The SCTU's aspirations to find its own course of action on the wage-earner funds issue have, thus, been edged around by a large number of different proposals and changes in attitude. However, behind these separate ideas and deliberations, an even more fundamental ideological dimension of conflict is hidden.

The entire development process dealt with in this dissertation should be regarded as part of an extensive search for a formula, an innovation which would be able to unite the two principal constituents in the ideology of the reformist trade-union movement: the growth element and the distribution element. They have held in common an ideological vision quite the opposite of the capitalistic world of reality. On one side there is the general desire for greater equality and increased employee influence, based on, among other things, collective capital formation through wage-earner funds. On the other side there is a more or less thorough comprehension of the uneven political effects of the market economy's distribution system. This system has led to the monopolizing and concentration of economic power to an extent almost unparalleled in the western industrial countries at large. It is mainly in an attempt to bridge this gap that the idea of a wage-earner fund system has been developed by the SCTU.

The difficulty with this reformist policy is, as the wage-earner funds issue epitomizes, how to abolish the negative effects of the capitalist system without, at the same time, injuring the laws and mechanisms of the system itself. The SCTU leadership has often reasoned that the Swedish economic system, in its international context, will hardly tolerate any deep-going political interference without significant set-backs being felt in essential areas such as the employment-level and the growth-rate.

It is in this delicately balanced state between ideological aspirations and practical demands, between what is desirable and what is possible, that the various attitudes towards the wage-earner funds issue have, during the past, been obliged to be formed.

Källor

Officiellt tryck

Avtal om företagsnämnder. 1946 års avtal om företagsnämnder med däri år 1958 vidtagna ändringar (Stockholm 1958)

Riksdagsprotokoll, motioner, propositioner, utskottsutlåtanden

Statens offentliga utredningar (SOU)

Svensk författningssamling (SFS)

Organisationstryck: LO

Kongressprotokoll 1898–1976

Representantskapets protokoll 1955–1974

Yttranden till offentlig myndighet

Verksamhetsberättelser 1956 och 1973

LO-betänkanden

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering (Stockholm 1944, tillsammans med SAP.)

Bolinder, E. (1966) *Individen och den industriella miljön. Medicinska synpunkter på teknisk utveckling* (Stockholm: Prisma)

Dahlström, E. & Gardell, B. & Rundblad, B. & Wingårdh, B. & Hallin, J. (1966) *Teknisk förändring och arbetsanpassning. Ett sociologiskt bidrag till forsknings- och planeringsdebatten* (Stockholm: Prisma)

Demokrati i företagen. Rapport till LO-kongressen 1971 (Stockholm 1971)

Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen (Malmö: Framtiden, ny uppl. 1953)

Fackföreningsrörelsen och den tekniska utvecklingen. Rapport från en arbetsgrupp till 1966 års LO-kongress (Stockholm: Prisma, 1966)

Fackföreningsrörelsen och företagsdemokratin (Stockholm: Tiden, 1962, andra uppl. 1962)

Fackföreningsrörelsen och näringslivet (Stockholm: Tiden, 1941)

Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder. Rapport till LO-kongressen 1976 (Lund: Prisma, 1976)

Låglön och välfärd. Rapport till LO:s lönepolitiska kommitté inför LO-kongressen 1971 (Stockholm: Prisma, 1971)

Lönepolitik. Rapport till LO-kongressen 1971 (Stockholm: Prisma, 1971)

Löner, priser, skatter. Rapport till LO-kongressen 1976 (Lund: Prisma, 1976)

Samordnad näringspolitik. LO Strukturutredningen (Stockholm: Tiden, 1961)

Organisationstryck: övrigt

Företagsvinster, Kapitalförsörjning, Löntagarfonder. Rapport från en arbetsgrupp inom näringslivet. Sveriges Industriförbund och Svenska Arbetsgivareföreningen (Stockholm 1976)

Handelsanställdas förbunds kongress 1966

LO:s principförslag om löntagarfonder. Sammanfattning av kongressrapporten (Stockholm 1977)

Lönepolitiken under debatt. Aktuella frågor 15 (Stockholm 1950)

Löntagaraktier eller fackföreningsfonder? Alternativ i debatten om löntagarfonder. En sammanfattning av Waldenström-rapporten (Stockholm 1976)

Löntagarfonder. Diskussionshäfte (red. Medri, M., Östervåla 1975)

Löntagarfonder och kapitalbildning. Förslag från LO-SAP:s arbetsgrupp (Stockholm 1978)

Löntagarfonder ur TCO-perspektiv – en debattskrift. Utarbetad av en arbetsgrupp inom TCOs kansli (Stockholm 1978)

Löntagarkapital. TCO:s arbetsgrupp för samhällsekonomiska frågor (Stockholm 1976)

Metalls handlingsprogram. Fastställt av förbundskongressen 1973 (Stockholm 1973)

Några resultat av låglönesatsningarna inom LO-SAF-området avtalsperioden 1975–1976 (LO, utredningsavdelningen, stencil 1976)

Rapport om facklig inkomstpolitik (Stockholm 1973)

Rationalisering. Nyheter och framtidsbehov. Referat från LO-konferens om produktionstekniska frågor (Stockholm: Tiden, 1966)

Svenska Metallindustriarbetareförbundets kongress 1973

Tidningar och tidskrifter

Affärsvärlden
Aftonbladet (AB)
Arbetarliberalen
Arbetet
Arbetsgivaren
Dagens Industri
Dagens Nyheter (DN)
Ekonomisk debatt
Fackföreningsrörelsen (fr.o.m. 1976 LO-tidningen)
Gnistan
Grafiskt Forum
Metallarbetaren
Skogsindustriarbetaren (SIA)
Socialistisk debatt
Svenska Dagbladet (SvD)
Tiden
Veckans affärer

Artiklar, broschyrer, böcker

Andersson, K.-O. (1975) "Vinstandelar ökar inkomstklyftorna", *Fackföreningsrörelsen* 1975:19, s. 16.

Beckholmen, K. (1975) "Metall drev på för att få bort § 32", *Metallarbetaren* 1975:5, s. 19.
Bergström, V. (1968) "Näringspolitiken och inkomsterna", *Tiden* 1968:3, s. 135 ff.
Bergström, V. (1973) ***Kapitalbildning och industriell demokrati. Socialdemokratiska perspektiv*** (Uppsala: Almqvist & Wiksell).
Bergström, V. (1975) "Löntagarfonder för demokrati", *Tiden* 1975:6, s. 363 ff.
Bergström, V. (1976b) "Sysselsättning och solidarisk lönepolitik i den arbetarstyrda ekonomin", ***Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder,*** bil. 9, s. 296 ff.
Bäckström, A. (1973) "LO-medlemmarna stöder låglönesatsning", *Fackföreningsrörelsen* 1973:12, s. 17 f.
Bättre arbetsmiljö. Ett handlingsprogram (Stockholm 1969)
Carlson, G. (1965) "Facklig lönestrategi med 'vinstandel'", *Fackföreningsrörelsen* 1965:13, s. 459 f.
Cars, H. C. (1969) ***Dela på vinsten – en företagsdemokratisk idéskiss*** (Stockholm 1969)
Cars, H. C. (1974) ***Vinstandelsfrågan*** (Stockholm: Forum för samhällsdebatt)
Dahlander, G. (1952) "Skall arbetaren ha andel i vinsten, LO tackar nej", *Ekonomen* 1952:1, s. 9 ff.
De Geer, G. (1951) "Om de anställdas andel i vinsten", *Sunt Förnuft* 1951:7, s. 200 f., 221.
Det svenska valet 1976 (Sifos nyhetsbrev Indikator, Stockholm, november 1976)
Dichgans, H. & Rosenberg, L. & Scheel, W. & Schmidt, H. (1971) ***Varför företagsdemokrati – och hur? Tyska idéer och erfarenheter*** (Stockholm: Prisma)
Edgren, G. & Faxén, K.-O. & Odhner, C.-E. (1973) ***Lönebildning och samhällsekonomi*** (Stockholm: Rabén & Sjögren)
Edin, P. O. (1975) "Ska vi ha det som i dag eller ta ett avgörande steg mot ekonomisk demokrati?", *Metallarbetaren* 1975:36, s. 2 ff.
Eidem, R. (1976) "Del i kapital", *Dagens Nyheter* 26.9 1976.
Ekström, S. (1945a) "Är centraliserad lönerörelse ett efterlängtat mål?", *Fackföreningsrörelsen* 1945:39, s. 303 f.
Ekström, S. (1945b) "Centraliserade lönerörelser", *Fackföreningsrörelsen* 1945:49, s. 543 f.
Elvander, N. (1965) "Låglöneforskning", *Tiden* 1965:2, s. 75 ff.
Eriksson, K. (1977) "Löntagarfonder i kapitalets tjänst", *Aftonbladet* 1.11 1977.
Erlander, T. (1976) ***Tage Erlander 1955–1960*** (Stockholm: Tidens förlag)
Folke, I. (1975) "Käre Rudolf, du är 80 år efter din tid", *Gnistan* 1975:37, s. 15.
Folkpartiets program antaget vid landsmötet i Göteborg 1972 (Stockholm 1974)
Från socialdemokratiska partikongressen 5.10 1975 (utskrift från tonband, radions P 1)
Företagsdemokrati i utveckling (Arboga 1967)
Garheden, L. (1974) ***Folkpartiet och arbetarna*** (Stockholm)
Geijer, A. (1965) ***Lönepolitik och förhandlingsformer*** (Stockholm: Tiden)
Geijer, A. (1967) ***Inkomstutjämning och lönepolitik*** (Stockholm: Tiden)
Geijer, A. (1971) "Företagsdemokratin under 70-talet", *Fackföreningsrörelsen* 1971:4, s. 99 ff.
Gergils, H. (1976) ***Svenska folket och Meidnerfonderna*** (Stockholm: Aktiespararnas skriftserie nr. 3)
Gustafsson, B. (1977) "Vänstern måste delta i kampen för löntagarfonder!", ***Socialistisk debatt*** 1977:5, s. 20 ff.

Hansson, S. O. (1977) "Arton argument mot löntagarfonder", *Tiden* 1977:1, s. 6 ff.
Hedborg, A. (1974a) "Förmögenhetspolitik och löntagarfonder", *Tiden* 1974:9, s. 565 ff.
Hedborg, A. (1974b) "Vad ska vi göra med företagets övervinster?", *Fackföreningsrörelsen* 1974:23, s. 10 f.
Hedborg, A. (1977) "Löntagarfonderna behövs för att bryta det privata kapitalets makt!", *Aftonbladet* 21.2 1977.
Hermansson, C. H. (1975a) "De socialdemokratiska programrevisionerna", *Socialistisk debatt* 1975:2, s. 18 ff.
Hermansson, C. H. (1975b) "Löntagarfonderna – halshuggning av kapitalismens skugga?", *Socialistisk debatt* 1975:3, s. 22 ff.
Hermansson, C. H. (1977) *Socialism eller löntagarfonder? Självbestämmande för lönarbetarna eller bara medbestämmande?* (Stockholm: Information från Vänsterpartiet Kommunisterna)
Holmberg, P. (1965a) "Aspekter på låglönefrågan", *Tiden* 1965:1, s. 5 ff.
Holmberg, P. (1965b) "Löneklyftorna i forskarljus", *Fackföreningsrörelsen* 1965:9, s. 310 ff.
Holmberg, P. (1973) "Låglönepolitiken måste fortsätta", *Metallarbetaren* 1973:43, s. 6.
Holmberg, P. & Ström, H. (1970) *Välstånd med slagsida. Låginkomstutredningens första betänkande i sammandrag* (Stockholm: Allmänna förlaget)
Israel, J. (1965) "Fler aspekter på låglönefrågan", *Tiden* 1965:2, s. 69 ff.
Jerstedt, S. (1971) *LO:s linje – strid eller samarbete?* (Örebro: Askild & Kärnekull)
Johansson, S. (1973) "Jämlikhetsdiskussionen – början till en historik", *Välfärdens pris* (Karlskrona: Tiden), s. 9 ff.
Johansson, S. (1974) *När är tiden mogen?* (Stockholm: Tiden)
Johansson, S. (1975) "Om övergången till socialismen i Sverige", *Tiden* 1975:7, s. 349 ff.
Konkurrens och balans. Rapport från en arbetsgrupp inom folkpartiet (Stockholm 1969)
Larsson, A. (1973) "Vilken väg väljer folkpartiet?", *Tiden* 1973:8, s. 458 ff.
Larsson, A. (1974) "Skapa löntagarfonder", *Metallarbetaren* 1974:38, s. 4 f.
Larsson, K. (1945a) "Samordnade lönerörelser", *Tiden* 1945:10, s. 601 ff.
Larsson, K. (1945b) "Planerad lönepolitik", *Fackföreningsrörelsen* 1945:45, s. 442 ff.
Leion, A. (1970) *Inkomstfördelningen i Sverige. En sammanfattning av Låginkomstutredningens första delbetänkanden* (Falköping: Prisma)
Lind, A. (1938) *Solidarisk lönepolitik och förhandsförhandlingar* (Stockholm: Tiden, LO:s skriftserie nr. 44)
Lindhagen, J. (1975) "Har vi sagt A får vi säga B", *Fackföreningsrörelsen* 1975:23, s. 14.
Lykketoft, M. (1975) "Facket i Danmark vill inte ta risken med en kompromiss", *Metallarbetaren* 1975:36, s. 7.
Lönnroth, J. (1977) "Debatten kring fonderna", *Socialistisk debatt* 1977:5, s. 30 ff.
Medbestämmandelagen – en antistrejklag (Stockholm: FiB-juristerna/Ordfront, 1976)
Meidner, R. (1948) "Lönepolitikens dilemma vid full sysselsättning", *Tiden* 1948:9, s. 464 ff.
Meidner, R. (1955) "Löneutveckling och lönepolitik", *Fackföreningsrörelsen* 1955:23, s. 516 ff.
Meidner, R. (1956) "Skölds nya giv i lönepolitiken", *Tiden* 1956:5, s. 269 ff.
Meidner, R. (1959) "Samhällsekonomi och lönepolitik", *Fackföreningsrörelsen* 1959: 33–34, s. 76 ff.

Meidner, R. (1960) "Wigforss' programskrift", *Fackföreningsrörelsen* 1960:16–17, s. 340 ff.
Meidner, R. (1961) "Produktionsfaktorernas rörlighet grunden till ekonomiska framsteg", *Fackföreningsrörelsen* 1961:37, s. 180 f.
Meidner, R. (1968) "Vägar till jämlikhet", *Fackföreningsrörelsen* 1968: 3, s. 46 ff.
Meidner, R. (1972) "Aktiv näringspolitik är inte ett ideologiskt påfund", *Att bo* 1972:1, s. 6 ff.
Meidner, R. (1973) "Solidariska lönepolitiken måste fortsätta", *Metallarbetaren* 1973:46, s. 5.
Meidner, R. & Hedborg, A. & Fond, G. (1975) *Löntagarfonder* (Stockholm: Tidens förlag)
Meidner, R. & Öhman, B. (1972) *Solidarisk lönepolitik. Erfarenheter, problem, utsikter* (Karlskrona: Tiden)
Mosesson, T. (1975) "Nu har jobbet med löntagarfonderna börjat", *Metallarbetaren* 1975:43, s. 4 f.
Murray, A., red. (1967) *Det svenska klassamhället* (Halmstad: Verdandi-debatt)
Nilsson, Å. (1971) "Demokratin i arbetet en maktfråga", *Metallarbetaren* 1971:36, s. 4 f.
Nordisk Familjebok, band 11 (Stockholm: AB Familjebokens förlag, 1929)
Nordling, D. (1975) "Meidners löntagarfonder ny väg till socialismen", *Arbetsgivaren* 1975:30, s. 6.
Nordling, D. (1976) "Hotet om löntagarfonder måste tas på allvar", *Arbetsgivaren* 1976:3, s. 4.
Näringspolitik. Rapport från SAP-LO:s näringspolitiska arbetsgrupp (Stockholm: Prisma, 1972)
Odhner, C.-E. (1967) "Framtida näringspolitik", *Arbete, trygghet, utveckling* (Stockholm: Tiden)
Odhner, C.-E. (1973) "Varför ska AP-fonden köpa aktier?", *Fackföreningsrörelsen* 1973:1/2, s. 10 f.
Ohlin, B. (1976a) "Meidners klasslagar", *Dagens Nyheter* 28.2 1976.
Ohlin, B. (1976b) "Aktuell LO-socialism", *Dagens Nyheter* 10.7 1976.
Ohlsson, I. (1974) "Den solidariska lönepolitiken", *Tiden* 1974:10, s. 602 ff.
Ohlsson, I. (1975) "Den solidariska lönepolitiken – resultat och problem", *Tiden* 1975:1, s. 16 ff.
Ohlström, B. (1977) *Vilda strejker inom LO-området 1974 och 1975* (Stockholm: Tiden)
Olsson, Å. (1977) *Anpassning eller förnyelse? Om arbetarrörelsen och den tekniska utvecklingen under efterkrigstiden* (Stockholm: LiberFörlag)
Palme, O. (1976) "Visst lyssnar LO på kritik!", *Svenska Dagbladet* 3.7 1976.
Palme, O. (1977) *Med egna ord.* Samtal med Serge Richard och Nordal Åkerman (Uppsala: Brombergs Förlag)
Partiprogram och kommunalt principprogram fastställda av 1975 års partikongress (SAP, Borås 1975)
Pettersson, E. (1964) "Branschrationalisering – vad är det?", *Fackföreningsrörelsen* 1964:4, s. 114 ff.
Pitz, K. H. (1975) "I Västtyskland sopas fondidén under mattan", *Metallarbetaren* 1975:36, s. 6.
Program för aktiv näringspolitik. Näringspolitiska kommitténs slutrapport. Utgiven av SAP och LO (Stockholm 1968)

Redemo, A. (1972) "AP-pengar till att bygga upp industrin", *Metallarbetaren* 1972:14, s. 11.
Redemo, A. (1974a) "Får vi en ny ATP-strid?", *Metallarbetaren* 1974:15, s. 14.
Redemo, A. (1974b) "De 'onormala' vinsterna bör samhället ta hand om", *Metallarbetaren* 1974:45, s. 22.
Redemo, A. (1974c) "Företagens övervinster späds på av regeringen", *Metallarbetaren* 1974:48, s. 11.
Redemo, A. (1975) "Diskutabla fonder", *Metallarbetaren* 1975:33, s. 3.
Rehn, G. (1948) "Ekonomisk politik vid full sysselsättning", *Tiden* 1948:3, s. 135 ff.
Rehn, G. (1949) "Fullsysselsättningens löneproblem", *Fackföreningsrörelsen* 1949:50, s. 461 ff.
Rollén, B. (1977) *Vi kommer tillbaka! En bok om arbetarrörelsen och framtiden* (Stockholm: Pogo Press)
Schein, H. (1972) "Ett steg till en socialistisk näringspolitik", *Tiden* 1972:2, s. 102 ff.
Selander, T. (1976) "LO:s nya ansikte: Ett radikalare LO vill påverka politiken", *Svenska Dagbladet* 10.6 1976.
Sköld, P. E. (1956) "Arbetsmarknaden under full sysselsättning", *Tiden* 1956: 4, s. 200 ff.
Sköld, P. E. (1957) *Sparande och medinflytande* (Malmö: Arbetets debattforum)
Szombatfalvy, L. (1975) "Meidner har räknat fel", *Affärsvärlden* 1975: 35, s. 1222.
Södersten, B. (1975) *Den svenska sköldpaddan* (Stockholm: Rabén & Sjögren)
Therborn, G. & Borglid, L.-O. & Olofsson, G. & Wiklund, R. (1966) *En ny vänster* (Skara: Rabén & Sjögren)
Wallander, J. (1975) *I huvudet på en kapitalist* (Falköping: Askild & Kärnekull)
Wedén, S. (1952) "Ny syn på vinstandel", *Ekonomen* 1952:2, s. 22 ff.
Vem är det 1977. Svensk biografisk handbok (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag)
Wickman, K. (1977) "Kapitalbildning och investeringsutveckling inför 1980-talet", *Ekonomisk politik inför 1980-talet* (Arlöv: Tidens förlag), s. 17 ff.
Wigforss, E. (1956) "Näringslivets demokratisering – de anställda och företaget", *Medbestämmanderätten i företagen* (Stockholm: Tidens förlag)
Wigforss, E. (1959) *Kan dödläget brytas? Dagspolitik och utopi* (Stockholm: Tidens förlag)
Åhlström, P. (1976) "Striden om löntagarfonderna – en strid om demokratin", *Metallarbetaren* 1976:7, s. 16 f.
Öhman, B. (1966b) "Politisera lönepolitiken", *Tiden* 1966:9, s. 537 ff.
Öhman, B. (1968) "Socialismen och marknaden", *Tiden* 1968:5, s. 301 ff.

Litteratur

Abrahamsson, B. (1976) *Exemplet Jugoslavien och den svenska debatten om löntagarstyre* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Adler-Karlsson, G. (1967) *Funktionssocialism. Ett alternativ till kommunism och kapitalism* (Lund: Prisma)

Andersson, S. O. (1969) *Vilda strejker. En undersökning inom Svenska Metallindustriarbetareförbundet* (Stockholm: Rabén & Sjögren)

Andrén, G. (1975) "En idéanalytisk dogm", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1975:1, s. 13 ff.

Apitzsch, H. (1972) "Socialdemokrater och kommunister i byggnadsstrejken", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1972:2, s. 61 ff.

Axell, B. (1976) "Innebär Meidners förslag börskrasch och omedelbar socialisering?", *Ekonomisk debatt* 1976:1, s. 58 ff.

Barbash, J. (1972) *Fackföreningarna och den ekonomiska politiken i Västeuropa och USA* (Vänersborg: Prisma)

Bergqvist, O. & Lunning, L. (1976) *Medbestämmande i arbetslivet. Kommentar till den nya lagstiftningen* (Stockholm: LiberFörlag)

Bergström, V. (1976a) "Förmögenhetsutjämning och maktspridning", *Ekonomisk debatt* 1976:1, s. 11 ff.

Berntson, L. (1972) "Sveriges kommunistiska parti och leninismen 1919–1929", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1972:3, s. 3 ff.

Carlsson, B. (1969) *LO och fackförbunden* (Stockholm: Tiden)

Cars, H. C. (1975a) *Koncentrations- och fördelningsproblem inom marknadsekonomin* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International)

Cars, H. C. (1975b) *Andel i vinst. En tredje väg att angripa demokrati- och koncentrationsproblemen inom näringslivet* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner)

Casparsson, R. (1948) *LO under fem årtionden II* (Stockholm: Tiden)

Dahlström, E. & Eriksson, K. & Gardell, B. & Hammarström, O. & Hammarström, R. (1971) *LKAB och demokratin. En rapport om en strejk och en forskningsrapport* (Stockholm: Wahlström & Widstrand)

Dencik, P. (1974a) "Solidarisk lönepolitik som inkomstpolitik", *Arbete, Kapital & Stat. Politisk-ekonomiska studier i svensk kapitalism* (Stockholm: Rabén & Sjögren), s. 191 ff.

Dencik, P. (1974b) "Solidarisk lönepolitik eller solidarisk lönekamp", *Socialistisk debatt* 1974:12, s. 12 ff.

Dencik, P. (1976) "Löntagarfonder och arbetarklassen", *Zenit* 1976:2, s. 4 ff.

Elander, I. (1977) *Det nödvändiga och det önskvärda. 1. Inledning, preliminär version* (Uppsala universitet, Statsvetenskapliga institutionen, stencil)

Elvander, N. (1969) *Intresseorganisationerna i dagens Sverige* (Lund: Gleerup)

Elvander, N. (1974) "Staten och organisationerna på arbetsmarknaden i de nordiska länderna. En komparativ översikt", *Konfliktlösning på arbetsmarknaden,* utg. av Brantgärde, L. & Elvander, N. & Schmidt, F. & Victorin, A. (Lund: Gleerup)

Fagerström, M. (1969) *Den stora lönematchen* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Furåker, B. (1976) *Stat och arbetsmarknad. Studier i svensk rörlighetspolitik* (Kristianstad: Arkiv avhandlingsserie nr 5)

Granstrand, R. & Henriksson, B. (1974) "Arbetsdomstolen och de olagliga strejkerna 1969–1973", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1974:6, s. 3 ff.

Gärdvall, L. (1974) *Revolutionärerna i fackföreningsrörelsen. Organiserad opposition i svensk fackföreningsrörelse 1917–22* (Uppsala universitet, Historiska institutionen, stencil)

Hadenius, A. (1976) *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige* (Stockholm: Rabén & Sjögren)

Hansson, S. (1938) *Den svenska fackföreningsrörelsen* (Stockholm: Landsorganisationens skriftserie nr. 9)

Hart, H. & von Otter, C. (1973) *Lönebildningen på arbetsplatsen. En sociologisk studie* (Vänersborg: Prisma)

Heckscher, G. (1937) "Politisk idéhistoria", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1937, s. 426 ff.

Heeger, R. (1972) "Vad är en ideologi?", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1972:3, s. 307 ff.

Hempel, C. G. (1965) *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science* (New York: Free Press)

Henning, R. (1974) *Staten som företagare. En studie av Statsföretag AB:s mål, organisation och effektivitet* (Stockholm: Rabén & Sjögren)

Hessler, C. A. (1942) "En forskningsuppgift", *Svensk Tidskrift* 1942, s. 168 ff.

Hibbs, D. A. (1976) "Industrial Conflict in Advanced Industrial Societies", *American Political Science Review* 1976:4, s. 1033 ff.

Hirdman, Y. (1974) *Sveriges Kommunistiska Parti 1939–1945* (Stockholm: Allmänna förlaget)

Holmberg, P. (1968) *Arbete och löner i Sverige* (Solna: Rabén & Sjögren, 5:e uppl.)

Holmberg, S. & Westerståhl, J. & Branzén, K. (1977) *Väljarna och kärnkraften* (Stockholm: LiberFörlag)

Ingham, G. K. (1974) *Strikes and Industrial Conflict. Britain and Scandinavia* (London and Basingstoke: Macmillan)

Inghe, G. & Inghe, M.-B. (1970) *Den ofärdiga välfärden* (Stockholm: Tiden, 2:a omarb. uppl.)

Jacobs, E. (1973) *European Trade Unionism* (London: Croom Helm)

Johnston, T. L. (1962) *Collective Bargaining in Sweden. A Study of the Labour Market and its Institutions* (London: G. Allen & Unwin)

Jungenfelt, K. (1966) *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen. En empirisk-teoretisk studie* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Karlbom, T. (1955) *Den svenska fackföreningsrörelsen* (Stockholm: Tiden, ny rev. uppl.)

Karlbom, T. (1969) *Arbetarnas fackföreningar. Organisation – principer – avtal* (Helsingfors: Bok och bild)

Kennerström, B. (1974) *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37* (Kristianstad: Arkiv avhandlingsserie nr. 2)

Klingner, J. & Hermann, U. (1976) *Löntagarkapital – företagsdemokrati – på ett sätt!* (Uppsala universitet, Företagsekonomiska institutionen, stencil)

Korpi, W. (1970) *Varför strejkar arbetarna? En sociologisk betraktelse över konflikter, makt och rätt på arbetsmarknaden* (Stockholm: Tiden)
Korpi, W. (1971) *Fattigdom i välfärden. Om människor med socialhjälp* (Stockholm: Tiden)
Korpi, W. (1976a) *The Future of Welfare Capitalism*, kap. 3 (Stockholm: Swedish Institute for Social Research, stencil)
Korpi, W. (1976b) "Den nya strejkbilden", *LO-tidningen* 1976:7, s. 10 f.
Korpi, W. (1976c) "Facket är inte måltavlan för vilda strejkerna", *LO-tidningen* 1976:8, s. 15.
Korpi, W. (1976d) "Överdriv inte bortfallet . . .", *LO-tidningen* 1976:9, s. 13.
Korpi, W. (1977) *The Future of Welfare Capitalism*, kap. 10 (Stockholm: Swedish Institute for Social Research, stencil)
Kupferberg, F. (1972) "Byggnadsarbetarstrejken 1933–34", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1972:2, s. 36 ff.
Lane, J.-E. (1975) "Politikvetenskap och metaetik", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1975:2, s. 97 f.
Leffler, J. (1893) *Om olika löneformer med särskildt afseende på s.k. vinstandelssystem. Senare häftet: vinstandelssystem* (Stockholm: Skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen nr. 8)
Lewin, L. (1967) *Planhushållningsdebatten* (Uppsala: Almqvist & Wiksell)
Lewin, L. (1972) "Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1972:4, s. 437 ff.
Lewin, L. (1977) *Hur styrs facket? Om demokratin inom fackföreningsrörelsen* (Stockholm: Rabén & Sjögren)
Lewin, L. & Jansson, B. & Sörbom, D. (1972) *The Swedish Electorate 1887–1968* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
Lindbeck, A. (1969) *Svensk ekonomisk politik. Problem och teorier under efterkrigstiden* (Stockholm: Bonniers)
Lindkvist, K. "Den vetenskapliga värderelativismen", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1974:3, s. 160 ff.
Lindkvist, K. (1975) "Om värdesatsteori, spelregler för vetenskap och idéanalys", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1975:2, s. 65 ff.
Lindström, S. & Nordin, S. (1977) *Vem äger storföretagen?* (Kristianstad: Tidens förlag)
Meidner, R. (1954) *Svensk arbetsmarknad vid full sysselsättning* (Stockholm: Esselte)
Meidner, R. (1974) *Samordning och solidarisk lönepolitik* (Stockholm: Prisma)
Meidner, R. & Andersson, R. (1973) *Arbetsmarknadspolitik och stabilisering* (Vänersborg: Prisma)
Meidner, R. & Niklasson, H. (1972) *Arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik* (Malmö: Studentlitteratur)
Molin, B. (1967) *Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik* (Lund: Akademiförlaget)
Nycander, S. (1971) *Kurs på kollision. Inblick i avtalsrörelsen 1970–71* (Helsingfors: Askild & Kärnekull)
Näringsliv i omvandling. En studie av branschrationaliseringen i Sverige 1958–1962 (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1964)
Näslund, B. & Sellstedt, B. (1977) *Ökad löntagarmakt. Bakgrund, utveckling och ekonomiska konsekvenser* (Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle)

Olsson, J. (1977) *Europa och Nordamerika* (Lund: Prisma)
Olsson, T. (1976) "Oppositionen mot socialdemokratin i svensk arbetarrörelse under 30-talet", *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* nr. 6 (Köpenhamn: utg. av selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens historie), s. 239 ff.
Persson, L. K. (1975) *Syndikalismen i Sverige 1903–1922* (Stockholm: Federativ)
Petersson, O. (1977) *Väljarna och valet 1976* (Valundersökningar. Rapport 2. Statistiska centralbyrån.)
Petersson, O. & Särlvik, B. (1977) "När de borgerliga vann", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1977:2, s. 79 ff.
Piaget, J. (1974) *Sociologiska förklaringar* (Lund: Studentlitteratur)
Precht, M. & Forsgren, J. (1976) *De meidnerska löntagarfonderna* (Uppsala universitet, Företagsekonomiska institutionen, stencil)
Rundblad, B. (1964) *Arbetskraftens rörlighet. En studie av en lokal arbetsmarknad* (Uppsala)
Schiller, B. (1967) *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
Schiller, B. (1974) *LO, paragraf 32 och företagsdemokratin* (Stockholm: Prisma)
Schmidt, F. & Victorin, A. (1975) *Arbetslagstiftning* (Stockholm: LiberFörlag, 4:e uppl.)
Sjöblom, G. (1968) *Party Strategies in a Multiparty System* (Lund: Studentlitteratur)
Skytt, T. & Åsbrink, S. H. (1952) *Vinstdelning och vinstandelssystem. Uppkomst, utveckling, framtidsmöjligheter* (Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle)
Smith, G. (1976) *Parterna på arbetsmarknaden* (Stockholm: Prisma)
Svensson, B. & Svensson, E. (1972) "Sjömansstrejken 1933", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1972:2, s. 3 ff.
Sydow, von B. (1977) "Löntagarfonder 1957–1977 – och Per Edvin Sköld", *Tiden* 1977:9, s. 551 ff.
Söderfeldt, B. (1972) *Statsvetenskapliga metoder* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
Söderfeldt, B. (1973) "Om verklighet och värde", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1973:4, s. 225 ff.
Tingsten, H. (1941) *Idékritik* (Stockholm: Bonniers)
Tingsten, H. (1966) *De konservativa idéerna* (Stockholm: Aldus/Bonniers)
Ullenhag, J. (1970) *Den solidariska lönepolitiken i Sverige – debatt och verklighet* (Uppsala universitet, Ekonomisk-historiska institutionen, stencil)
Vedung, E. (1971) *Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge* (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
Vedung, E. (1974) "Innehållslig och funktionell idéanalys", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1974:1, s. 1 ff.
Vedung, E. (1977) *Det rationella politiska samtalet. Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas* (Stockholm: Aldus/Bonniers)
Wennås, O. (1970) *Ohlin, Folkpartiet och socialliberalismen. Ett bidrag till den idéhistoriska litteraturen* (Lund: Gleerups)
Westerståhl, J. (1946) *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem. Verksamhetsformer. Förhållande till staten* (Stockholm: Tiden)
Victorin, A. (1973) *Lönenormering genom kollektivavtal* (Stockholm: Allmänna förlaget)
Wredén, Å. (1976) *Kapital till de anställda? En studie av vinstdelning och löntagarfonder* (Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle)
Zetterberg, K. (1975) *Liberalism i kris. Folkpartiet 1939–1945* (Uddevalla: LiberFörlag)

Åsard, E. (1974) "Från Ökad jämlikhet till Solidaritet för trygghet", *Frihetlig Socialistisk Tidskrift* 1974:3, s. 43 ff.

Öhman, B. (1966a) *Den nya arbetsmarknadspolitiken* (Uppsala universitet, Ekonomisk-historiska institutionen, stencil)

Öhman, B. (1973) "LO och arbetsmarknadspolitiken efter andra världskriget", *Tvärsnitt. Sju forskningsrapporter utgivna till LO:s 75-årsjubileum* (Stockholm: Prisma)

Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz

1. *Axel Brusewitz,* Studier över riksdagen och utrikespolitiken. I. Hemliga utskottet i 1809 års författning. 144 s. 1933.
2. *Axel Brusewitz,* Studier över riksdagen och utrikespolitiken. II. Nordiska utrikesnämnder i komparativ belysning. 266 s. 1933.
3. *Gunnar Heckscher,* Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskickets första halvsekel. 484 s. 1933.
4. De nordiska ländernas statsråd. Studier över deras sociala sammansättning. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 234 s. 1935.
5. *Sven Lindman,* Parlamentarismens införande i Finlands statsförfattning. 85 s. 1935.
6. *Elis Håstad,* Regeringssättet i den schweiziska demokratien. 735 s. 1936.
7. Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 233 s. 1936.
8. *Ragnar Simonsson,* Millerands presidentur. En studie över presidentmakt och parlamentarism i Frankrike. 319 s. 1938.
9. *Gunnar Heckscher,* Svensk konservatism före representationsreformen. I. Den historiska skolans genombrott i Sverige. 257 s. 1939.
10. *Arne Björnberg,* Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905. 400 s. 1939.
11. *Arne Wåhlstrand,* 1905 års ministärkriser. 434 s. 1941.
12. Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz. Utgiven till 60-årsdagen den 9 juni 1941 av vänner och lärjungar. 506 s. 1941.
13. *Axel Brusewitz,* Studier över riksdagen och utrikespolitiken. III. Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen. 155 s. 1941.
14. *Sixten Björkblom,* Södermanlands läns landsting. Sammansättning, organisation och verksamhet. 467 s. 62 s. ill. 1942.
15. *Edward Thermænius,* Adressdebatten i underhuset. En studie i parlamentarisk teknik och tradition. 236 s. 1942.
16. *Lennart Linnarsson,* Riksrådens licentiering. En studie i frihetstidens parlamentarism. 360 s. 1943.
17. *Gunnar Heckscher,* Svensk konservatism före representationsreformen. II. Doktrin och politik 1840–1865. 271 s. 1943.
18. *Torsten Petré,* Svenska regeringen och de norska frågorna 1884–1886. 132 s. 1944.
19. *Olle Nyman,* Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933. 114 s. 1944.
20. Statsvetenskapliga studier. Till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag 7 nov. 1944. Av medlemmar. 701 s. 1944.
21. *Torsten Petré,* Ministären Themptander. 305 s. 1 s. ill. 1945.

22. *Carl-Henrik Höjer*, Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940. 373 s. 1946.
23. *Ragnar Edenman*, Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903–1920. En studie i den svenska riksdagens partiväsen. 298 s. 1 s. ill. 1946.
24. *Arne Wåhlstrand*, Allmänna valmansförbundets tillkomst. 104 s. 1946.
25. *Gunnar Gerdner*, Det svenska regeringsproblemet 1917–1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. 396 s. 10 s. ill. 1946.
26. *Nils Andrén*, Den klassiska parlamentarismens genombrott i England. 361 s. 9 s. ill. 1947.
27. *Olle Nyman*, Svensk parlamentarism 1932–1936. Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition. 570 s. 14 s. ill. 1947.
28. *Arne Wåhlstrand*, Regeringsskiftena 1900 och 1902. 238 s. 10 s. ill. 1947.

Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom C. A. Hessler

30. *Gert Hornwall*, Regeringskris och riksdagspolitik 1840–1841. 465 s. 6 s. ill. 1951.
31. *Eyvind Bratt*, Småstaterna i idéhistorien. En studie i äldre statsdoktriner. 231 s. 1951.
32. *Ragnar Andersson*, Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897–1918. 460 s. 3 s. ill. 1952.
33. *Arne Wåhlstrand*, Karlstadskonferensen 1905. Protokoll och aktstycken. 474 s. 4 s. ill. 1953.
34. *Sten-Sture Landström*, Svenska ämbetsmäns sociala ursprung. 179 s. 1954.
35. *Gunnar Gerdner*, Parlamentarismens kris i Sverige vid 1920-talets början. 568 s. ill. 1954.
36. *Carl Arvid Hessler*, Stat och religion i upplysningstidens Sverige. 242 s. 1956.
37. *Olle Nyman*, Högern och kungamakten 1911–1914. Ur borggårdskrisens förhistoria. 408 s. 1957.
38. *Elias Berg*, The historical thinking of Charles A. Beard. 83 s. 1957.
39. *Olle Gellerman*, Staten och jordbruket 1867–1918. 391 s. 1958.
40. *Olle Nyman*, Der westdeutsche Föderalismus. Studien zum Bonner Grundgesetz. 266 s. 1960.
41. *Mats Kihlberg* och *Donald Söderlind*, Två studier i svensk konservatism 1916–1922. 268 s. 1961.
42. *Nils Elvander*, Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922. 530 s. 1961.
43. *Clarence Nilsson*, Sam Stadener som kyrkopolitiker. 392 s. 1964.
44. *Carl Arvid Hessler*, Statskyrkodebatten. 462 s. 1964.
45. *Olof Wennås*, Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet. 412 s. 1966.
46. *Leif Lewin*, Planhushållningsdebatten. 564 s. 1967.
47. *Artur Mägi*, Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit. I. Das Regierungssystem. 327 s. 1967.
48. *Lars Rudebeck*, Party and People. A Study of Political Change in Tunisia. 275 s. 1967.
49. *Bo Jonsson*, Staten och malmfälten. En studie i svensk malmfältspolitik omkring sekelskiftet. 388 s. 1969.
50. Idéer och ideologier. Sex studier utgivna till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala femtioårsdag den 7 november 1969. 375 s. 1969.
51. *Terry Carlbom*, Högskolelokaliseringen i Sverige 1950–1965. En studie i politiskt inflytande. 309 s. 1970.
52. *Leif Lewin*, Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori. 260 s. 1970.

53. *Reidar Larsson*, Theories of Revolution. From Marx to the First Russian Revolution. 381 s. 1970.
54. *Sverker Gustavsson*, Debatten om forskningen och samhället. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet. 359 s. 1971.
55. *Ragnar Simonsson*, Frankrikes författningar. 617 s. 1971.
56. *Leontios Ierodiakonou*, The Cyprus Question. 311 s. 1971.
57. *Evert Vedung*, Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge. 475 s. 1971.
58. *Hans Sjöberg*, De Gaulles Europatankar. 148 s. 1972.
59. *Georg Andrén*, Den unge Churchill. 100 s. 1972.
60. *Leif Lewin, Bo Jansson, Dag Sörbom*, The Swedish Electorate 1887–1968. 293 s. 1972.
61. *Barry Holmström*, Koreakriget i svensk debatt. 353 s. 1972.

Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Leif Lewin

62. *Leif Lewin,* Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten. 28 s. 1972.
63. *Jan Åke Dellenbrant,* Reformists and Traditionalists. A Study of Soviet Discussions about Economic Reform, 1960–1965. 163 s. 1972.
64. *Peter Wallensteen,* Structure and War. On International Relations, 1920–1968. 269 s. 1973.
65. *Georg Landberg,* Hans Järta som landshövding i Kopparbergs län 1812–1822. 295 s. 1973.
66. *Bengt Bogärde,* Svenska folkhögskolans lärarförening och staten 1902 –1970. En studie i organisationsinflytande. 187 s. 1974.
67. *Michael Ståhl,* Ethiopia. Political Contradictions in Agricultural Development. 186 s. 1974.
68. *Roger Henning,* Staten som företagare. En studie av Statsföretag AB:s mål, organisation och effektivitet. 183 s. 1974.
69. *Lars Nord,* Nonalignment and Socialism. Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice. 306 s. 1974.
70. *Karl-Göran Algotsson,* Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet. 538 s. 1975.
71. *Onésimo Silveira,* Africa South of the Sahara: Party Systems and Ideologies of Socialism. 212 s. 1976.
72. *Carl-Johan Westholm,* Ratio och universalitet. John Stuart Mill och dagens demokratidebatt. 266 s. 1976.
73. *Leif Lewin,* Hur styrs facket? Om demokratin inom fackföreningsrörelsen. 245 s. 1977.
74. Kodbok till fackföreningsundersökningen. 128 s. 1977.
75. *Axel Hadenius,* Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige. 214 s. 1976.
76. *Leif Lewin,* Åsiktsjournalistiken och den fackliga demokratin. 94 s. 1977.
77. *Michael Sahlin,* Neo-Authoritarianism and the Problem of Legitimacy. A General Study and a Nigerian Example. 240 s. 1977.
78. *Lars-Inge Ström,* Idrott och politik. Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken. 201 s. 1977.
79. *Gabriele Winai Ström,* Development and Dependence in Lesotho, the Enclave of South Africa. 192 s. 1978.
80. *Erik Åsard,* LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi. 210 s. 1978.

Frågan om löntagarfonder och vinstdelning i företagen har varit en av de mest omstridda och omdebatterade i svensk 70-talspolitik. Alltsedan en arbetsgrupp inom Landsorganisationen hösten 1975 lade fram sitt första förslag om kollektiva löntagarfonder, baserade på en viss procent av storföretagens vinstsumma, har debattens vågor gått höga och en rad andra förslag och skisser lagts fram. Sedan LO-kongressen 1976 ställde sig bakom ett något reviderat fondförslag, blev löntagarfonderna ett av de dominerande inslagen i det årets valrörelse.

I denna doktorsavhandling i statskunskap analyseras den politiska och idémässiga bakgrunden till LO:s krav på kollektiva löntagarfonder. Med hjälp av idéanalytisk metod granskas de skilda målsättningar, bedömningar och handlingslinjer som varit vägledande för fackföreningsrörelsen i löntagarfondsfrågan från seklets början och fram till LO-kongressen 1976. Särskild vikt läggs vid en analys av de olika sakliga och strategiska överväganden, som fackliga debattörer och beslutsfattare under åren gjort i frågan. I en efterskrift granskas även det nya förslag om löntagarfonder och kapitalbildning, som LO och SAP gemensamt lade fram i februari 1978.

ISBN 91-7222-216-6